

ERINDRINGSBILLEDER AF DANMARK 1938-1945 BLANDT TIDLIGERE CHALUTZIM

Inger Elisabeth Rasmussen

Vejleder: Dorthe Gert Simonsen

Afleveret den: 21. august 2008

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING	5
KAP.1 TEORI	9
- PRÆSENTATION AF ERINDRING SOM HISTORIEFORSKNING	9
- DEFINITION AF BEGREBET KOLLEKTIV ERINDRING.....	10
KAP.2 FORSKNINGSPRÆSENTATION	14
- OVERORDNET FORSKNINGSRAMME.....	14
- 1. Generation.....	14
- 2. Generation.....	14
- 3. Generation.....	15
- Forskningen om Danmarks besættelsestid i Israel	16
- FORSKNINGEN OM FORHOLDET MELLEM DEN DANSKE NATION OG JØDER- NE I DANMARK.....	17
- Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark i perioden op til Danmarks besættelse	17
- Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark under Danmarks besættelse	18
- Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark lige efter Danmarks besættelse	21
KAP.3 DEN OFFENTLIGE FREMSTILLING AF DANMARKS BESÆTTELSESTID OG ROLLE I 2. VERDENSKRIG	23
- FREMSTILLINGEN AF DANMARKS BESÆTTELSESTID OG ROLLE I 2. VER- DENSKRIG I DANMARK	23
- FREMSTILLINGEN AF DANMARKS BESÆTTELSESTID OG ROLLE I 2. VER- DENSKRIG I ISRAEL.....	25
KAP. 4 KONSENSUSFORTÆLLING	27
- KONSENSUSFORTÆLLINGEN OM DANMARK OG DEN DANSKE BEFOLKNING UNDER DANMARKS BESÆTTELSE	27
- BAGGRUNDEN FOR KONSENSUSFORTÆLLINGENS UDFORMNING	28
KAP. 5 METODE	31
- FORSKNINGSDISKURSET	31
- ERINDRINGER	35
- ISRAELSK ARKIVMATERIALE	36
- DANSK ARKIVMATERIALE	36
KAP. 6 HECHALUTZ OG CHALUTZ I DANMARK 1933-1943	39
- FORSKNINGEN OM HECHALUTZ OG HACHALUTZIM I DANMARK	39
- Hechalutz som bevægelse	40
- Administrationen i Danmark	40
- Hachalutzim	43

- Den interne organisation	43
- Livet som chalutz i Danmark.....	44
- Opholdet i Danmark slutter	45
- Hjem?	47
KAP. 7 PRÆSENTATION OG ANALYSE AF DE DANSKE INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER 1938-1945	48
- INTERVIEWPERSON DANNY	48
- Redegørelse	48
- INTERVIEWPERSON DENNIS	50
- Redegørelse	50
- INTERVIEWPERSON DITLEV	52
- Redegørelse	52
- ANALYSE AF DE DANSKE INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER	54
- Livet som chalutz i Danmark 1938- oktober 1943	54
- Besættelse, vendepunkt, befrielse samt holdninger til besættelsesmagten inden oktober 1943	58
- Jødeaktionen i oktober 1943	61
- Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-45 samt hjemkomsten til Danmark i 1945	63
KAP. 8. PRÆSENTATION OG ANALYSE AF DE ISRAELSKES INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER 1938-1945	66
- INTERVIEWPERSON IDA.....	66
- Redegørelse	66
- INTERVIEWPERSON IVAN	68
- Redegørelse	68
- INTERVIEWPERSON INGE	69
- Redegørelse	69
- ANALYSE AF DE ISRAELSKES INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER	69
- Livet som chalutz i Danmark 1938- oktober 1943	69
- Besættelse, vendepunkt, befrielse samt holdninger til besættelsesmagten inden oktober 1943	73
- Jødeaktionen i oktober 1943	75
- Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-45 samt hjemkomsten til Danmark i 1945	77
KAP. 9. DISKUSSION AF ERINDRINGERNE SET I FORHOLD TIL HINANDEN SAMT KONSENSUSFORTÆLLINGEN	79
- Livet som chalutz i Danmark 1938- oktober 1943	79
- Besættelse, vendepunkt, befrielse samt holdninger til besættelsesmagten inden oktober 1943	80

- Jødeaktionen i oktober 1943	82
- Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-45 samt hjemkomsten til Danmark i 1945	84
KAP. 10. DISKUSSION AF SPÆNDINGEN MELLEM DET INDIVIDUELLE OG KOLLEKTIVE I ERINDRINGER.....	86
KONKLUSION.....	90
ABSTRACT	93
BILAG 1	94
BILAG 2	95
BILAG 3	96
BILAG 4-10	99
LITTERATURLISTE.....	100
KILDEHENVISNINGER	105

INDLEDNING

”Hvad er chalutzim?”

Dette er det første spørgsmål, jeg har fået, når jeg under min specialeproces har fortalt, hvad jeg skrev om. Chalutz¹ er hebraisk og kan oversættes til dansk som pioner. Hachalutzim deltog som medlemmer af den zionistiske ungdomsorganisation Hechalutz i et aliyah-projekt². Hachalutzim måtte imidlertid enten i hjemlandet eller i udlandet forberedes på det landbrugsarbejde, der ventede dem i Palæstina. Via et samarbejde mellem Hechalutz og Landøkonomisk Rejsebureau kom chalutzim til Danmark fra specielt landene Tyskland, Østrig og Tjekkeslovakiet i 1930'erne. Danmark førte en meget restriktiv flygtninge- og indvandringspolitik i 1930'erne, og derfor var det kun ganske få ansøgere, der fik opholdstilladelse. Hachalutzim fik en midlertidig opholdstilladelse, da meningen var, at de kun skulle opholde sig i Danmark i en begrænset periode. I alt kom der i årene 1932-1939 ca. 1450 chalutzim til Danmark. Langt de fleste nåede videre til Palæstina, men 363 strandede i Danmark, da Danmark blev besat d. 9. april 1940. Det er denne gruppe, som dette speciale handler om.

”Er der ikke allerede skrevet nok om besættelsestiden?”

Dette er det næste spørgsmål, jeg ofte har mødt, når jeg har fortalt om mit speciale. Besættelsestiden er med al sandsynlighed den periode i Danmarkshistorien, der er blevet skrevet og formidlet mest om. Det er imidlertid ikke er ensbetydende med, at der er skrevet nok om perioden. Der er stadig emner, der bør undersøges igen, dels fordi der stadig dukker nyt kildemateriale op, og dels fordi enhver historiker og enhver tid har forskellige tilgangsvinkler til emnet, hvilket kan resultere i interessante nye perspektiver. Endvidere er der også emner, som endnu ikke er blevet undersøgt. Dette speciales emne ”erindringsbilleder af perioden 1938-1945 blandt tidligere chalutzim” er et eksempel på dette, hvilket vil blive uddybet i det følgende.

Der har de seneste år, som forskningsoversigten også vil vise, bl.a. været fokus på flygtningegrupper i Danmark i 1930'erne og under Danmarks besættelse samt en stigende interesse for, hvordan samfundet efter krigen kollektivt har erindret og fremstillet besættelsestiden. Det er også de to aspekter af perioden op til Danmarks besættelsestid, under Danmarks besættelse og efter Danmarks befrielse, jeg vil beskæftige mig med.

På nuværende tidspunkt har der været skrevet om den kollektive erindring i forhold til Danmarks besættelsestid og jødeaktionen i oktober

¹ Chalutz bøjes som følger:

pioner: chalutz (m) chalutza (f), pioneren: hachalutz (m) hachalutza (f)
pionere: chalutzim (m) chalutzoth (f), pionererne: hachalutzim (m) hachalutzoth (f)
Jeg vil her indskyde, at man kan transskribere fra hebraisk til dansk på flere måde, og jeg har til dette speciale i samråd med cand. mag i Hebraisk med mellemstilige samfund Mette Lilly Nielsen valgt en.

² Aliyah betyder egentlig ”opstigning”, men er blevet til et jødisk begreb om udvandring til og bosættelse i Palæstina.

1943. Disse undersøgelser har fortrinsvist haft fokus på det historiografiske og erindringsmiljøet. Empiriske analyser i dette felt har der imidlertid ikke været mange af. Endvidere er der ikke skrevet om den kollektive erindring vedrørende forholdet mellem jøderne i Danmark og den danske befolkning samt myndighederne i perioden op til, under og lige Danmarks besættelse. Derfor vil jeg lave en empirisk undersøgelse af den kollektive erindring vedrørende dette forhold i førnævnte periode. Jeg har dog af tids- og omfangsbegrænsende årsager været nødt til at udvalge en specifik gruppe af jøder i Danmark, som jeg vil undersøge nærmere. Jeg finder hachalutzim særlig interessante, da de adskilte sig fra andre jøder i Danmark ved at være migranter på gennemrejse. Dette udgangspunkt giver mulighed for at undersøge, hvorledes de som udlændinge i Danmark har oplevet de danske statsborgere og myndigheder i tiden 1938 – 1945.

Der er ikke tidligere nogen, der har valgt at undersøge og analysere hachalutzims erindringer nærmere. Indtil nu har fokus været på det historiske begivenhedsforløb, hvilket har medført, at der ved brugen af erindringer fra tidligere chalutzim ikke er blevet sondret imellem, hvor de siden befrielsen har været bosat. Jeg har imidlertid en formodning om, at der på grund af forskellige nationale kollektive erindringer om krigen også vil være forskel på erindringerne blandt hachalutzim afhængig af, hvor i verden de har boet efter krigens afslutning. Det vil i så fald være en kildekritisk overvejelse, man bør medtage ved brug af erindringer. Jeg vil søge svar på denne problemstilling ved at lave et komparativt studie. Jeg har valgt Danmark og Israel, da det er de to lande, de fleste chalutzim har bosat sig i efter Danmarks befrielse i 1945. Dette speciales problemstilling vil derfor se ud som følger:

På baggrund af indsamlet interviewmateriale, vil dette speciale foretage en komparativ undersøgelse af det erindringsbillede tidligere chalutzim, der nu er bosat i henholdsvis Danmark og Israel, giver af perioden 1938-1945. Fokus vil ligge på forholdet til den danske befolkning og de danske myndigheder. Undersøgelsen vil forholde sig dels til den konsensusfortælling, jeg vil hævde eksisterer om Danmark og den danske befolkning i perioden fra den 9. april 1940 til den 4. maj 1945, og dels historiografisk til den hidtidige danske og israelske forskning, der har beskæftiget sig med dette forhold.

Jeg vil i det følgende gennemgå specialets struktur:

I kapitel 1 præsenteres specialets teoretiske grundlag. Jeg vil analysere tidligere chalutzims erindringer ud fra en tese om, at der i Israel og Danmark eksisterer en national kollektiv erindring om Danmark og danskerne i perioden fra 9. april 1940 til 4. maj 1945. Derfor indeholder teoretikapitlet for det første en præsentation af erindring som historieforskning og for det andet en præsentation og definition af begrebet kollektiv erindring i en national kontekst.

Kapitel 2 indeholder specialets forskningsoversigt. Den er delt i to dele. Første del er en kort præsentation af besættelsestidsforskningen i Danmark og Israel fra 1945 til 2007. Den danner den overordnede forskningsramme for dette speciales fokus på forholdet mellem jøderne i Danmark og den danske befolkning samt myndighederne i perioden

1938-45. Forskningslitteraturen om dette fokus omhandler anden del af forskningspræsentation.

Den helt specifikke forskning vedrørende Hechalutz og hachalutzim, præsenteres i kapitel 6.

Som det vil fremgå af kapitel 1 er den kollektive erindring afhængig af offentlighedens fremstilling, og derfor beskriver kapitel 3 den offentlige fremstilling af Danmarks besættelsestid og rolle i 2. Verdenskrig i Danmark og i Israel. Offentligheden er her repræsenteret af mindehøjtideligheder, mindesmærker og museer. Det ville have været spændende også at få mediernes rolle med, men dette aspekt har jeg været nødsaget til at udelukke. Det skyldes, at en sådan undersøgelse endnu ikke er foretaget, og det vil derfor kræve en selvstændig kildeindsamling og analyse, der vil være for omfattende at foretage i dette speciale.

På baggrund af kapitel 2 og 3 mener jeg at kunne definere eksistensen af en konsensusfortælling om Danmark og den danske befolkning i perioden under Danmarks besættelse. I denne konsensusfortælling har forholdet mellem jøderne i Danmark og den danske befolkning en særlig plads – specielt i forhold til jødeaktionen i oktober 1943. Denne konsensusfortælling samt baggrunden for dens form, præsenteres i kapitel 4.

Som det allerede er blevet antydnet, udgøres det primære empiriske kildemateriale i dette speciale af erindringer. Disse erindringer har jeg selv indsamlet i form af interviews med tidligere chalutzim i Danmark, nu bosat i henholdsvis Danmark og Israel. I kapitel 5 redegøres for valget af mit primære empiriske kildemateriale samt det interviewtekniske. Endvidere præsenteres her det kildemateriale, jeg har fundet relevant at inddrage i specialet fra Rigsarkivet, Dansk Jødisk Museum, The Central Zionist Archives i Jerusalem og The Labour Archives i Tel Aviv. Endelig indeholder kapitel 5 også en præsentation af nedskrevne erindringer og beretninger om tiden som chalutz i Danmark.

I kapitel 6 præsenteres analysens kontekst i form af hachalutzims bevægelse Hechalutz samt hachalutzim selv. Kapitlet vil omhandle både det administrative og det praktiske aspekt ved hachalutzims ophold i Danmark 1933-1943.

Kapitel 7 og 8 rummer specialets analyse. Her præsenteres og analyseres de danske og israelske interviewpersoners erindringer om Danmarks besættelse og rolle i 2. Verdenskrig. Fokus i analysen er lagt på forholdet mellem hachalutzim i Danmark og den danske befolkning samt de danske myndigheder. Analysen er foretaget ud fra følgende temaer: "Livet som chalutz i Danmark 1938-43", "Besættelse, vendepunkt, befrielse samt holdninger til besættelsesmagten", "Jødeaktionen i oktober 1943" og "Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt samt hjemkomsten til Danmark i 1945". Endvidere forholder analysen sig til den hidtidige danske og israelske forskning på området. Sekundærlitteratur, kildemateriale fra arkiverne samt nedskrevne erindringer inddrages, hvor det findes relevant.

I kapitel 9 sammenligner og diskuterer jeg på baggrund af kapitel 7 og kapitel 8's analyser, de danske og israelske interviewpersoners erindringer med hinanden og med konsensusfortællingen.

I kapitel 10, som er specialets sidste, diskuteres spændingen mellem det individuelle og det kollektive i erindringer med udgangspunkt i mit primære kildemateriale i forhold til teorien fra kap. 1. Specialet afsluttes med en konklusion, hvor specialets undersøgelsesresultater fremlægges.

KAP. 1. TEORI

PRÆSENTATION AF ERINDRING SOM HISTORIEFORSKNING

Ifølge Claus Bryld og Anette Warring går teorierne om historie og erindring som et kollektivt fænomen tilbage til en fransk sociolog Maurice Halbwachs. Halbwachs var den første, der begyndte at undersøge erindringens sociale strukturer, og i mellemkrigstiden begyndte at arbejde med begrebet ”kollektiv erindring”. Halbwachs mener ikke, man kan tale om en individuel erindring skilt fra social erindring, da et menneske efter Halbwachs overbevisning ikke isoleret er i stand til at beslutte, hvad der skal fortælles, hvad der skal glemmes, og hvordan oplevelserne skal fortolkes.³ Denne teori ses også hos den franske hermeneutiske filosof Paul Ricœur, idet han mener, at den eneste måde mennesket som individ kan se mening og sammenhæng i sin eksistens er gennem fortællinger og fortolkningen af dem. Ellers vil verden opleves kaotisk og uforståelig.⁴ Fortællingen og den efterfølgende fortolkning, mener den danske historiker Böss tager form efter den omverden, vi omgives af, hvad enten vi ønsker det eller ej. Böss pointerer videre, at det ikke kun er individer, der har denne narrative identitet - grupper har den også. Nationen⁵ som gruppe er kendetegnet ved at være en del af et erindringsfællesskab.⁶ Det er dette erindringsfællesskab, der ligger bag dannelsen af en kollektiv erindring.

Halbwachs mente som nævnt, at et menneske kun kan udtrykke sine erindringer via sit medlemskab i en social gruppe. Hermed skelner han også skarpt mellem kollektiv erindring og historieforskningen. Den kollektive erindring er ifølge Halbwachs en spejling af tid, sted og social kontekst, hvor historieforskningen er karakteriseret ved objektivitet. Mens den kollektive erindring er tilbøjelig til at retouchere fortiden, er historieforskningen kendetegnet ved specielt dens objektivitet og dernæst også dens evne til at se detaljerne samt modsætningerne. Historieforskningen ses derved som et middel til at kunne kritisere den kollektive erindrings brug af historien. Historieforskningen kan altså ifølge Halbwachs finde frem til det, der blev glemt i den kollektive erindring.⁷

Den franske historiker Pierre Nora fortsatte Halbwachs teoridannelse af begrebet ”kollektiv erindring” i værket om kollektiv erindring i Frankrig ”Les lieux de mémoire” (erindringens steder). Pierre Nora viderefører Maurice Halbwachs skarpe skelnen mellem historie som videnskabeligt fag og erindring som gruppe – og eller interessebestemt.

Bryld mener, og jeg tilslutter mig denne antagelse, at Halbwachs og Noras opfattelse af historie og erindring som strengt modsætningsfyldt er for skarp. Bryld gør opmærksom på, at erindring også kan ses som ”*et kompleks sammenvævning af biografi og historiefremstilling*”. Med det udgangspunkt er det nødvendigt for historikeren at sætte sig ind i de pågældende

³ Bryld, 2001, s. 195 samt Warring, 1996 s. 209-210. (I litteraturlisten ses uddybningen af alle litteraturhenvisningerne i specialet)

⁴ Böss, 2006, s. 149.

⁵ Begrebet nation vil blive defineret i dette kapitels næste afsnit.

⁶ Böss, 2006, s. 150-151.

⁷ Bryld, 2001, s. 196 samt Warring, 1996 s. 220-221.

historiske aktørers værdigrundlag for at kunne forstå deres intentioner og handlingsvalg.⁸ Endvidere er det vigtigt at huske, at historieforskning aldrig kan være egentlig objektiv, da historikere som alle andre mennesker også er påvirket af en individuel og en kollektiv erindring.⁹

Warring gør opmærksom på, at hverken Halbwachs eller Nora beskæftiger sig med, hvad det er, der danner begrebet kollektiv erindring. Det gør den norske folklorist Anne Eriksen til gengæld i sin definition af begrebet kollektiv erindring. Hun sætter begrebet ind i en national ramme, hvilket passer godt til min brug af begrebet. I min analyse af interviewpersonernes erindringer om perioden 1938-1945 forholder jeg mig netop til, hvorvidt deres erindringer er en del af en national kollektiv erindring eller ej. Jeg vil i det følgende redegøre for Eriksens definition af begrebet kollektiv erindring.

DEFINITION AF BEGREBET KOLLEKTIV ERINDRING

Bryld pointerer vigtigheden og nødvendigheden af, at nogen undersøger de pågældende fortidige forhold samt får disse undersøgelsesresultater ud i offentligheden, for at fortiden kan få nogen bevidsthedsmæssig betydning hos mennesker. Den kollektive erindring er således afhængig af offentliggørelsen.¹⁰ Baggrunden for den kollektive erindrings afhængighed af offentligheden i forhold til dette speciales problemstilling vil fremgå af specialets kap. 3.

Til at definere begrebet kollektiv erindring vil jeg bruge den norske folklorist Anne Eriksens definition. Eriksen sætter som nævnt begrebet kollektiv erindring ind i en national kontekst, hvorved hun forudsætter eksistensen af en nation. Jeg mener, at det kan være givende at definere begrebet nation, når man arbejder i en national kontekst. I indledningen præsenterede jeg den definition, som jeg vil bruge af begrebet nation i dette speciales undersøgelse af det erindringsbillede, tidligere chaltzim giver af perioden 1938-1945. I forhold til begrebet kollektiv erindring har jeg imidlertid valgt at bruge sociologen Anthony D. Smiths¹¹ definition på en nation, da jeg mener, den stemmer overens med det udgangspunkt, den israelske og danske nationalstat er bygget op omkring, og dermed også det udgangspunkt, den kollektive erindring om perioden 1938-1945 er bygget op omkring. Anthony D. Smith definerer en nation således:

*”Et navngivet menneskeligt fællesskab, der bebor et hjemland og har fælles myter og en fælles historie, en fælles offentlig kultur, en enkelt økonomi og fælles rettighe-
der og pligter for alle medlemmer”.*¹²

⁸ Det er et udtryk for det, man kan kalde mentalitetshistorie, hvilket vil blive uddybet senere i dette kap.

⁹ Bryld, 2001, s. 206 samt Warring, 1996, s. 222-223.

¹⁰ Bryld, 2001, s. 216.

¹¹ Anthony D. Smith (f. 1933) er Professor Emeritus i nationalisme og etnicitet ved London School of Economics.

¹² Smith, 2003, s. 26

Jeg finder det dog væsentligt at bemærke, at mange nationer heriblandt også den danske og særligt den israelske, består af flere ethnier.¹³ Den danske nation har siden 1960'erne i takt med en øget indvandring fået flere etniske minoriteter ind i landet. Den israelske nation er først oprettet i 1948, men ikke desto mindre vil jeg mene, der eksisterer en stærk national identitetsfølelse blandt israelere, hvilket også vil komme til udtryk i dette speciale.¹⁴ Selvom de i Israel boende palæstinensere udgør en stor etnisk minoritetsgruppe udgør jøderne majoriteten. Det er her værd at bemærke det usædvanlige i, at jøder verden over både tilhører et religiøst samfund samt en ethnie, og derudover udgør den jødiske befolkning i Israel også en nation.

Eriksen placerer som sagt den kollektive erindring i en national ramme, idet hun mener, at den kollektive erindring er skabt med et nationalt mål for øje. Forudsætningen for den kollektive erindrings nationale karakter er befolkningens nationale tilhørsforhold. Individets nationale tilhørsforhold samt dets betydning har Böss arbejdet med. Böss' definitioner af national følelse og nationalitet kan bruges til at præcisere den nationale ramme som Eriksens begreb kollektiv erindring opererer indenfor. Böss definerer nationalfølelse således:

"En bevidsthed hos den enkelte om et nationalt tilhørsforhold af personlig, social og politisk værdi".¹⁵

Nationalitet definerer Böss således:

"En social identitet, som følger af identifikationen med en nation".¹⁶

Böss skriver, at de to begreber nationalfølelse og nationalitet hænger sammen således, at nationaliteten kan karakteriseres som den enkeltes selvforståelse mens nationalfølelsen er selvidentiteten. Böss behandler dog de to begreber under et, hvilket jeg også vil gøre.¹⁷

Fænomenet nationalitet har ifølge Böss en objektiv og en subjektiv side, og Böss skelner derfor imellem en personlig nationalitet, som er det enkelte individs nationale identitet og en offentlig nationalitet, der er den nationalitet, der hersker i nationalstatens offentlige rum. Böss mener, at den offentlige nationalitet er en vigtig betingelse for udviklingen af den personlige nationalitet og nationalfølelse.¹⁸ Forholdet mellem denne offentlige nationalitet og personlige identitet vil blive eksemplificeret, dels ved Eriksens teori og dels ved dette speciales undersøgelse.¹⁹

¹³ Begrebet ethnie definerer Anthony D. Smith som "Et navngivet menneskeligt fællesskab knyttet til et hjemland, det besidder fælles oprindelsesmyter, fælles erindringer, et eller flere elementer af fælles kultur og et vist mål af solidaritet, i det mindste hos eliten." Smith, 2003 s. 26.

¹⁴ Se specielt kap. 4. samt kap. 9.

¹⁵ Böss, 2006, s. 31.

¹⁶ Böss, 2006, s. 31.

¹⁷ Böss, 2006, s. 101-102.

¹⁸ Böss, 2006, s. 102.

¹⁹ Se specielt kap. 4, kap. 9 og kap. 10.

I overensstemmelse med Eriksens teori, har den israelske nation såvel som den danske nation fået bygget en national kultur og identitet op ved brug af historie, og elementer fra denne historie har så været medvirkende til at opbygge en kollektiv erindring. I Danmark er denne kollektive erindring en del af den bredere kollektive erindring om Danmarks besættelsestid, og i Israel er den en del af den bredere kollektive erindring om Holocaust. Eriksen skriver også, at den kollektive erindring er yderst selektiv, idet man kan tage elementer ud af historien og tillægge dem større eller mindre betydning. Det gør sig også gældende i forbindelse med den førnævnte kollektive erindring i Danmark og Israel, hvilket de officielle fremstillinger i Danmark og særligt Israel samt interviewpersonernes erindringer også vil bekræfte.

Eriksen pointerer, at for at historievidenskaben kan forvandles til erindring, indebærer det, at enkeltpersoner tager den til sig og opfatter den som sin. Det nationale bliver personligt og dermed levende. Dette vil min analyse af interviewpersonernes erindringer være et eksempel på.

Eriksen siger videre, at ved den kollektive erindring fremstår nationen og den nationale identitet som gammel og grundfestet samtidig med, at den får det enkelte individ til at føle sig som en del af et større fællesskab, hvor alle deler den samme erindring om sig selv.²⁰

Eriksen skriver, at meningen med etableringen af en kollektiv erindring er for det første, at den skal knytte den enkelte til en national kontinuitet, og for det andet at den skal beskrive bestemte ønskværdige nationale egenskaber.²¹ Dette speciale vil vise, at fremstillingen af den offentlige erindring i Danmark og i Israel samt konsensusfortællingen om Danmark og danskerne under Danmarks besættelse er et eksempel på, at man fra politisk side i Danmark har ønsket at genskabe tilliden til nationalstaten blandt borgerne, og at man i Israel fra politisk side har ønsket at skabe en nationalfølelse, som Böss definerer den, blandt den nye nations borgere. Min analyse af interviewpersonernes erindringer vil så pege på i hvor høj grad, dette ønske er blevet opfyldt blandt nogle tidligere chalutzim, der efter krigen har bosat sig i Danmark og i Israel.

Psykologisk set er national identitet ifølge Böss en social identitet. National identitet har stor psykologisk betydning, fordi det enkelte individ oplever sin egen sarte identitet styrket gennem sin identifikation med nationen.²² Den kollektive erindring, som den kommer til udtryk i fremstillingen af den offentlige erindring i Danmark og i Israel samt konsensusfortællingen om Danmarks besættelse og rolle i 2. Verdenskrig eksisterer således ikke kun i kraft af et politisk initiativ. Den er også et udtryk for, at der i den danske befolkning efter befrielsen var et

²⁰ Eriksen, 1999, s. 101.

²¹ Ibid, s. 102-103.

²² Böss, 2006, s. 109-110.

psykologisk behov for at få genoprettet tilliden til nationalstaten og dermed vende tilbage til normaliteten, samt at der i Israel efter statens oprettelse, var et behov for at få dens eksistens legitimeret.²³ Således får det enkelte individ gennem sin identifikation med nationen netop styrket sin nationale identitet.

Eriksen pointerer også, hvilket jeg finder essentielt, at den kollektive erindring ikke blot er noget abstrakt, som tages frem ved mindebegivenheder, det er en mentalitet, en kraft som reelt former levende menneskers tanker og handlinger. Det er endvidere også typisk, at når en velfungerende kollektiv erindring først er etableret, vil den tjene som styrende tolkningsramme for den enkeltes minder om egne oplevelser. Minderne behøves ikke nødvendigvis forandre sig, men den kollektive erindring giver dem en mening og en tolkning og sætter dem ind i en større sammenhæng.²⁴ Af den årsag er historikeren også nødt til at sætte sig ind i, hvordan de mennesker, der er genstand for den pågældende undersøgelse, har tænkt og oplevet den verden, de levede i. Dette er nødvendigt for overhovedet at forstå og forklare historiske processer. Denne tilgang er den, der går under begrebet mentalitetshistorie.²⁵

Kap. 2 viser, at historieforskningen har været påvirket af denne kollektive erindring, og kap. 3 viser, hvorledes det samme billede tegner sig for den offentlige fremstilling. Jeg sammenligner nutidige erindringer om perioden med den i indledningen nævnte teses konsensusfortælling. Herudfra formoder jeg, der vil blive åbnet for nye perspektiver i forhold til besættelsestidsforskningen samt forholdet mellem hachalutzim i Danmark og de danske myndigheder samt borgere, som er analysens fokus. For det første vil analysen kunne vise om hachalutzim er påvirkede af en kollektiv erindring, og for det andet vil den i så fald kunne vise karakteren af den kollektive erindring.

²³ Dette uddybes i kap. 4.

²⁴ Eriksen, 1999, s. 102-103.

²⁵ Appel, Henningsen og Hybel, 2002, s. 8.

KAP. 2. FORSKNINGSPRÆSENTATION

OVERORDNET FORSKNINGSRAMME

Den danske besættelsestidsforskning kan inddeles efter 3 generationer af besættelsestidsforskere, hvilket jeg for overskuelighedens skyld vil gøre. Herefter vil den israelske forskning om Danmarks besættelsestid blive præsenteret.

1. Generation

Den første generation af besættelsestidshistorikere efter besættelsen er specielt repræsenteret af Jørgen Hæstrup.²⁶

Hæstrup var med sine arbejder med til at etablere den konsensusfortælling, som Claus Bryld og Anette Warring opstiller og diskuterer i bogen ”Besættelsestiden som kollektiv erindring”.²⁷ Historikeren Bo Lidegaard skriver endvidere, at Hæstrups arbejde var præget af dels den fællesskabsfølelse, der i 1950’erne og 1960’erne endnu prægede Danmark, og dels af den optimisme, der fulgte med den nye velfærdsstat.²⁸

”Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie” (DNH), der blev støttet økonomisk og politisk af regeringen, var blevet etableret i 1960, og i dette var Hæstrup den videnskabelige leder. Politikerne lagde ikke skjul på, at de ønskede en positiv fremstilling af samarbejdspolitikken, men ellers var der lagt op til, at der skulle forskes i hidtidige ikke berørte emner, og forskerne i DNH fik også adgang til ellers lukkede arkiver.²⁹ Regeringen fik kun delvist sit ønske opfyldt, da der nok kom publikationer, der fulgte den nationale konsensus og satte samarbejdspolitikken i et godt lys, men 2. generation af besættelsestidsforskerne blev også udklækket her, og de havde ikke fokus på konsensus men på konflikterne.³⁰

2. Generation

2. generation af danske besættelsestidsforskere havde fokus på besættelsestidens konflikter, og deres arbejder handlede i vid udstrækning om et opgør med den hidtidige nationale konsensusforskning, som specielt Hæstrup havde stået for. Disse arbejder skabte med deres afmytologisering flere gange røre i medierne, opinionen samt ind i mellem også i modstandsbevægelsen.³¹ Det var arbejder af Aage Trommer, Hans Kirchhoff, Palle Roslyng-Jensen og Ditlev Tamm, der vakte mest furor. Det skyldtes, at de f.eks. satte spørgsmålstegn ved jernbanesabotagens

²⁶ Jørgen Hæstrup (1909-1998), tidl. modstandsmand, cand. mag i historie 1934, gymnasialærer, dr.phil. ved Århus universitet 1954, æresdoktor ved Odense Universitet 1976. Se Kirchhoff, nekrolog over Jørgen Hæstrup, 1998, s. 372-373, 376-377.

²⁷ Bryld og Warring, 1999, s. 56-68. Se evt. kap. 4 for min brug af Bryld og Warrings grundfortælling.

²⁸ Lidegaard, 2005, s. 3.

²⁹ Bryld og Warring, 1999, s. 365-368.

³⁰ Kirchhoff, 2004, s.166.

³¹ Kirchhoff, 2004, s. 171-172; Lidegaard, 2005, s. 4.

militære betydning, påviste interne stridigheder i modstandsbevægelsen og kritiserede retsopgøret.³² Disse historikere blev specielt beskyldt for ikke at kunne sætte sig ind i den samtidige situation.³³

3. Generation

Den 3. generation af besættelsestidsforskere dukkede op i 1990'erne. Det er svært at sige noget generelt om den 3. generations besættelsestidsforskning, som man har kunnet gøre med den 1. og 2. generation. Det kan skyldes, som Bryld og Warring nævner, at denne generation af forskere, som ikke selv har oplevet besættelsestiden, ikke længere ser besættelsestidens historie i et samarbejde-modstandsperspektiv eller et konsensus-konflikt perspektiv.³⁴ Man ser måske nærmere, som Lidegaard skriver, et skel imellem flertallet, der af overlevelsesgrunde og som en del af det nationale fællesskab bakkede op om den førte politik, og mindretallet, der ikke bakkede op om denne politik, og dermed befandt sig uden for det nationale fællesskab.³⁵ Selvom 3. generations forskning som sagt ser broget ud, har jeg forsøgt at opstille nogle temaer for 3. generations forskning, selvom det naturligvis ikke er alle aspekter af forskningen, jeg her kan favne.

Det er temaer som de marginaliserede grupper, der ikke støttede den førte danske politik og derved befandt sig udenfor det nationale fællesskab,³⁶ modstandsbevægelsens højrefløj og venstrefløj der sættes ind i deres ideologisk, politiske og kulturelle bredere ramme og analyseres derudfra,³⁷ biografier specielt i forhold til modstandsbevægelsen, samarbejdspolitikken set i forhold til det økonomiske aspekt³⁸ og danskernes hverdag under besættelsen.³⁹

Endvidere viste der sig i 1990'erne, som nævnt i indledningen, også en interesse for, hvordan samfundet efter krigen kollektivt har erindret og fremstillet besættelsestiden. Det har Bryld og Warring skrevet bogen "Besættelsestiden som kollektiv erindring" om.⁴⁰ Bryld og Warrings bog er et vigtigt bidrag til besættelsestidens forskning og har også opnået anerkendelse blandt historikere. Det var også i 1990'erne, at den nationale konsensusfortælling begyndte at slå revner i det danske samfunds generelle opfattelse af besættelsen. Denne udvikling tilskriver Hans Kirchhoff Den Kolde Krigs afslutning. Under Den Kolde Krig havde der været politiske interesser i modstandssynspunktet, men de forsvandt med Den Kolde Krigs afslutning, og modstandssynspunktet blev dermed gratis, som Kirchhoff formulerer det.⁴¹

³² Kirchhoff, 2004, s. 171; Lidegaard, 2005, s. 5; Bryld og Warring, 1999 s. 387-393.

³³ Bryld og Warring, 1999, s. 403-407.

³⁴ Bryld og Warring 1999, s. 376-377.

³⁵ Lidegaard, 2005, s. 8.

³⁶ Ibid, s. 8

³⁷ Roslyng-Jensen, 2001, s. 491.

³⁸ Lidegaard, 2005, s. 6.

³⁹ Roslyng-Jensen, 2006, s. 208-209.

⁴⁰ Bryld og Warring, 1999.

⁴¹ Kirchhoff, 2004, s. 173.

Forskningen om Danmarks besættelsestid i Israel

I Israel såvel som i Danmark har interessen for 2. Verdenskrig været centreret omkring det nationale frem for det internationale. Det ses også afspejlet i den danske 2. Verdenskrigs forskning, der har været centreret omkring Danmark under besættelsen, mens den i Israel har været centreret omkring Holocaust. Denne forskning ses oftest udtrykt gennem Yad Vashem, der udover at være et Holocaust museum og mindesmærke også fungerer som den primære forskningsinstitution for Holocaustforskningen i Israel.⁴² Denne israelske forskning har fokus på de danske jøders flugt til Sverige eller på de danske jøders tid i Theresienstadt. Bemærkelsesværdigt nok er der ingen af dem, der beskæftiger sig med flygtningepolitikken før besættelsen eller med de jøder, der blev sendt tilbage til Tyskland.⁴³ Den israelske forskning om Danmark under besættelsen 1940-45 er selvsagt ikke så omfattende som den danske.⁴⁴ Som det vil fremgå af kap. 4, var det først i 1960'erne, at der i Israel kom officiel opmærksomhed på Holocaust. Indtil da var emnet præget af tavshed. Det samme billede tegner sig indenfor israelsk Holocaustforskning. Leni Yahil er den israelske historiker, der har beskæftiget sig mest med Danmark under 2. Verdenskrig, og hendes disputats⁴⁵ derom udkom på hebraisk i 1966. Denne disputats bliver behandlet mere indgående senere i dette kapitel.

Udover Yahils arbejder vil jeg fremhæve en publikation, som Yad Vashem udgav i 2007 ved navn ”The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations - Rescuers of Jews during the Holocaust”.⁴⁶ Da den danske nation blev tildelt titlen ”Righteous Among Nations”, er argumentationen for denne tildeling også medtaget i Encyklopædien i form af et historisk baggrundsrids af Danmark under besættelsen med fokus på oktober 1943. Dette historiske baggrundsrids, som Yad Vashem giver i en publikation fra 2007, er i overensstemmelse med den konsensusfortælling, jeg hævder, eksisterer om forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark.⁴⁷

⁴² Se kap. 3.

⁴³ Denne antagelse bygger jeg først og fremmest på en gennemgang af ”Yad Vashem Studies” 1957-2007, foretaget på Yad Vashem d. 22., 23. og 27. januar 2008.

⁴⁴ Bryld og Warring, 1999, s. 41-43 og Matzen, 2002.

⁴⁵ Jeg bruger Yahil, 1967.

⁴⁶ ”The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations”, 2007.

Det kan diskuteres, om jeg burde sætte denne publikation i forskningsafsnittet, da det jo er en produktion i museal kontekst. Jeg har dog valgt at betragte denne encyklopædi, som i hvert fald et udtryk for forskningsarbejdet i Israel, da det er professor Emeritus Israel Gutman, der har været hovedansvarlig redaktør på denne encyklopædi.

⁴⁷ Se kap. 4

FORSKNING OM FORHOLDET MELLEM DEN DANSKE NATION OG JØDER I DANMARK

Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark i perioden op til Danmarks besættelse

Ifølge Lone Rünitz har Danmarks rolle overfor Tyskland i perioden fra Hitlers magtovertagelse i 1933 til besættelsen af Danmark den 9. april 1940 ikke tidligere været undersøgelsesområde for forskningen. Det mener Rünitz, dels kan skyldes, at der i Danmark ikke opholdt sig ret mange jødiske flygtninge, og dels at man i Danmark ikke har haft samme grund til selvransagelse som i andre europæiske lande, fordi langt de fleste jøder i Danmark overlevede holocaust. Endvidere formoder Rünitz, at forskningen ikke har brudt sig om at beskæftige sig med mere kritisk med Danmarks behandling af jøder, da det ville give hjælpen til jøderne i oktober 1943 et negativt perspektiv at forholde sig til.⁴⁸

Indtil for ca. 15 år siden beskæftigede forskningen sig ikke selvstændigt med jødiske flygtninge i Danmark men kun i forhold til besættelsestidens historie eller i forhold til flugten til Sverige i 1943. Dette gælder både i forskningsmiljøet, offentligheden og i det dansk jødiske samfund. Derudover har forskningen, ifølge Rünitz, kun beskæftiget sig med jødiske flygtninge i 1930'erne i forskningsundersøgelser, som havde et andet primært sigte end Danmarks rolle overfor de jødiske flygtninge, der søgte asyl i Danmark. Det gælder f.eks. Hæstrup, der skriver om min undersøgelsesgruppe, hachalutzim.⁴⁹

Rünitz undersøger således som den første Danmarks flygtningepolitik i forhold til det jødiske flygtningeproblem⁵⁰, der opstod efter Hitlers magtovertagelse i 1933. Hun konkluderer, at Danmarks flygtningepolitik fra 1933-1938 hovedsageligt gik ud på at sørge for, at jøder fra Tyskland kun opholdt sig midlertidigt i Danmark, og fra sommeren 1938 prøvede myndighederne helt at undgå, at de kom ind i Danmark. Rünitz konkluderer videre, at den jødiske flygtningekomité, Komitéen af 4. maj 1933, støttede op om regeringens førte flygtningepolitik med det formål at forhindre, at antisemitismen og jødefølgelserne skulle brede sig fra Tyskland til Danmark. Denne taktik var det danske jødiske samfund generelt splittet omkring.⁵¹

Lige inden og i tiden efter denne bog af Rünitz udkom, fandt der en offentlig debat sted på baggrund af artikler af Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson om dansk afvisning og tilbagesendelse af jødiske asylansøgere til Tyskland. Den offentlige debat blev af så stort et omfang, at daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen i 2000 valgte at iværksætte en undersøgelse af dansk flygtningepolitik før og under 2. Verdenskrig med fokus på udvisning af jødiske asylansøgere. Til at stå for denne undersøgelse blev de tidligere nævnte dr.phil Hans Kirchhoff og cand.phil Lone Rünitz samt ph.d. Cecilie Felicia Banke ansat. Det mundede ud i et 4.

⁴⁸ Rünitz, 2000, s. 9-10.

⁴⁹ Rünitz, 2000, s.10. Se dette speciale kap. 6.

⁵⁰ Hans Uwe Pedersen har dog beskæftiget sig med de politiske flygtninge i Danmark i 1930'erne. Rünitz, 2000, s. 11.

⁵¹ Rünitz, 2000, s. 231-232.

binds værk, og de tre første bind vil jeg ganske kort præsentere i det følgende.⁵²

Bind 1 omhandler Danmarks rolle i den internationale flygtningepolitik 1933-1939. Kirchhoff konkluderer, at Danmark ligesom de øvrige europæiske lande prøvede at undgå at tage del i flygtningeansvaret, idet myndighederne frygtede Tysklands ekspanderen, den økonomiske krise og yderligere øget arbejdsløshed, antisemitisme, kommunistisk infiltration og generel social uro.⁵³

Bind 2 omhandler Danmarks interne flygtningepolitik i forhold til flygtninge generelt set i perioden 1933-1940. De flygtninge Danmark tog imod, var dem, der uproblematisk kunne integreres i det danske samfund og derved bidrage til samfundet. Myndighederne søgte at holde flygtningetallet på under 2000, hvilket lykkedes gennem hele perioden.⁵⁴

Bind 3 er en analyse af sammenhængen mellem velfærdstat og flygtningepolitik 1933-1945. Banke gør i analysen opmærksom på, at flygtningespørgsmålet kun i begrænset omfang blev dækket i medierne, da politikerne holdt ganske lav profil, hvad angik flygtningepolitik, og ydermere var flygtningepolitik ikke et emne, der fangede offentlighedens interesse synderligt. Hjælpen til jødiske flygtninge var generelt baseret på enkeltstående initiativer.⁵⁵

Rünitz er som nævnt en del af denne undersøgelses forskergruppe, og forskergruppens undersøgelses konklusioner, mener jeg heller ikke, afviger fra den linje Rünitz lagde i sin bog ”Danmark og de jødiske flygtninge 1933-1940” fra 2000.

Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark under Danmarks besættelse

Hvad angår forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark under besættelsen 1940-45, er den i litteraturen stort set kun repræsenteret ved udgivelser om jødeaktionen i oktober 1943. Det forholder sig på samme måde i forskningen, hvilket Sofie Lene Bak har skrevet om.⁵⁶ Bak mener, at der i offentligheden og forskningen har eksisteret en arketypisk konsensus opfattelse af jødeaktionen i 1943.⁵⁷

Lige efter befrielsen udkom 3 selvstændige værker om jødeaktionen i oktober 1943, men ellers frem til i 1980’erne behandles hjælpen i jødeaktionen i den danske forskning som et underordnet led i modstandskampen. I udlandet, specielt USA og Israel, bliver jødeaktionen i Danmark genstand for selvstændig forskning allerede fra 1960’erne i takt med udlandets interesse for Holocaust blev øget. Det er Yahils disputats,⁵⁸ der er blevet dominerende med hensyn til opfattelsen af jødeaktionen i 1943. I slutningen af 1980’erne sker der med Tatiana Brustin-Berenstein⁵⁹ et ra-

⁵² De 3 bind er følgende: Bind 1: Kirchhoff, 2005; Bind 2: Rünitz, 2005; Bind 3: Banke, 2005.

⁵³ Kirchhoff, 2005, s. 239, 242.

⁵⁴ Rünitz, 2005, s. 507,508, 514, 515.

⁵⁵ Ibid, s. 14, 16, 212, 214.

⁵⁶ Bak, 2001.

⁵⁷ Ibid, s. 14. Se evt. kap. 4 for min brug af Sofie Lene Baks konsensusfortælling.

⁵⁸ Yahil, 1967.

⁵⁹ Brustin-Berenstein, 1986

dikalt brud med den hidtidige forskning. Hun kommer med den kontroversielle tese, at danskernes hjælp ved flugten til Sverige i oktober 1943 var ubetydelig, da tyskerne selv havde iscenesat flugten. Kirchhoff har kritiseret Berensteins tese for at være spekulativ i adskillige artikler, deriblandt i ”Yad VaShem Studies” i 1994.⁶⁰ Jeg kan tilslutte mig Kirchhoff i dette, men samtidig mener jeg også, at Berenstein med sin kontroversielle tese har bidraget positivt til forskningen ved at åbne op for en ny revisionistisk forskning, der nuancerer billedet af jødeaktionen i oktober 1943.

Rasmus Kreth og Michael Mogensens bog ”Flugten til Sverige”⁶¹ hævder, at det kun var en lille del af befolkningen, der var involveret i hjælpearbejdet i forbindelse med flugten til Sverige, og at mobiliseringseffekten ved dette hjælpearbejde af fremtidige modstandsbevægelsesmedlemmer var beskeden. Endvidere mener de, at aktionen kun kunne lykkes, fordi de tyske myndigheder var stiltiende, og fordi Werner Bests mål⁶² var et jødefrit Danmark, hvilket kunne opnås på flere måder.⁶³ Den revisionistiske forskning er dog endnu ikke slået igennem i offentligheden.⁶⁴

De 481 jøder i Danmark, der i forbindelse med jødeaktionen i oktober 1943 ikke nåede at flygte til Sverige men blev deporteret til KZ-lejren Theresienstadt, var typisk blevet fanget, fordi advarslen om den forestående jødeaktion ikke var nået dem, eller fordi de var blevet angivet. I forskningsøjemed er det specielt historiker og seniorforsker ved Rigsarkivet Hans Sode-Madsen, der har beskæftiget sig med dette emne.⁶⁵

Langt de fleste jøder fra Danmark overlevede Theresienstadt, hvilket skyldtes dels de pakker med mad, ”røde kors pakkerne”, de fra februar 1944 fik lov at modtage, og dels det faktum at ikke en eneste jøde fra Danmark blev sendt videre fra Theresienstadt til Auschwitz, som det ellers var praksis med fangerne i Theresienstadt.⁶⁶ Myndighederne i Danmark og hjælpeorganisationer har således været præget af en bekymring for de dansk jødiske fanger i Theresienstadt samt en vilje til at hjælpe, hvilket har resulteret i en høj overlevelseshastighed.

Yahil fremstiller i sin disputats det danske folk som en homogen størrelse, der stod solidarisk med jøderne, hvilket Yahil tilskriver grundlæggende danske værdier som frihed og lighed.⁶⁷ Men Yahil skriver også, at solidariteten med jøderne forsvandt, da de befandt sig i Sverige, og danskerne sad tilbage i det besatte Danmark, hvor tyskerne intensiverede

⁶⁰ Kirchhoff, 1994.

⁶¹ Kreth og Mogensens, 1995.

⁶² Denne problematik kommer jeg ind på senere i dette afsnit.

⁶³ Roslyng-Jensen, 2001, s. 491.

⁶⁴ Bak, 2001, s.15-17 samt s. 173-174.

⁶⁵ F.eks. Hans Sode-Madsen, 1992 og senest i Hans Sode-Madsen, 2005. Endvidere er der ny forskning på vej om jøderne fra Danmark i KZ – lejren Theresienstadt fra cand. mag. Silvia Goldbaum Fracapane.

⁶⁶ Den bemærkelsesværdige aftale der i november 1943 blev lavet mellem den tyske SS-officer Adolf Eichmann og den tyske rigsbefuldmægtige i Danmark Werner Best, lykkedes det formentlig at gennemføre, da nazisterne på det tidspunkt kun havde interesse i at holde Danmark i ro, således at landbrugseksporten fra Danmark til Tyskland ikke blev forstyrret, og således at Tyskland ikke skulle bruge unødige ressourcer på at holde danskerne i ro. Sode Madsen, 1992, s. 22-26 og Sode-Madsen, 2005, s. 12.

⁶⁷ Yahil, 1967, s. 331.

undertrykkelsen.⁶⁸ Siden da har Bak slået fast, at der var antisemitiske fordomme blandt danskerne før og under 2. Verdenskrig, men at denne antisemitisme hovedsageligt rettede sig mod jøder uden for Danmarks grænser. Videnskabsmænd, politikere og meningsdannere modsatte sig denne antisemitisme, og den holdning var også en integreret del af den danske samarbejdspolitik under besættelsen.⁶⁹

Martin Schwarz Lausten har skrevet om danske præster og biskoppers syn på jøder i Danmark fra begyndelsen af det 20. årh. til 1948.⁷⁰ Martin Schwarz Lausten skriver, at før Krystalnatten i november 1938 var der en stærk antijødisk holdning i Folkekirken, men dette ændredes efter Krystalnatten, hvor konsekvenserne af antisemitismen i Tyskland sås. Selvom denne holdningsændring i Folkekirken dog ikke var entydig, kulminerede den ved oplæsning af hyrdebrevet fra prædikestolene den 3. oktober 1943.⁷¹

Hvad angår spørgsmålet om forholdet mellem det jødiske samfund i Danmark internt har Yahil med sin karakteristik af Det Mosaiske Troesamfunds passivitet, insinueret en kritik af Det Mosaiske Trossamfunds rolle i flugten i oktober 1943. Arthur Arnhem har påvist, at menighedens passivitet bl.a. resulterede i, at beboerne på det jødiske plejehjem ikke blev advaret om den forestående jødeaktion.⁷²

Kreth og Mogensen samt Bak har til gengæld opponeret mod Yahils påstand om de danske jøders ensidige passivitet i forhold til jødeaktionen og flugten i oktober 1943. De har påvist, hvorledes danske jøder var beslutsomme og handlekraftige, da iværksættelsen af en jødeaktion blev en realitet.⁷³

Hvad angår studiet i de almene danskeres holdninger under besættelsen, er det et nyt forskningsområde, som Palle Roslyng-Jensen har taget op i en undersøgelse af de almene danskeres meninger og holdninger til krigen med fokus på den nationale kontekst.⁷⁴ Jøderne i Danmark har ifølge Roslyng-Jensens undersøgelse ikke tiltrukket sig særlig opmærksomhed hos den almene dansker, hvilket vidner om, at der hos den almene dansker ikke har eksisteret en opfattelse af et eksisterende jødeproblem i Danmark. I forbindelse med jødeaktionen i oktober 1943 udtrykkes dog forargelsen mod en sådan aktion i stærke vendinger, og flere blev dybt berørt af aktionen. Roslyng-Jensen skriver, at aktionen mod de danske jøder generelt resulterede i, at befolkningen tog afstand fra besættelsesmagten.⁷⁵

Bind 4⁷⁶ i den af Nyrup Rasmussen iværksatte undersøgelse fra 2000 beskæftiger sig som noget nyt med dansk flygtningepolitik under besættelsen.⁷⁷ Undersøgelsen slår fast, at det under samarbejdspolitikken sta-

⁶⁸ Ibid. s. 242, 332.

⁶⁹ Bak, 2004, s. 483, 485.

⁷⁰ Schwarz Lausten, 2007.

⁷¹ Ibid, s. 267, 282 og 468-470.

⁷² Arnhem, 1997.

⁷³ Kreth og Mogensen, 1995, s. 62-63; Bak, 2006, s. 12, 31.

⁷⁴ Roslyng-Jensen, 2007, s. 9.

⁷⁵ Ibid, s. 252-253.

⁷⁶ Bind 4: Rünitz og Kirchhoff, 2007.

⁷⁷ Rünitz og Kirchhoff, 2007, s.11.

dig var de diplomatiske rutiner, der dominerede de dansk-tyske relationer og dermed sagt ikke den rå magt, som besættelsesmagten ellers var i stand til at udøve. Det resulterede i mulige forhandlinger om den enkelte flygtninges skæbne, men da langt de fleste flygtninge ikke så ud til at udgøre nogen fare for sikkerheden, fik de stort set lov til at være i fred.⁷⁸

Vilhjålmssons udtrykker i sin bog ”Medaljens bagside”, at antisemitisme var en udslagsgivende faktor for Danmarks udlevering af jødiske flygtninge til Tyskland under besættelsen.⁷⁹ Rünitz og Kirchhoff afviser imidlertid denne påstand ved deres undersøgelse, idet de ikke mener, at udleveringerne af jødiske flygtninge til Gestapo fandt sted, fordi der var tale om jøder, men fordi disse menneskers tilstedeværelse i Danmark frygtedes at medføre problemer for den danske stats interesser.⁸⁰

Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark i perioden lige efter Danmarks befrielse

Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark i kølvandet på befrielsen samt emner relateret dertil har man stort set ikke beskæftiget sig med i forskningen – med undtagelse af retsopgøret. Rünitz og Kirchhoff har dog skrevet lidt om de jødiske flygtninges forhold i Danmark efter befrielsen.⁸¹

De jødiske flygtninge havde haft langt bedre vilkår i den tid, de var flygtninge i Sverige, end de havde haft i Danmark, hvilket skyldtes, at der var brug for dem og deres arbejdskraft i Sverige. De fleste vendte tilbage til Danmark efter befrielsen, men da myndighederne opretholdt den stramme flygtningepolitik, der havde eksisteret før og under besættelsen, var det svært for at opnå opholdstilladelse og arbejdstilladelse i Danmark. Opfattelsen var, at flygtningene skulle ud af Danmark, så snart det var muligt. Det var De Samvirkende Danske Emigranthjælpekomiteer (SDE)⁸² særdeles uenige i, og de gjorde et meget stort stykke hjælpearbejde for de jødiske flygtninge, hvilket i marts 1946 resulterede i en aftale om, at flygtningene fik opholdstilladelse for 12 måneder af gangen samt retten til at arbejde indenfor visse sektorer.⁸³

Myndighederne forholdt sig dog endnu skrapere til hachalutzim,⁸⁴ hvilket skyldtes den oprindelige aftale om, at opholdet i Danmark var midlertidigt, da de skulle rejse videre til Palæstina.⁸⁵

Derudover har Bak berørt emnet om de boligforhold, de flygtede og deporterede jøder fra Danmark kom hjem til efter befrielsen. Bak nuancerer den eksisterende konsensusforestilling om, at de i 1945 vendte hjem til boliger, der takket være medborgeres hjælp, var forblevet uberørte. Selv om mange mistede deres bopæl og ejendele efter jødeaktionen

⁷⁸ Ibid, s. 475.

⁷⁹ Vilhjålmsson, 2005, 26-27, 30-31, 54; Politiken, 11. 06. 2005, s. 14.

⁸⁰ Rünitz og Kirchhoff, 2007, s. 483.

⁸¹ Rünitz og Kirchhoff, 2007 (det er en uddybning af beskrivelsen fra Rünitz, 2005).

⁸² SDE var en paraplyorganisation for de borgerlige flygtningeorganisationer, der blev oprettet i 1936.

⁸³ Rünitz, 2005, s. 497-500; Rünitz og Kirchhoff, 2007, s. 439.

⁸⁴ Dette aspekt vil blive behandlet mere indgående i kap. 6 samt kap. 7 og 8.

⁸⁵ Rünitz, 2005, s. 500; Rünitz og Kirchhoff, 2007, s. 447.

i oktober 1943, var der takket være Socialtjenestens⁸⁶ indsats ligeledes mange, der kunne vende hjem til ejendomme og ejendele, der stod i samme stand som inden flugten eller deportationen.⁸⁷

Forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark lige efter befrielsen er dog et område, der ser ud til at få mere opmærksomhed i nærmeste fremtid. Bak er i gang med at undersøge det virke Centralkontoret for særlige Anliggender havde efter befrielsen. Kontoret tog sig af de hjemvendte jøders interesser efter befrielsen.⁸⁸ Derudover er der også et forskningsprojekt i gang på Dansk Jødisk Museum om danske jøders krigsoplevelser, og heri indgår også hjemkomstoplevelserne.

⁸⁶ Socialtjenesten var blevet oprettet i foråret 1943 for at tage sig af indkvartering og forplejning af personer, hvis boliger var blevet ødelagt eller rømmet som følge af krigsbegivenheder. Se Bak, 2006, s. 13.

⁸⁷ Bak, 2006, s. 30, 37, 38.

⁸⁸ Ibid, s. 42-43 note 72.

KAP. 3. DEN OFFENTLIGE FREMSTILLING AF DANMARKS BESÆTTELSESTID OG ROLLE I 2. VERDENSKRIG

Som nævnt i kap. 1 eksisterer kollektive erindring om et pågældende emne kun i kraft af offentlighedens bevågenhed. Dette kapitel vil derfor omhandle fremstillingen af Danmarks besættelsestid og rolle i 2. Verdenskrig med fokus på forholdet mellem jøderne i Danmark og de danske myndigheder samt ikke-jødiske borgere, som det kommer til udtryk i offentligheden i Danmark og i Israel

FREMSTILLINGEN AF DANMARKS BESÆTTELSESTID OG ROLLE I 2. VERDENSKRIG I DANMARK

Antallet og omfanget af mindehøjtideligheder i den vestlige verden har generelt været stigende gennem de sidste årtier. Hvis vi ser på, hvorledes Danmarks besættelsestid bliver fremstillet ved mindehøjtideligheder i Danmark, tegner der sig en klar kontinuitet. Det er befrielsen d. 4.-5. maj, der har fået mest opmærksomhed af de tre mest centrale begivenheder i forhold til besættelsen, 9. april, 29. august og 4.-5. maj. Det kan skyldes, at selvom d. 9. april og d. 29. august begge er begivenheder, hvor besættelsens konfliktbillede illustreres, er d. 4.-5.maj med besættelsens ophør en begivenhed, hvor man kan se tilbage på besættelsestiden med en fremadrettet orientering.

Ved alle disse former for mindearrangementer er en kollektiv national identitet blevet formet, opretholdt og til en mindre grad også omdannet.⁸⁹ Samspelet mellem fortid, nutid og fremtid har spillet en generel vigtig rolle ved mindehøjtidelighederne for politiske organer, der derigennem har søgt at fremme aktuelle samt mere langsigtede politiske mål.⁹⁰

I Danmark findes der et utal af monumenter og mindesmærker over begivenheder, der har fundet sted under Danmarks besættelse. Jeg vil her af plads og tidsmæssige årsager blot give et overblik over de generelle karakteristika, monumenterne og mindesmærkerne i Danmark har. Samlet set er den største gruppe af mindesmærker i Danmark den over faldne frihedskæmpere, hvilket har resulteret i en øget betoning af modstandskampens omfang og betydning. Hvis man ser nærmere på de mindesmærker i Danmark med tilknytning til de danske jøder under besættelsen, tegner der sig et billede af flugten til Sverige og ofrene i Theresienstadt som de hyppigste motiver.⁹¹

Generelt kan det siges, at mindesmærkerne i Danmark med tilknytning til besættelsen alle repræsenterer en udpræget national mindekultur. Det nationale er på en eller anden facon altid tilstede i mindesmærkerne. Mindesmærkerne formidler besættelseshistorie videre til den almene dan-

⁸⁹ Bryld og Warring, 1999, s. 138-141 samt s.146.

⁹⁰ Bryld og Warring, 1999, s. 162-164.

⁹¹ Oplysningerne har jeg fra Dansk Jødisk Museums samling: JDK207F25, JDK207F60, JDK207F119, JDK207F120, JDK207F70.

ske, og hermed er disse mindesmærker blevet en integreret del af den kollektive erindring om besættelsestiden.

I Danmark er det Frihedsmuseet, eller Museet for Danmarks frihedskamp 1940-45 som det egentlig hedder, der hovedsageligt står for den museale formidling om Danmarks besættelsestid. Frihedsmuseets første udstilling hed ”Det kæmpende Danmark” og blev vist i Frimurerlogen i juli og august måned 1945. Den nuværende udstilling på Frihedsmuseet er fra 1995 men har sit fundament i den førnævnte udstilling. Frihedsmuseet har sit udgangspunkt i den danske modstandsbevægelses kamp mod besættelsesmagten, hvilket betyder, at forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark under besættelsen kun kommer til udtryk gennem en fremstilling af jødeaktionen i oktober 1943, som igen sættes i relation til modstandsbevægelsens kamp.⁹²

Ud over Frihedsmuseet formidler Dansk Jødisk Museum også dansk besættelsestidshistorie, men dog begrænset til aspektet vedrørende de danske jøder. I museets udstilling er Danmarks stramme flygtningepolitik i 1930’erne og resultatet deraf nævnt,⁹³ hvilket er et perspektiv, kap. 4’s konsensusfortælling ikke medtager. Hvad angår jødeaktionen i oktober 1943 og tiden herefter, er der fokuseret på de danske jøders forhold i KZ - lejren Theresienstadt samt på de danske jøders flugt til Sverige og tiden i Sverige. Udstillingen medtager flere aspekter fra den viden, historikerne har fundet frem til, hvilket f.eks. betyder, at der bliver gjort opmærksom på, at sejladsen over Øresund kostede penge,⁹⁴ og at det tyske dobbeltspil tages med som en medvirkende faktor for, at redningen af de danske jøder lykkedes i så stort et omfang.⁹⁵ Redningen af de danske jøder fylder dog generelt meget på Dansk Jødisk Museum, hvilket skyldes museets interiør, som er designet af arkitekten Daniel Libeskind. Hans koncept for museet har både fokus på begivenhederne i oktober 1943 og på det faktum, at jødernes historie i Danmark har været præget af en stor grad af fredelig sameksistens. Det er dog specielt redningen af de danske jøder i oktober 1943, som dominerer museets design, og derved får denne begivenhed en central rolle på Dansk Jødisk Museum.⁹⁶

Generelt må man sige, at Frihedsmuseet og Dansk Jødisk Museum fremstiller Danmarks besættelsestid nuanceret, om end elementer fra konsensusfortællingen er til stede i udstillingerne.

⁹² Oplysningerne er indhentet ved besøg på Frihedsmuseet d. 2. marts 2008 samt fra <http://www.natmus.dk/sw4604.asp>

⁹³ Udstillingen ”Rum og rummelighed”s tema ”ankomster” på Dansk Jødisk Museum samt www.jewmus.dk

⁹⁴ Bak, 2001, s. 83.

⁹⁵ Sofie Lene Bak skriver om denne forskningsdiskussion i Bak, 2001, se f.eks. s. 56-60

⁹⁶ Udstillingen ”Rum og rummelighed” på Dansk Jødisk Museum” samt www.jewmus.dk

FREMSTILLINGEN AF DANMARKS BESÆTTELSESTID OG ROLLE I 2. VERDENSKRIG I ISRAEL

I Israel finder den offentlige fremstilling af Danmarks besættelsestid og rolle i 2. Verdenskrig stort set kun sted på Holocaustmuseet Yad Vashem.⁹⁷ Formidlingen finder sted gennem monumenter og mindesmærker samt museets Holocaustudstilling. Den eneste mindehøjtidelighed, der mig bekendt finder sted i Israel i forbindelse med Danmarks besættelsestids mærkedage, er redningsaktionen i oktober 1943.

Mindesmærkerne i Israel er alle på en eller anden vis tilknyttet den danske nations hjælp til jøderne i Danmark.⁹⁸ Da Yad Vashem er et Holocaustmuseum, kan det selvfølgelig ikke undre, at der er lagt vægt i monumenter og mindesmærker i forhold til Danmarks besættelsestid på de danske jøder og deres flugt til Sverige, hvorved langt de fleste danske jøder overlevede Holocaust. Det er dog for mig alligevel bemærkelsesværdigt, at der blandt alle disse forholdsvis mange mindesmærker med tilknytning til Danmark ikke er et eneste monument eller mindesmærke for de jøder, der kom til Theresienstadt.

Hvad angår Yad Vashems Holocaustudstilling er det begrænset, i hvor høj grad Danmark er repræsenteret, da Danmark ikke har den Holocausthistorie, som mange andre europæiske lande har.

I Holocaustudstillingen er fokus i forbindelse med Danmark på fortællingen om de danske jøders succesfulde flugt til Sverige og den danske befolknings rolle deri. Den danske nation vises hermed som en homogen modstandstærk størrelse. At jøder fra Danmark blev deporteret til Theresienstadt bliver nævnt, men omstændighederne omkring denne begivenhed samt antallet af deporterede, er vagt eller slet ikke beskrevet. Det faktum, at Danmark den første del af krigen havde en samarbejdspolitik med Tyskland, bliver slet ikke omtalt, og giver en øget vægt på hjælpen til de danske jøder i oktober 1943. Endvidere nævnes Danmarks førte flygtningepolitik heller ikke.⁹⁹

Det billede, Yad Vashem skaber af Danmark under besættelsen gennem mindesmærker og museumsudstilling, harmonerer med næste kapitels konsensusfortælling.

Afslutningsvis kan det konkluderes, at det billede, der vises i Israel af Danmark under 2. Verdenskrig, er mere i overensstemmelse med næste kapitels konsensusfortælling end det, der gives i Danmark. Naturligvis er interessen for Danmarks besættelsestid langt større i Danmark end i Israel, og det har selvfølgelig meget at sige for museernes fremstillinger. Museerne i Danmark bliver i langt højere grad end i Israel udfordret af forskningen, medierne og den politiske dagsorden og er nødt til at forholde sig til disse aspekter i deres valg i udstillingerne.

⁹⁷ På Yad VaShem er Holocaust defineret som den nationalsocialistiske jødeforfølgelse 1933-45.

⁹⁸ "The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations", 2007, s.L11.

Al viden om monumenter og mindesmærker med tilknytning til Danmark på Yad Vashem og Danmarkspladsen er indhentet ved mine besøg på Yad Vashem d. 22., 23. og 27. januar 2008 samt mit besøg på Danmarkspladsen d. 23. januar.

⁹⁹ Dette er baseret på mine besøg på Yad VaShem d. 22, 23 og 27. januar 2008.

Endvidere viser denne gennemgang af fremstillingen af Danmarks besættelsestid og rolle i 2. Verdenskrig ved mindehøjtideligheder, i mindesmærker og museumsudstillinger, at udgangspunktet i Danmark er Danmarks besættelsestid, mens det i Israel er Holocaust.

KAP. 4. KONSENSUSFORTÆLLING

KONSENSUSFORTÆLLINGEN OM DANMARK OG DEN DANSKE BEFOLKNING UNDER DANMARKS BESÆTTELSE

Konsensus kommer af det latinske consensus, der betyder enighed eller overensstemmelse. I Den Store Danske Encyklopædi defineres konsensus som værende ”overensstemmelse mellem medlemmerne i et socialt system”.¹⁰⁰ Derudfra vil jeg definere en konsensusfortælling som værende ”en fortælling der mellem medlemmerne i et socialt system herskes overensstemmelse om”. Konsensusfortællingen er et udtryk for en bestemt kollektiv erindring om et emne.

Det er min antagelse, at der eksisterer en sådan defineret konsensusfortælling om Danmark og den danske befolkning under Danmarks besættelse. I denne konsensusfortælling har forholdet mellem jøderne i Danmark og den danske befolkning en særlig placering – specielt i forbindelse med begivenhederne i oktober 1943. Denne konsensusfortælling vil blive præsenteret i det følgende.

Det kan ses ud fra den forskning, jeg i kapitel 2 har præsenteret, at indtil for ca. 15 år siden, hvor den revisionistiske historieskrivning slog igennem, har opfattelsen i forskningsmiljøet af forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark lige før, under og lige efter Danmarks besættelse været præget af en konsensusfortælling. Den konsensusfortælling behandler kun forholdet mellem den danske nation og jøderne i Danmark under besættelsen. Tiden lige op til besættelsen samt lige efter besættelsen er ikke indeholdt, hvorfor den konsensusfortælling, jeg på baggrund af kap. 2 og 3 vil hævde eksisterer, kun vil omhandle perioden 1940 til 1945. Konsensusfortællingen jeg nu vil præsentere vil bygge på generelle træk fra den grundfortælling Bryld og Warring fremstiller¹⁰¹ og den konsensusfortælling om oktober 1943 Bak fremstiller.¹⁰²

Konsensusfortællingen er bygget op over følgende begivenheder: Danmarks besættelse den 9. april 1940, regeringens aftrædelse den 29. august 1943, jødeaktionen i oktober 1943 og Danmarks befrielse den 4. maj 1945. Konsensusfortællingen starter med den 9. april 1940, hvor Danmark blev besat af Tyskland. Besættelsen af Danmark bliver beskrevet som et overfald, hvor en lille nation som Danmark ingen anden mulighed havde end at overgive sig, hvilket regeringen dog kun gjorde modvilligt under protest. For befolkningen var besættelsen en brat opvågning til realiteterne. Den 9. april var således en sorgens dag, der indledte de efterfølgende 5 forbandede/onde år. Disse år prøvede man på bedste vis at komme igennem. I første omgang ved at indgå en samarbejdspolitik, som skulle skåne Danmark og danskerne for krig. Konsensusfortællingen handler ofte om samarbejdspolitikken, der her tit bliver omtalt som indrømmelsespolitikken, og de mange endeløse politiske forhandlinger med tyskerne, som til sidst endte med, at Danmark og danskerne havde fået nok, og efter store folkestrejker og sabotageaktio-

¹⁰⁰ Lund, 1998. s. 148.

¹⁰¹ Bryld og Warring, 1999, s. 55-72.

¹⁰² Bak, 2001, s.18-20.

ner, gik regeringen af d. 29. august 1943.¹⁰³ Den 29. august 1943 leder direkte over i iværksættelsen af en jødeaktion i Danmark. Indtil da havde en jødeaktion i Danmark været undgået i kraft af den førte samarbejds-politik. Når det gælder den i Danmark rigsbefuldmægtige Werner Best, vil han være portrætteret som spillende et dobbeltspil, hvor han overfor føreren i Berlin tog rollen som den kyniske og hårdhændede SS-general, mens han overfor den danske nation dog tog hensyn. Trods dette hersker der en vis usikkerhed om Bests egentlig motiv for sine handlinger i forhold til jødeaktionen i Danmark i 1943. Den tyske skibsfartsattaché i Danmark G.F. Duckwitz bliver tildelt helterollen, idet han gjorde alt, hvad der stod i sin magt for at forhindre aktionen. Da dette ikke lykkedes, sørgede han for, at det dansk jødiske samfund blev advaret om den forestående aktion. Det danske folk reagerede samlet på denne aktion med vrede, idet de opfattede aktionen som et overfald på hele den danske aktion. Man gjorde op med passiviteten, og et samlet dansk folk og modstandsbevægelsen fik spontant iværksat en storstilet redningsaktion, hvilket resulterede i, at langt de fleste af jøderne i Danmark blev hjulpet til Sverige og derved overlevede Holocaust. Den danske nation viste således ved denne modige indsats samlet sin solidaritet med sine jødiske landsmænd. Prisen for at komme over sundet fra Danmark til Sverige nævnes hos nogle. Uanset hvad, er det den gængse opfattelse, at redningsaktionen havde ofre, både blandt jøderne og de ikke-jødiske hjælpere, da tyskerne patruljerede. På baggrund af den risiko fiskerne løb, modtog de betaling for overfarten.¹⁰⁴

Fra den 29. august 1943 intensiveres modstanden, som nu ændrede karakter fra at være overvejende passiv til at være overvejende aktiv. Lyset kommer så efter 5 år med befrielsen den 4. maj 1945, hvor Danmark som enig nation blev frit.¹⁰⁵

Denne konsensusfortælling domineres således af en nationalistisk præget sort/hvid tilgang til besættelsen, hvor Danmark stod sammen som en enig nation, der enten i passiv eller aktiv form viste modstand mod Tyskland og nazismen.

BAGGRUNDEN FOR KONSENSUSFORTÆLLINGENS UDFORMNING

Hvorfor ser konsensusfortællingen ud, som den ser ud? Hvilke faktorer ligger til grund for dens udformning? Her vil jeg mene, den kollektive erindring spiller ind. Den blev præsenteret i kap. 1. ud fra Eriksens definition. Her blev sagt, at historie er vigtigt for at opbygge en national kultur og identitet, samt at elementer fra denne historie er med til at bygge en kollektiv erindring op.

I forhold til den konsensusfortælling jeg mener eksisterer om Danmark og danskerne under Danmarks besættelse, skal årsagen til dens udformning findes i det følgende.

2. Verdenskrig efterlod et Europa i dyb splittelse mellem vindere og tabere og med den store befolkningsmasse placeret midt imellem. Den

¹⁰³ Bryld og Warring 1999, s. 56-68.

¹⁰⁴ Bak, 2001, s. 19-20.

¹⁰⁵ Bryld og Warring, 1999 s. 56-68.

nationalstat, som Danmark havde bygget op siden 1800-tallet, havde lidt et alvorligt nederlag med besættelsen i 1940, da den ikke havde formået at beskytte sine borgere mod ydmygelse, trængt økonomi, usikkerhed og forfølgelser. Derfor var tilliden til nationalstaten overordentlig svækket ved befrielsen i 1945. For at kunne vende tilbage til normaliteten fra før besættelsen var der først og fremmest et stærkt politisk behov hos politikerne men også et psykologisk behov i befolkningen for moralsk oprustning. Man havde brug for at glemme den første lange besættelsestids samarbejdspolitik med Tyskland og i stedet fokusere på den sidste tids modstand. Man fik i Danmark skabt en national konsensus, der mytologiserede krigen.¹⁰⁶

Der var således flere faktorer, der dannede muligheden for en skabelse af grundfortællingen. Endvidere lykkedes det Danmark at blive betragtet som allieret, hvilket naturligvis også været en afgørende faktor, da historien som bekendt skrives af sejrherrene.¹⁰⁷

Konsensusfortællingen bærer udenlandske såvel som danske fremstillinger præg af. Jeppe Matzen har skrevet bogen ”Israels historie om holocaust”, hvilken jeg vil bruge i det følgende afsnit, der vil forklare Israels udgangspunkt i Holocaust.

De første 10-15 år efter staten Israels oprettelse blev holocaustoverlevernes erindringer ignoreret. Det skyldes de politisk stærkt engagerede zionister, der grundet deres politiske overbevisning om pligten til aliyah, mente, at dem der blev myrdet under Holocaust til en vis grad selv var skyld i det.¹⁰⁸ Det ændrede sig med det yderliggående revisionistiske højreparti Herut, der gjorde sig til moralsk fortæller for holocaust ofre samt den kollektive erindring om Holocaust.¹⁰⁹ I den nye politiske kultur fik israelerne serveret en kollektiv erindring om Holocaust, der lød, at israelerne og det jødiske folk var og altid havde været potentielle ofre, og derfor måtte de være beredte på at kæmpe for Israel. Denne fokusering på offerrollen var i modstrid med zionismens budskab. Den nye politiske kultur formåede at legitimere staten Israel for israelerne såvel som omverden.¹¹⁰

Matzen bekræfter sin tese om, at den israelske Holocausthistoriografi har været påvirket af ønsket om at danne en national israelsk identitet. Den israelske Holocausthistoriografi har, som en del af den Holocaustcentrerede politiske kultur, været med til at skabe en ny kollektiv erindring om, at diasporaens jøder aktivt havde deltaget i den nationale proces og derved havde sin andel i æren for staten Israels oprettelse.¹¹¹ Staten Israels legitimation som en jødisk nation afhænger af, at den har kunnet imødekomme og integrere de Holocaustoverlevende og diasporaens øvrige immigranter. Dette har den Holocaustcentrerede politiske

¹⁰⁶ Kirchhoff, 2004, s. 164; Bryld og Warring, 1999, s. 27-34; Kirchhoff, 1998, s.400-401.

¹⁰⁷ Kirchhoff, 1998, s. 408; Bryld og Warring, 1999, s. 79.

¹⁰⁸ Matzen, 2002, s. 35-36.

¹⁰⁹ Ibid, s. 40-41.

¹¹⁰ Ibid, s. 74.

¹¹¹ Ibid, s. 113.

kultur, med dens accept af diasporaen, sørget for, og derfor må man sige, at den har tjent sit formål som nationsopbyggende.¹¹²

¹¹² Ibid, s. 114.

KAP. 5. METODE

FORSKNINGSINTERVIEW

Forskningsinterview vurderer jeg som det bedste kildemateriale til at kunne undersøge og analysere det erindringsbillede tidligere chalutzim, der nu er bosat i henholdsvis Danmark og Israel, giver af tiden i Danmark lige før, under og lige efter besættelsen. Det skyldes, at hachalutzim i et interview selv kan fortælle deres erindringer om tiden, og derved får jeg indblik i, hvorledes de i dag husker perioden.

Jeg vil endvidere som nævnt i indledningen undersøge, om det har betydning for erindringernes karakter, hvor de tidligere chalutzim har boet siden 2. Verdenskrig. Derfor har jeg valgt at foretage 3 interview med tidligere chalutzim, der efter 2. Verdenskrig blev boende i Danmark og 3 interview med tidligere chalutzim, der efter 2. Verdenskrig fulgte den oprindelige plan og bosatte sig i Israel.¹¹³

Jeg blev nødt til selv at indsamle interview, da det ikke tidligere er systematisk gjort med mit fokusområde. Ganske vist har Hæstrup systematisk indsamlet erindringer i 1980/81 fra tidligere chalutzim, men disse erindringer er indsamlet med fokus på et andet undersøgelsesområde end mit. De erindringer, Hæstrup har indsamlet, er indsamlet som svar på et udsendt spørgeskema.¹¹⁴ Ved brug af spørgeskemaer påvirker man ved sine spørgsmål den pågældendes erindring i en bestemt retning, og man vil ofte også have haft brug for at få uddybet svarene. I et interview har man mulighed for at følge op på de svar, man får. Desuden bruger Hæstrup erindringerne uden hensyntagen til, hvor disse mennesker har boet siden 2. Verdenskrig.¹¹⁵ Jeg er klar over, at metode til forskningsinterview er et felt, der har udviklet sig meget siden 1980/81, hvor Hæstrup indsamlede sine interview, og mine indvendinger mod hans metodiske indsamling af disse interview, må derfor ses i lyset af denne udvikling. Endvidere spiller vores forskellige fokusområde også ind på vores forskellige metodiske valg ved indsamling af erindringer. Hæstrup undersøger i ”Dengang i Danmark” det konkrete historiske hændelsesforløb, hachalutzim og aliyah-børnene gennemgik. Hæstrups spørgeskemaspørgsmål er derfor stillet med det formål at opnå viden om det konkrete hændelsesforløb. Jeg bygger videre på denne undersøgelse af Hæstrup og undersøger dels den nationale kontekst, som hachalutzim befandt sig i i Danmark i perioden 1938-1945, og dels den kollektive erindring efter 1945, jeg mener, har domineret forestillingen om perioden 1940-1945. Derefter foretager jeg på baggrund af denne undersøgelse, som det nye, en analyse af de erindringer, hachalutzim har i dag af Danmark og danskerne i perioden 1938-1945. Da erindringer med dette fokusområde ikke foreligger, har jeg i december 2007-januar 2008 indsamlet dem i form af kvalitative interviews. Hvor Hæstrup har det konkrete hændelsesfor-

¹¹³ Alle 6 forskningsinterviews er vedlagt specialet som bilag 4-9 i form af cd-rom.

¹¹⁴ Dette spørgeskema er vedlagt som bilag nr. 2. Rigsarkivet, IV.T. Reg. 204: 38.E.1

¹¹⁵ Hæstrup, 1982, s. 257-265. (I litteraturlisten ses uddybningen af alle arkivhenvisningerne i specialet).

løb som fokus i sin undersøgelse, har jeg hachalutzims erindringsbillede i dag af perioden 1938-1945 i Danmark som det primære fokus.

Når jeg har valgt at bruge interview i min undersøgelse, er der naturligvis nogle etiske retningslinjer, jeg må forholde mig til. Som det allerførste blev de ønskede interviewpersonernes samtykke til at deltage i undersøgelsen indhentet. Jeg har, så vidt det var muligt i min undersøgelse og efterfølgende analyse, anonymiseret interviewpersonerne. Det har dog kun kunnet lade sig gøre i et vist omfang, da halvdelen af interviewpersonerne tidligere har givet interviews eller nedskrevet erindringer, som vil være givende at inddrage i min undersøgelse og analyse. I så fald er tilladelsen til dette indhentet fra de pågældende interviewpersoner.¹¹⁶ De navne interviewpersonerne optræder med i specialet er fiktive.

For at kunne foretage de ønskede interview med det størst mulige udbytte, måtte jeg erhverve mig nogle kundskaber i interviewmetode. Til dette har jeg benyttet Steinar Kvale.¹¹⁷ Jeg valgte at lave åbne tematiske interviewspørgsmål¹¹⁸ som hovedspørgsmål, da de gav de tidligere chaltuzim mulighed for at give deres egne umiddelbare erindringer om det pågældende tema.¹¹⁹ Disse åbne tematiske hovedspørgsmål har jeg markeret med fed i bilag 3.¹²⁰ Efterfølgende kunne jeg så bruge mere specifikke og dynamiske spørgsmål for at sikre, at interviewet kom rundt om flest mulige aspekter af det pågældende tema.¹²¹ Disse mere specifikke spørgsmål af dynamisk karakter har jeg placeret med linjeskift under det pågældende hovedspørgsmål i bilag 3.¹²²

Man kan dele mine interviewspørgsmål op i forskellige temaer, som jeg gerne vil omkring i interviewet. Spørgsmålene, der er under punkt 1, 2 og 3, omhandler baggrunden for udvandringen af oprindelseslandet.¹²³ Disse spørgsmål søger at give indblik i, hvorvidt interviewpersonernes baggrund havde betydning for de valg, de traf i perioden frem til 1945. Spørgsmålene 4, 5 og 6 omhandler forholdet til den pågældende gårdfamilie, man boede hos, kollegaer og lokalbefolkning.¹²⁴ Disse spørgsmål er først og fremmest stillet for at kunne undersøge interviewpersonernes erindringer om forholdet mellem hachalutzim og danskerne i nærmiljøet. Spørgsmål 7 omhandler hachalutzims forbindelse til familie i oprindelseslandet.¹²⁵ Der er spurgt om dette, for at få et indblik i livet som chaltuz og fremmed i et nyt land samt for at få en fornemmelse af, hvor meget de vidste om forholdene i deres oprindelsesland. Spørgsmålene 8, 9, 10, 11 og 12 handler om forholdet mellem hachalutzim og Danmark

¹¹⁶ Dette afsnit om etiske retningslinjer ligger Kvale, 1997, s. 116-128 til grund for.

¹¹⁷ Kvale, 1997.

¹¹⁸ Åbne tematiske interviewspørgsmål vil jeg ud fra Kvale, 1997 definere som værende spørgsmål, der omhandler et givent tema, og som er konstrueret på en sådan måde, at de giver interviewpersonen mulighed for selv at konstruere sit personlige svar.

¹¹⁹ Kvale, 1997, s. 134.

¹²⁰ Bilag 3.

¹²¹ Med specifikke dynamiske spørgsmål mener jeg spørgsmål, der søger et mere præcist svar, samtidig med de holder samtalen i gang og opfordrer interviewpersonen til at fortælle mere om det pågældende tema.

Kvale, 1997, s. 134.

¹²² Bilag 3.

¹²³ Bilag 3. punkt 1, 2 og 3.

¹²⁴ Bilag 3. punkt 4, 5 og 6.

¹²⁵ Bilag 3. punkt 7.

samt danskerne før og under Danmarks besættelse,¹²⁶ og er naturligvis stillet for at forstå interviewpersonernes erindringer derom. Spørgsmål 13 og 14 drejer sig om Danmarks befrielse og tiden lige efter.¹²⁷ Dette emne har jeg spurgt ind til for at få en fornemmelse af deres tilhørsforhold til Danmark og den danske nation, samt for at undersøge forholdet mellem hachalutzim og Danmark samt danskerne lige efter befrielsen. Spørgsmål 15 er det sidste spørgsmål, og det spørger kort ind til de tidligere chalutzims liv siden befrielsen.¹²⁸ Dette blev dels gjort for at få interviewet rundet godt af, og dels for at få mulighed for at få et kort indblik i, om interviewpersonernes tid i Danmark som chalutz har påvirket deres valg senere i livet.

Interviewerens rolle er at styre interviewet i den retning, som det pågældende projekts problemstilling kræver, hvilket fordrer, at interviewer er veloplyst om interviewets tema. Endvidere må interviewer være imødekommende og opmærksom, så interviewet kan foregå i en god og afslappet atmosfære.¹²⁹

Som interviewer var jeg naturligvis bevidst om dilemmaet vedrørende ledende spørgsmål. Kvale gør imidlertid opmærksom på, at i og med det er nødvendigt at stille et spørgsmål for at få et svar, vil et interviewspørgsmål i en eller anden grad altid være ledende. Det vigtige er, at interviewer ved, hvorhen interviewspørgsmålene skal lede for at opnå den viden, der er interessant for det pågældende projekts problemstilling.¹³⁰ Desuden må man som interviewer også være sig det bevidst, at erindringer er personlige, og derfor vil man ved et interview kun få et udpluk af interviewpersonens erindringer, og disse erindringer kan være mere eller mindre repræsentative for erindringernes helhed.¹³¹

Interviewpersonerne er valgt ud fra, at de kom til Danmark som chalutzim før Danmarks besættelse, at de befandt sig i Danmark, indtil de i oktober 1943 måtte flygte til Sverige eller blev deporteret til KZ-lejren Theresienstadt, samt at den ene halvdel skulle have bosat sig i Danmark efter krigen og den anden halvdel i Israel. Interviewpersonerne er i sagens natur ældre mennesker, der nærmer sig de 90, hvilket gør udvalget af mulige interviewpersoner mindre. Jeg har dog søgt at få interviewpersoner med forskelligt oprindelsesland, forskellig miljøbaggrund, forskelligt køn samt personer, har været chalutzim i forskellige dele af Danmark. Det er for så vidt lykkedes, selvom det dog ikke har været muligt at få disse kriterier ligeligt repræsenteret blandt interviewpersonerne i henholdsvis Danmark og Israel.

Bilag 1's figur anskueliggør repræsentativiteten blandt interviewpersonerne.

Jeg har valgt at foretage 6 interview. Det ville naturligvis have været optimalt for repræsentativiteten med et stort antal interview, men antallet

¹²⁶ Bilag 3. punkt 8, 9, 10, 11 og 12.

¹²⁷ Bilag 3. punkt 13 og 14.

¹²⁸ Bilag 3. punkt 15.

¹²⁹ Kvale, 1997, s. 152-153.

¹³⁰ Kvale, 1997, s. 158.

¹³¹ Dette individuelle aspekt i forhold til erindringer vil blive taget op og diskuteret i kap. 10.

af interview er valgt ud fra, hvad jeg med den tid, jeg havde til rådighed, ville kunne nå at fortage og behandle dybdegående.¹³² Endvidere lever de fleste af de 363 chalutzim, der befandt sig i Danmark under besættelsen, ikke mere, hvilket begrænsede antallet af mulige interviewpersoner. Kvale gør ligeledes opmærksom på, at valget af forholdsvis få interviewpersoner muliggør en øget fokusering på enkelttilfælde, og dermed også en øget mulighed for at undersøge forholdet mellem individ og undersøgelsesområde dybdegående.

Interviewene gik generelt set planmæssigt, idet jeg stort set alle steder fik indsamlet erindringer om de emner, jeg spurgte til. Nogle forholdsregler må man dog medtage, specielt med en gruppe af ældre mennesker. Der vil ved indsamling af erindringer altid være en usikkerhed for, om begivenhederne huskes i overensstemmelse med virkeligheden. I mit tilfælde hvor de er indsamlet 65-70 år efter begivenhederne fandt sted, øges denne usikkerhed yderligere. Endvidere kan der hos ældre mennesker opstå et erindringsproblem på grund af alderen. Denne betragtning må der tages højde for ved brugen af mine indsamlede interview. Jeg har derfor i indledningen til analysen redegjort for mit indtryk af interviewpersonernes hukommelse. Som det deraf vil fremgå, var der specielt et interview, jeg gerne ville have haft udeladt pga. hukommelsessvigt. Dette ville imidlertid kræve, at jeg fandt en ny interviewperson og foretog et interview med denne. Da den pågældende interviewperson var bosat i Israel, og jeg kun havde tid og mulighed for at opholde mig i Israel i en bestemt periode, var det ikke muligt at nå at finde en ny interviewperson at interviewe. Jeg vurderede samtidig, at selvom denne interviewperson havde svære hukommelsesproblemer, fremstod dennes erindring om væsentlige dele af mine centrale problemstillinger klare, og jeg valgte derfor at medtage interviewet på trods af omstændighederne.

Jeg vil endvidere påpege, at jeg heller ikke bruger disse indsamlede erindringer som entydige kilder til det faktiske begivenhedsforløb, men som kilder til hvorledes tidligere chalutzim i dag husker begivenhederne. I de tilfælde hvor deres erindringer bruges til oplysninger om det egentlige begivenhedsforløb, bruges erindringerne kun i det omfang, det kan understøttes af anden forskningslitteratur og/eller samtidigt kildemateriale.

Det har ikke været muligt at foretage interviewene på interviewpersonernes modersmål, da jeg enten ikke beherskede det pågældende sprog eller kun beherskede det delvist. Interviewpersonerne stammer oprindeligt fra Tyskland, Østrig eller Tjekkiet. 5 af interviewene er foretaget på dansk, og et enkelt er foretaget delvist på dansk og delvist på engelsk. Der må dog i den forbindelse huskes på, at interviewpersonerne som sagt ikke har dansk som modersmål, og deres dansk er derfor ikke fejlfrit. En konsekvens af at interviewene ikke er foregået på interviewpersonernes modersmål kan være, at de i visse situationer kan have haft svært ved at formulere deres mening, og visse erindringer kan derved risikere at være forblevet usagte.

¹³² Bilag 1.

De interviewpersoner, som er bosat i Danmark, taler dog stort set fejlfrit dansk og næsten uden accent. De citater jeg bruger fra interviewene har det derfor været muligt at transskribere stort set ordret. De interviewpersoner, som er bosat i Israel, kan imponerende nok stadig forstå og tale dansk. Derfor har det været muligt at foretage disse interview næsten udelukkende på dansk. Da deres dansk naturligvis ikke er fejlfrit, har jeg valgt at transskribere de citater, jeg bruger fra interviewene således, at sætningen bliver korrekt grammatisk dansk, og meningen står klar. Det er dog her vigtigt at understrege, at jeg har bestræbt mig på ikke at manipulere eller på anden måde ændre i indholdet af interviewpersonernes udtalelser.¹³³

ERINDRINGER

Flere af de mennesker, der var chalutzim i Danmark under besættelsen, har udgivet deres erindringer eller dele af deres erindringer i bøger og artikler.

Simon Direktor skriver i en kort artikel om sine erindringer af tiden, fra han kommer til Danmark i november 1937 som chalutz til Danmark bliver befriet i maj 1945 med fokus på tiden i Theresienstadt.¹³⁴ I samme bog skriver Heinz Hess ligeledes en kort artikel om sine mislykkedes flugtforsøg til Sverige, og hvad konsekvenserne deraf blev.¹³⁵

Hans Goldstein har i RAMBAM skrevet om Hachsharah¹³⁶ i Danmark. Det er en blanding af en beretning, baseret på de erindringer Goldstein har om periodens begivenheder, og viden om det historiske kontekst, som Goldstein har læst sig til senere hen.¹³⁷

Philipp Plon har i radiointerviewet ”Det er ikke bekvemt at være flygtning”¹³⁸ med Harry Katlev på P2 fortalt sine erindringer. Heri fortæller Plon om opvæksten i Østrig, baggrunden for han kom til Danmark som chalutz, lidt om tiden i Danmark som chalutz og afslutningsvis om flugten til Sverige i 1943.

Blandt de chalutzim der efter krigen bosatte sig i Israel, har Rudi Sinnreich¹³⁹ og Uri Yaari¹⁴⁰ begge skrevet om deres oplevelser som chalutz i Danmark. Da jeg ikke har fundet deres nedskrevne erindringer relevante at inddrage direkte i specialet, vil de ikke blive beskrevet mere indgående.

Erindringer kan naturligvis ikke alene ses som entydig pålidelig kilde. Det er nødvendigt at sammenligne dem med, hvad man har af samtidige kilder, samt med hvad forskningen ellers har vist af resultater på området. Jeg redegjorde i kapitel 2. for forskningen på området, og her i dette

¹³³ Kvale, 1997, s. 171.

¹³⁴ Sode-Madsen, 1995, s. 16- 23.

¹³⁵ Ibid, s. 24-27.

¹³⁶ Hachsharah betyder forberedelse på hebraisk, og bruges som betegnelse for en forberedelseslejr.

¹³⁷ Goldstein, 2006.

¹³⁸ Dette interview er fra den 26-24. januar 1994, og er vedlagt specialet som bilag 10 i form af en cd-rom. Denne optagelse er en hjemmeoptagelse foretaget på kassettebånd, og kvaliteten er derfor mindre god.

¹³⁹ Sinnreich, 2007.

¹⁴⁰ Yaari, 1980.

kapitel vil jeg videre i lyset af min problemstilling redegøre for det relevante arkivmateriale i Israel og Danmark.

ISRAELSK ARKIVMATERIALE

I Israel er jeg bekendt med arkivmateriale vedrørende Hechalutz i Danmark på The Central Zionist Archives (CZA) i Jerusalem og på The Labour Archives (LA) i Tel Aviv. En del af materialet er på hebraisk, og da jeg ikke behersker dette sprog, har jeg ikke mulighed for at anvende dette. Der findes dog også en stor del på tysk, og det jeg finder relevant i forhold til dette speciales problemstilling, vil jeg i det følgende kort redegøre for.

På CZA findes der korrespondance fra året 1939 mellem Hechalutz i Danmark og Jewish Agency¹⁴¹ specielt i Jerusalem men også i London. Korrespondancen mellem Hechalutz i Danmark og Jewish Agency i Palæstina handler generelt set om den praktiske planlægning af rejsen for chalutzim, der skulle fra Danmark til Palæstina.

Den smule af korrespondance, der findes på CZA, mellem Hechalutz i Danmark og Jewish Agency i London drejer sig om certifikater til Palæstina.

Derudover ligger der rundskrivelser fra Hechalutz i Danmark til de chalutzim, der befinder sig i Danmark. Rundskrivelserne er fra 1939 og 1940 og handler om situationen i Palæstina, situationen for andre chalutzim i Europa, krigssituationen, hachscharahen i Danmark, samarbejdet med Jugend Aliyah¹⁴², referater fra afholdte seminarer.¹⁴³

På LA er der en del medlemsmateriale fra Hechalutz i Danmark frem til 1940, diverse lister over chalutzim i 1941-43 samt et par telegrammer fra Danmark og Sverige til Palæstina.¹⁴⁴ Derudover er der brevvekslinger mellem Danmark og Schweiz fra perioden 1940-46. Brevvekslingens hyppigste modtager og afsender er Nathan Schwalb, leder af Hechalutz bureauet i Geneve. Schwalb korresponderer med diverse chalutzim i Danmark samt med Hechalutzkontoret i København. Den schweiziske side af brevvekslinger er, udover Schwalb også repræsenteret af M. Orenstein og Pino Ginsburg.

DANSK ARKIVMATERIALE

I Danmark findes der arkivmateriale om Hechalutz i Danmark på Rigsarkivet, Erhvervsarkivet i Århus samt på Dansk Jødisk Museum. På Rigsarkivet ligger Hæstrups beretningssamling, der blev indsamlet i forbindelse med bogen ”Dengang i Danmark” blev til. Den indeholder 55 erindringer fra tidligere chalutzim nu bosat i hovedsageligt Danmark,

¹⁴¹ Jewish Agency er en zionistisk organisation, der arbejder for at knytte jøder i diasporaen til Israel og opfordre til aliyah. Se evt. www.jewishagency.org

¹⁴² Information om organisationen Jugend Aliyah vil blive uddybet i kap. 6.

¹⁴³ CZA: S1/3503, S1/2836, S6/2108, S6/2109

¹⁴⁴ LA: IV-209-4-477, III-37A-5-116, III-37A-1-57, IV-209-4-306, IV-209-4-30, IV-209-4-152

Sverige og Israel. Disse erindringer er som tidligere nævnt svar på et spørgeskema, de har modtaget af Hæstrup. Her ligger også en redegørelse skrevet af Julius Margolinsky om "Den tyske hechalutz' Auslandshachscharah i Danmark 1933-43". Redegørelsen har ingen klar datering, men der ses en håndskreven note, hvor redegørelsen dateres til ca. 1960. Hvem, der har lavet denne note, vides ikke. Endvidere findes der her en 9 sider tekst om båden "Julius", som Hæstrup, så vidt jeg kan se, har fra Dr. Svante Hansson.¹⁴⁵ Vedrørende 9 chalutzims flugt fra Bornholm til Sverige i april 1943, forefindes i Hæstrups indsamlede materiale et aktstykke fra "Foreign Office", UK. Det er chalutz Heinz Mosse, som har organiseret flugten, der den 2. april 1943 sender en rapport til Fritz Lichtenstein i London, hvori han redegør for 9 chalutzims flugt til Sverige den 1. april 1943 og situationen for jøderne i Danmark.¹⁴⁶

På Erhvervsarkivet i Århus ligger Landøkonomisk Rejsbureaus arkiv. Heri kan findes materiale om forhandlinger med myndigheder, gårdejere og organisationer vedrørende indvandring af chalutzim og placering/omplacering af chalutzim i årene 1932-39.¹⁴⁷ Pga. manglende tid har jeg ikke været i dette arkiv. Jeg vurderede, at Det Mosaiske Troessamfunds arkiv på Rigsarkivet ville være vigtigere at bruge tiden på.

I Det Mosaiske Troessamfunds arkiv ligger der også materiale vedrørende chalutzim i Danmark.¹⁴⁸ I arkivpakke "e. Komiteen for de jødiske landvæsenselever" ligger der fortrinsvis diverse korrespondancer mellem sekretariatet/komiteen for de jødiske landvæsenselever og de danske myndigheder, arbejdsgivere og chalutzim. Endvidere findes der diverse lister og optegnelser fra Margolinsky over chalutzim i Danmark, samt diverse personlige papirer såsom lægeattester, fødselsattester, ægteskabsattester etc.. I arkivpakke "f. Flygtningetiden 1943-45 i Sverige" er indholdet af noget forskellig karakter. Heri findes diverse korrespondancer mellem Det Mosaiske Troessamfund og Margolinsky; korrespondancer mellem Det Mosaiske Troessamfund og det kgl. Danske gesandtskab i Stockholm; diverse lykønskninger i forbindelse med Danmarks befrielse; redegørelse fra et møde i det danske gesandtskab i Stockholm den 19. juli 1944, hvor afdelingschef Hvass fra det danske udenrigsministerium af lagde beretning om det besøg, han havde foretaget i Theresienstadt den 23. juni 1944 sammen med dr. Juul-Henningsen fra Sundhedsstyrelsen som repræsentant for Dansk Røde Kors; lister og statistikker lavet af Margolinsky over jøder fra Danmark i Sverige, og jøder fra Danmark i Theresienstadt.

I arkivpakke "g. Sekretariatet for jødisk efterkrigshjælp" ses der hovedsageligt diverse korrespondancer mellem Margolinsky og hachalutzim.

På Dansk Jødisk Museum findes der en række medlemsblade samt rundskrivelser, hovedsageligt skrevet på tysk, der oftest omhandler emner relateret til situationen i Palæstina, krigssituationen, hachscharahen i Danmark, samarbejdet med Jugend Aliyah, referater fra afholdte semina-

¹⁴⁵ Hæstrup, 1982, s. 262-263.

¹⁴⁶ Alt dette af Hæstrup indsamlede materiale ligger på Rigsarkivet, IV.T. Reg. 204: 38.E.1

¹⁴⁷ Hæstrup, 1982, s. 260.

¹⁴⁸ Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenselever", f. "Flygtningetiden 1943-45 i Sverige" og g. "Sekretariatet for jødisk efterkrigshjælp."

rer.¹⁴⁹ Derudover findes der også en række lister over chalutzim i Danmark, chalutzim der kom til Theresienstadt samt chalutzim som flygtede til Sverige i oktober 1943.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Dansk Jødisk Museum JDK256A33/1

¹⁵⁰ Dansk Jødisk Museum JDK11A12/2/256, JDK11A12/4/256

KAP. 6. HECHALUTZ OG CHALUTZ I DANMARK 1933-1943

FORSKNINGEN OM HECHALUTZ OG HACHALUTZIM I DANMARK

Hæstrup er den, der har beskæftiget sig mest indgående med Hechaluz og hachalutzim i Danmark i bogen ”Dengang i Danmark - Jødisk ungdom på træk 1932-1945” fra 1982.¹⁵¹ Denne bog handler ikke kun hachalutzim, og den kontekst de befandt sig i, men også om aliyah-børnene,¹⁵² der kom til Danmark fra Tyskland i 1939-40.

Hæstrup bruger i denne bog bl.a. beretnings- og erindringsmateriale som kilde til det faktiske begivenhedsforløb. Hæstrup skriver, at han ikke er nervøs for, at disse beretninger bærer præg af efterrationalisering eller erindringsforskydning, da de skildrede begivenheder er af en oplevelsesmæssig karakter og er gennemgående meget nøgternt beskrevet - både på godt og ondt. Endvidere skriver Hæstrup, at de ved lejlighedsvis efterprøvninger viser at holde. Hæstrup nævner dog også, at der kan være mindre erindringsforskydninger og ikke mindst mistolkninger som følge af manglende indsigt i baggrunden for handlingsforløbet, og at der også kan være fare for, at de gode minder opvejer de dårlige eller omvendt.¹⁵³ I nogle tilfælde fungerer beretningerne også som primærkilder, da der da ikke er efterladt nogen form for arkivmateriale.¹⁵⁴ Hæstrup gør rede for det arkivmateriale, han har anvendt i afsnittet ”emne og kildevalg”,¹⁵⁵ men han har ingen specifikke henvisninger i sin bog, da han ikke henvender sig til et videnskabeligt publikum, men til det populære. De manglende præcise henvisninger betyder imidlertid, at jeg ikke direkte kan se, hvad Hæstrup bygger sine vurderinger på. Jeg har desværre ikke haft mulighed for, med den tid jeg har til rådighed, at foretage en undersøgelse som Hæstrups. Derfor har jeg prioriteret at undersøge dele af det kildemateriale, som Hæstrup har benyttet til ”Dengang i Danmark”, for derigennem at få et overblik over, hvorvidt Hæstrups vurderinger stemmer overens med det benyttede kildemateriale. Det gør det, for så vidt det kildemateriale jeg har haft tid og mulighed for at undersøge.¹⁵⁶ Det er mit klare indtryk, at ”Dengang i Danmark” er et stort og grundigt stykke arbejde. Jeg har derfor ud fra disse forudsætninger vurderet, at jeg godt kan lade dette kapitel 6 i specialet bygge på Hæstrups ”Dengang i Dan-

¹⁵¹ Hæstrup, 1982.

¹⁵² Disse aliyah-børn kalder Hæstrup også for Ligabørn. Jugend Aliyah var en tysk zionistisk bevægelse, hvis formål var at hjælpe forfulgte tyske jødiske børn og give dem omsorg og uddannelse i Palæstina. Organisationen blev støttet af frivillige bidrag og virkede under Jewish Agency. I Danmark var det Melanie Oppenheim, som stod i spidsen for hjælpearbejde inden for Jugend Aliyah, hvor tyske børn blev placeret i danske landbohjem, inden de kunne komme videre til Palæstina. Ved Danmarks besættelse strandede 184 aliyah-børn i Danmark. I perioden frem til Danmarks befrielse blev aliyah-børnene i højere og højere grad underlagt Hechalutz i Danmark, og derfor kan man sommetider se, at der fejlagtigt ikke altid skelnes mellem chalutzim og aliyah-børn, selvom det er to vidt forskellige grupper.

¹⁵³ Hæstrup, 1982, s. 263.

¹⁵⁴ Ibid, s. 164.

¹⁵⁵ Ibid, s. 257-262.

¹⁵⁶ Rigsarkivet, IV.T. Reg. 204: 38.E.1; Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. Komiteen for de jødiske landvæsenselever, f. Flygtningetiden 1943-45 i Sverige og g. Sekretariatet for jødisk efterkrigshjælp.

mark”. Jeg skelner dog i kapitel 6’s tekst mellem faktuelle oplysninger og vurderinger. Ved faktuelle oplysninger har jeg blot en note med en henvisning til ”Dengang i Danmark”, mens jeg ved brug af hans vurderinger henviser direkte til Hæstrup navn i teksten. En sidste bemærkning til brugen af Hæstrups bog ”Dengang i Danmark” er, at når Hæstrup bruger betegnelsen ”Det dansk jødiske troessamfund”, må han mene ”Det Mosaiske Troessamfund”, hvorfor jeg vil bruge denne betegnelse. Ud over Hæstrup har Henning Bjørn Larsen skrevet om hachalutzim på Roskildeegnen.¹⁵⁷ Denne bog bygger fortrinsvist på materiale indsamlet fra tidligere czhalutzim i Roskilde amt.¹⁵⁸ Rünitz har også beskæftiget sig med Hechalutz og hachalutzim set i forhold til Danmarks flygtningepolitik i 1930’erne og under besættelsen.¹⁵⁹

Hechalutz som bevægelse

Hechalutz virkede under paraplyorganisationen i Berlin ”Reichvertretung der Juden in Deutschland”, der var blevet dannet efter Hitlers magtovertagelse, da situationen for jøderne i Tyskland begyndte at blive kritisk. Hechalutz var en zionistisk-socialistisk ungdomsbewægelse, der var dannet i Rusland efter 1. Verdenskrig. Som zionistisk bevægelse var dens formål at skabe et nyt samfundsmønster i de jødiske bosættelser i Palæstina samt med tiden at opnå dannelsen af en selvstændig jødisk stat. En del af det zionistiske projekt var tanken om, at det var praktiske erhverv såsom landbrug, gartneri og håndværk, der var brug for for at opnå og opbygge et jødisk hjem i Palæstina.¹⁶⁰ Derfor var det Hechalutz’ koncept at give de unge jødiske medlemmer en praktisk og teoretisk uddannelse, således at de var forberedte på at gøre aliyah. Det betød, at udover den praktiske uddannelse blev hachalutzim også undervist i hebraisk, zionistisk ideologi, jødisk historie og almen Palæstinakundskab. Det socialistiske element i bevægelsen sås ved den vægt, der i bevægelsen, blev lagt på ligheds- og fællesskabsidealene, hvilket særligt blev praktiseret i kibbutzim.¹⁶¹

Danmark blev set som et egnet uddannelsesland, dels fordi dets standard var højt, og dels fordi andelstanken var stærkt udviklet og stemte så fint overens med de zionistiske tanker om opbygningen af et jødisk samfund i Palæstina.¹⁶²

Administrationen i Danmark

Landøkonomisk Rejsebureau var det danske organ, der hjalp Hechalutz med at få unge chalutzim uddannet i det danske landbrug. Det havde

¹⁵⁷ Larsen, 1993.

¹⁵⁸ Larsen, 1993, s. 102-103.

¹⁵⁹ Lone Rünitz, 2005; Lone Rünitz, 2000. Se evt. kap. 1.

¹⁶⁰ Se Shimoni, 1995 for en uddybning af den zionistiske ideologi.

¹⁶¹ Kibbutz betyder egentlig ”samling” på hebraisk men er en betegnelse, man nu bruger om landbrugs- og lettere industrikollektiver i Israel. Kibbutzim er plur. Hæstrup, 1982, s. 14-15; Larsen, 1993, s. 7-8.

¹⁶² Hæstrup, 1982, s. 15.

både kontakt til statspolitiets fremmedafdeling, som skulle give tilladelserne og til landbrugsorganisationerne og via dem til det danske landbrug. Endvidere havde Landøkonomisk Rejsebureau myndighedernes tillid efter et mangeårigt virke. Udvekslingen blev dog forholdsvis ensidig, da Danmark var et højere udviklet landbrugsland end de fleste andre udvekslingslande.¹⁶³ Efter Tysklands annekstion af Østrig i marts 1938 kunne østrigske og tjekkoslovakiske chalutzim også komme til Danmark på Hachscharah; tidligere havde det kun været tyske chalutzim.¹⁶⁴ At opholdet i Danmark som chalutz kun skulle være midlertidigt har været en væsentlig faktor for myndighedernes beslutning om, at hachalutzim kunne få opholdstilladelse i Danmark.¹⁶⁵

Benjamin Slor¹⁶⁶ var den mand, der tog initiativ til et samarbejde mellem Hechalutz i Berlin og Landøkonomisk Rejsebureau, og han forblev bindeleddet derimellem.¹⁶⁷ Fra september 1939 blev det pludselig vanskeligt at få udstedt certifikater til Palæstina, som på det tidspunkt var et mandat administreret af England.¹⁶⁸ Det skyldtes 2. Verdenskrigs udbrud, samt at England strammede indrejsemulighederne til Palæstina efter arabisk pres. Hermed var grundlaget for myndighedernes tilladelse til chalutzim i Danmark væk, og der kom da heller ikke flere chalutzim ind i Danmark. De 363 chalutzim, der allerede befandt sig i Danmark, strandede her.¹⁶⁹

Antikvarboghandler Margolinsky tog sig af den praktiske og tekniske side af arbejdet med hachalutzim i Danmark. Margolinsky redegør selv for sit arbejde med at få hachalutzim ind i Danmark:

”De nærmere Enkeltheder ved Arbejdet bestod i, at jeg fra HECHALUZ i Berlin fik opgivet Navnene og de dertil hørende Data, Pasforhold og en kort personlig Karakteristik af de Chaverim (elever¹⁷⁰), der ønskedes anbragt i Danmark. Som Regel ved personligt Besøg i Landøkonomisk Rejsebureau anmodede jeg så dette om at ansøge Justitsministeriet om at bemyndige det danske Gesandtskab i Berlin om at udstede Visum og Arbejdstilladelse for et halvt År for den pågældende Chaver (elev¹⁷¹) som ulønnet Landvæsenselev hos en Gårdejer eller Gartner, som jeg enten selv personligt havde været i Forbindelse med eller som var anvist mig gennem rejsebureauet. Gennem det lokale Politi blev Forholdene på Arbejdspladserne nærmere undersøgt, og under Forudsætning af at Arbejdsbetingelserne var fundet forsvarlige, modtog jeg ca. 10 Dage senere en Kopi af Rigspolitiets Skrivelse til Gesandtskabet i Berlin om at udstede Visum. Denne Kopi blev sendt til Meinekestrasse i Berlin, og et par Dage efter ankom vor Chaver her til Landet, hvor han blev modtaget af mig, blev udstyret med det nødvendige Arbejdstøj, Lomme-

¹⁶³ Ibid, s. 15-16.

¹⁶⁴ Julius Margolinsky: ”Den tyske Hechalutz’ Auslandschachscharah i Danmark 1933-43”, s. 4.

¹⁶⁵ Rünitz, 2005, s.124; Hæstrup, 1982, s. 33.

¹⁶⁶ Født 1892 i Palæstina, men kom til Danmark for at få en gymnastikuddannelse, og endte med at blive i Danmark og arbejde for den zionistiske sag.

¹⁶⁷ Hæstrup, 1982, s. 10-12; Larsen, 1993, s. 8.

¹⁶⁸ Hæstrup, 1982, s. 33, 36, 53.

¹⁶⁹ Ibid, s. 128, 130-131 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, arkiv nr. 10.411, pk. nr. 573.

¹⁷⁰ Min indsætning.

¹⁷¹ Min indsætning.

penge, og efter at have fået en kort Instruktion om Forholdene i Danmark rejste den pågældende så ud til sin arbejdsplads.”¹⁷²

Hæstrup tilføjer dog i sin bog, at det efterhånden ofte blev en chaltuzim, der havde været i Danmark noget tid, som modtog nyankomne chaltuzim.¹⁷³

Margolinsky stod således stort set alene for arbejdet med hachaltuzim i Danmark, men for at undgå at hachscharahen i Danmark blev forbundet med ham personligt, dannede han ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, som så reelt set kun bestod af Margolinsky selv. Da Danmark blev besat 9. april 1940, var ”emigrantkomiteers fortsatte virksomhed” ikke længere tilladt, og derfor skiftede ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever” navn til ”Sekretariatet for de jødiske landvæsenselever”.¹⁷⁴

Hachaltuzim måtte kun arbejde i landbruget, hvorunder gartneriarbejde også hørte. Undtagelsesvis kan dog nævnes, at 6 chaltuzim fik lov til at arbejde med fiskeri på Bornholm, men dette var ikke normen. Hachaltuzim skulle være indstillet på at deltage i alt slags arbejde, og skulle udover kost og logi være ulønnede.¹⁷⁵ Lønforholdene var et punkt, hachaltuzim var utilfredse med, men som i hvert fald de første mange år generelt blev overholdt. Hachaltuzim fik dog lidt økonomisk hjælp fra Det Mosaiske Troessamfund, og Jewish Agency i London. Derudover blev chaltuzim, som opholdte sig i Danmark mere end et halvt år, sygesikret. Endvidere fik flere og flere af hachaltuzim en form for løn af deres arbejdsgiver, specielt i tiden efter 1939. Dette måtte dog ske uofficielt, da Siggaard og Landøkonomisk Rejsebureau modsatte sig dette særdeles kraftigt. Siggaard var bange for, at løn ville undergrave hele udvekslingstanken og dermed muligheden for at få jøder ind i Danmark.¹⁷⁶ Set retrospektivt kan jeg kun forestille mig, at Siggaard havde ret i denne antagelse. I de tilfælde hvor chaltuzim ikke overholdte reglerne, blev der ikke vist overbærenhed hverken hos Det Mosaiske Troessamfund eller hos sekretariatet/komiteen for de jødiske landvæsenselever. De havde påtaget sig ansvaret for, at hachaltuzim overholdte de regler, myndighederne havde fastlagt, og de turde ikke risikere, at myndighederne stoppede ordningen. Endvidere var man bange for, at chaltuzims brud på reglerne kunne medvirke til antisemitisme i Danmark. Derfor blev der slået hårdt ned på disse chaltuzim, der efter at være meldt til politiet risikerede udvisning.¹⁷⁷

¹⁷² Margolinsky: ”Den tyske Hechaluz’ Auslandshachscharah i Danmark 1933-43”, s. 3 samt skrivelse dateret 23.01.1940 hvori komiteen for de jødiske landvæsenselevers opgaver er nedskrevet. Denne skrivelse findes i Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, arkiv. nr. 10.411, pk. nr. 573.

¹⁷³ Hæstrup, 1982, s. 26-27.

¹⁷⁴ Margolinsky: ”Den tyske Hechaluz’ Auslandshachscharah i Danmark 1933-43”, s. 2, 6.

¹⁷⁵ Hæstrup, 1982, s. 24; Margolinsky: ”Den tyske Hechaluz’ Auslandshachscharah i Danmark 1933-43”, s. 3; Rünitz, 2005, s.123.

¹⁷⁶ Hæstrup, 1982, s. 27-28; Larsen, 1993, s. 42.

¹⁷⁷ Rünitz, 2005, s.123-124 samt korrespondancer mellem sekretariatet/komiteen for de jødiske landvæsenselever og hachaltuzim. Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 568, 569, 570 og 571.

Hachalutzim

Ifølge Hæstrup kom hachalutzim oftest fra bymiljøer, hvor en uddannelse indenfor landbrug ikke havde været nærliggende.¹⁷⁸ Hvad lå så bag unge byboers ønske om at tage en landbrugsuddannelse som chalutz? Det ser ud til, at blandt dem, der kom til Danmark inden Krystalnatten den 9. november 1938, var en stor andel overbeviste zionister, og denne overbevisning drev dem til aliyah via Hechalutz. Efter Krystalnatten var en af de få muligheder for at komme ind i Danmark at melde sig som chalutz, hvilket gjorde at antallet af chalutzim i Danmark steg eksplosivt efter Krystalnatten. Dette tyder på, at en stor del af dem, som søgte til Danmark som chalutz efter Krystalnatten, oftere havde flugt som motiv end aliyah.¹⁷⁹ Skismaet mellem hachalutzims status i Danmark ses også i myndighedernes definition af disse mennesker. Internt, det vil sige over for Hechalutz og hachalutzim selv var definitionen klart, at hachalutzim var immigranter med Palæstina som endemål, og at de kun opholdte sig midlertidigt i Danmark i forbindelse med deres uddannelse i landbruget. Eksternt, det vil sige overfor det internationale samfund, blev hachalutzim betegnet som flygtninge, hvilket betød, at flygtningehøjkommissariatet ikke pressede Danmark til at øge modtagelsen af flygtninge.¹⁸⁰

Hæstrup opgiver det samlede antal chalutzim, der i perioden 1932-1943 befandt sig i Danmark til ca. 1450. Det præcise antal kan imidlertid ikke siges, da der også var indvandring udenom Landøkonomisk Rejsebureau. Disse måtte dog ind under Landøkonomisk Rejsebureau, hvis de ville blive i landet som chalutzim.¹⁸¹ Der var intet problem med at skaffe lærepladser til hachalutzim, hvilket ifølge Hæstrup dels kan skyldes muligheden for at få næsten gratis arbejdskraft og dels humanitære motiver som følge af udviklingen i Tyskland. Nogle chalutzim havde i en kortere periode også været på hachsharah i oprindelseslandet, men langt de fleste chalutzim havde ingen erfaring med landbrug, før de kom til Danmark.

¹⁸²

Den interne organisation

Fra 1933 søgte hachalutzim at samles i større geografisk afgrænsede kredse rundt om i Danmark. Tanken bag disse kredsdannelser var socialt netværk mellem hachalutzim og derved også muligheden for at oprettholde zionistisk undervisning og skoling, som Hechalutz ud over praktisk landbrugserfaring prioriterede højt. I september 1933 fik man grundlagt kibbutz-aliyah-Danmark og en af hachalutzim fælles valgt administration ”mazkiruth”,¹⁸³ eller ”Hechalutz-kontor” som det ofte blev kaldt, hvilket havde til huse i Nørregade 20 i København. Deres job var at få så

¹⁷⁸ Hæstrup, 1982, s. 16.

¹⁷⁹ Rünitz, 2000, s. 84; Hæstrup, 1982, s. 39, 81-82.

¹⁸⁰ Rünitz, 2005, s. 124.

¹⁸¹ Hæstrup, 1982, s. 37-39 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 573.

¹⁸² Hæstrup, 1982, s. 19-20, Larsen, 1993, s. 22-23.

¹⁸³ Mazkiruth kan oversættes fra hebraisk til ”administration” og bøjes som følger: bestyrelse: mazkiruth (m), bestyrelsen: hamazkiruth (m)

bestyrelser: mazkiruthim (m), bestyrelserne: hamazkiruthim (m)

mange chalutzim som muligt ind i Danmark, stå for korrespondance til kredsene, at holde forbindelse til udlandet, at arrangere ture og seminarer, besvare breve og opgaver fra eleverne samt søge at øge det kulturelle niveau for eleverne.¹⁸⁴ Det var også herfra, at hamadrichim¹⁸⁵ blev ansat. Hamadrichim blev valgt blandt de chalutzim, der opholdt sig i Danmark, og deres job var så at undervise hachalutzim og senere også aliyah-børnene rundt om i kredsene.¹⁸⁶ Hamazkirut blev finansieret af Det Mo-saiske Troessamfund, tilskud fra Jewish Agency i London samt mindre tilskud fra de elever, der havde lidt penge. Fra 1940 hjalp hamazkiruth Landøkonomisk Rejsebureau og Komiteen for jødiske landvæsenselever med praktiske problemer. Noget dybere samarbejde fandt dog ikke sted.¹⁸⁷

Under Danmarks besættelse blev det imidlertid sværere og sværere at holde sammen på kredsens elever, i takt med at muligheden for udvandring forsvandt, og man efterhånden begyndte at falde godt til i Danmark.¹⁸⁸ Som konsekvens af denne udvikling, hvor hamazkiruth frygtede, at hachalutzim skulle blive for danske, omlagde og opstrammede hamazkiruth i marts - april 1942 den interne organisation.¹⁸⁹ Derudover stod Hechalutz i Danmark med et definitionsproblem i 1941, hvor alle emigranter fra Tyskland mistede deres statsborgerskab ved en ensidig tysk beslutning. Nu var det ikke længere Hechalutz i Berlin, som stod med ansvaret for hachalutzim i Danmark. Men hvem gjorde så? Slor og sekretariatet for de jødiske landvæsenselever søgte at fastholde autoriteten.¹⁹⁰

Hermed er det også sagt, at Hechalutz i Danmark var præget af en vis form for splittelse.

Livet som chalutz i Danmark

For at undgå spekulation i billig arbejdskraft og udnyttelse af hachalutzim, blev de placeret forskellige steder i Danmark.¹⁹¹ Flytninger fra læreplads til læreplads oplevede stort set alle chalutzim. Det kunne dels skyldes eget ønske, det kunne skyldes praktiske foranstaltninger som muligheden for kredsannelser, eller det kunne skyldes de sikkerhedszoner, som efter Danmarks besættelse blev indført.¹⁹²

Langt de fleste chalutzim indordnede sig på lærepladserne under de danske kristne skikke. Der eksisterede dog undtagelser, hvorfor en gruppe af ortodokse jøder undtagelsesvis fik lov til at bo sammen, da de af

¹⁸⁴ Hæstrup, 1982, s. 49-50.

¹⁸⁵ Madrich kan oversættes fra hebraisk til "vandelærer" og bøjes som følger: Vandrelærer: madrich (m) madricha (f), vandrelæreren: hamadrich (m) hamadricha (f) Vandrelærere: madrichim (m) madrichot (f), vandrelærerne: hamadrichim (m) hamadrichot (f).

¹⁸⁶ Hæstrup, 1982, s. 51, 164-167.

¹⁸⁷ Ibid, s. 51.

¹⁸⁸ Ibid, s. 153-155 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenselever", Arkiv nr. 10.411, pk. nr.570 og 571.

¹⁸⁹ Hæstrup, 1982, s. 156-157.

¹⁹⁰ Ibid, s. 158.

¹⁹¹ Hæstrup, 1982, s. 64; Larsen, 1993, s.20.

¹⁹² Hæstrup, 1982, s. 145-148 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenselever", Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 566-571.

religiøse årsager ikke kunne spise på lærepladsen.¹⁹³ Fra krigens udbrud, hvor hachalutzim i Danmark strandede i Danmark, fik flere tilbudt uddannelsesmuligheder i form af ophold på landbrugsskole, husholdnings-skole, håndarbejdsskole, højskole m.m.¹⁹⁴

Tilværelsen i Danmark har været splittet for hachalutzim. På den ene side skulle hver enkelt chalutz engagere sig i og tilpasse sig den pågældende læreplads samt omgivelserne. På den anden side måtte enkelte chalutz også være bevidst om det egentlige aliyah-mål, og dermed også at opholdet i Danmark kun var af midlertidig karakter.¹⁹⁵ Dertil kom bekymringerne og uvisheden om de pårørendes tilstand i oprindelseslandene eller lande, hvori der var blevet søgt tilflugt. En del havde korrespondance med pårørende via forskellige former for censurunderlagte brevvekslinger, og enkelte havde også et par telefonsamtaler. De sidste brevvekslinger giver Hæstrup indtryk af slutter i 1941-42.¹⁹⁶

Trods de vilkår og omvæltninger hachalutzim mødte i Danmark, skriver både Hæstrup og Larsen, at deres beretnings- og erindringsmateriale vidner om, at hachalutzim langt overvejende har haft en positiv oplevelse af deres ophold på de danske gårde.¹⁹⁷ Nogle få havde dog nogle frygtelige oplevelser, inden der blev fundet et ordentligt sted til dem, og adskillige havde det udmærket uden dog at møde nogen dybere forståelse og interesse fra arbejdsgiveren og arbejdspladsen side.¹⁹⁸ Jeg mener dog ikke, at det altid alene har været arbejdsgiveren eller arbejdspladsen skyld, at nogle chalutzim ikke faldt til. Nogle chalutzim har også haft svært ved at indordne sig under forholdene, hvilket diverse korrespondancer mellem sekretariatet for de jødiske landvæsenselever/komiteen for de jødiske landvæsenselever og arbejdsgiver viser.¹⁹⁹

Opholdet i Danmark slutter

Opholdet som chalutz i Danmark sluttede for langt de fleste ved afrejse til Palæstina. Men for dem, der ved krigens udbrud strandede i Danmark, sluttede opholdet i Danmark for de flestes vedkommende i oktober 1943, hvor de måtte flygte til Sverige. 358 chalutzim heraf 29 børn flygtede til Sverige. Heraf omkom 3 undervejs.²⁰⁰

Indtil oplysningerne om iværksættelsen af Endlösung i Danmark var lækket, mener Hæstrup, at hachalutzim, Slor, Sekretariatet for de jødiske

¹⁹³ Hæstrup, 1982, s. 75 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 568-569.

¹⁹⁴ Hæstrup, 1982, s. 69-70 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 567-568.

¹⁹⁵ Hæstrup, 1982, s. 53.

¹⁹⁶ Hæstrup, 1982, s. 54-57; Larsen, 1993, s. 48-50.

Vedr. censur på brevvekslinger under besættelsen:

<http://www.teponia.dk/museumsposten/index.php?artikelid=40>

¹⁹⁷ Hæstrup, 1982, s. 19-20; Larsen, 1993, s. 20.

¹⁹⁸ Hæstrup, 1982, s. 54.

¹⁹⁹ Se Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 567, 568, 569.

²⁰⁰ JDK11A12/4. Larsen, 1993, s. 92.

landvæsenselever og hamazkiruth generelt havde samme holdning til jødernes situation i Danmark under besættelsen, som Det Mosaiske Troessamfund havde. Det var den overbevisning, at det sikreste var at forholde sig i ro og ikke skabe opmærksomhed. Hvad gælder sekretariatet for de jødiske landvæsenselever holdning, har jeg fået det samme indtryk som Hæstrup af de mange korrespondancer mellem sekretariatet for de jødiske landvæsenselever og hachalutzim.²⁰¹ Hæstrup skriver endvidere, at de ikke mente, en flugt var realistisk, da det var mange mennesker at skjule, og det krævede hjælp fra både ikke-jødiske landsmænd samt Sverige, og en hjælp af den størrelse var ikke noget, man kunne forvente.²⁰²

Nogle chalutzim blev frustrerede over den førnævnte holdning, og søgte derfor på egen hånd en vej ud af Danmark. Bertl Grass, der var leder af hamazkiruth, dannede en undergruppe under Hechalutz "Der neue Weg", som søgte at finde en illegal vej ud af Danmark til Palæstina. Efter gentagne mislykkedes forsøg og flere omkomne medlemmer opløstes gruppen.²⁰³

Flugtmetoden som blev brugt i forbindelse med den omfattende flugt i oktober 1943, blev introduceret af hachalutz Heinz Mosse og 3 andre chalutzim. De var alle beskæftiget inden for fiskeri på Bornholm. I modstrid med Slor og Margolinskys anordning planlagde og gennemførte de en flugt fra Danmark til Sverige i en fiskekutter for i alt 9 chalutzim. Flugten blev udført natten til den 1. april 1943.²⁰⁴ Denne flugt gav sammen med flugtforsøgene fra "Der neue Weg" anledning til bekymring hos Hechalutz i Danmark. Tyskerne reagerede ved at meddele, at lignende flugtforsøg ville få alvorlige konsekvenser for jøderne i Danmark, og det fik Margolinsky til at udsende en appel til alle chalutzim og aliyahbørn om ikke at udføre lignende flugtforsøg. De chalutzim, som var flygtet til Sverige, forsøgte at gennemføre flere flugtforsøg for chalutzim i Danmark, men ingen af dem blev dog til noget.²⁰⁵

Der er ingen, der har beskæftiget sig med, hvorfor det var chalutzim, der flygtede før jødeaktionen blev iværksat i Danmark og dermed introducerede flugtmuligheden. Jeg kan forestille mig, at en medvirkende faktor har været, at hachalutzim havde erfaringer med Nazi-Tysklands antisemitisme og derfor stolede mindre end de danske jøder på den tidligere nævnte taktiske linje regeringen og Det Mosaiske Troessamfund førte. Speciallets analyse af tidligere chalutzims erindringer vil også vise, at flere chalutzim var angste og på vagt overfor nazisternes tilstedeværelse i Danmark.

De tilbageværende chalutzim måtte flygte til Sverige et halvt år senere sammen med de andre jøder i Danmark.²⁰⁶ 28 chalutzim, heraf 3 børn, blev imidlertid deporteret til Theresienstadt.²⁰⁷ Hæstrup mener, at dette skyldtes manglende advarsel, at man ikke troede på advarslen eller ikke

²⁰¹ Se Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenselever", Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 566-571 samt CZA S6/2109.

²⁰² Hæstrup, 1982, s. 208-209.

²⁰³ Hæstrup, 1982, s. 193-196; Yaari, 1980.

²⁰⁴ Hæstrup, 1982, s. 196-198; Heinz Mosses' skrivelse til Fritz Lichtenstein den 2. april 1943 som findes på Rigsarkivet, IV.T. Reg. 204: 38.E.1

²⁰⁵ Hæstrup, 1982, s. 199.

²⁰⁶ Hæstrup, 1982, s. 221-222. Se evt. kap. 2.

²⁰⁷ JDK11A12/2; Larsen, 1993, s. 92-93.

tog den alvorligt nok og derfor ikke handlede resolut nok.²⁰⁸ Hæstrup nævner her ikke den mulighed, at chaltzim kunne være blevet angivet, ligesom nogle jøder med dansk statsborgerskab blev.²⁰⁹ At koncentrationen af chaltzim var proportionelt større blandt de deporterede, end det var tilfældet med jøder med dansk statsborgerskab, mener Hæstrup, dels skyldes, at hachaltzim ikke havde samme netværk som jøderne med dansk statsborgerskab, samt at de ofte befandt sig langt væk fra Øresundskysten.²¹⁰

I Sverige holdt Merkas²¹¹ og hachaltzim den 18. oktober 1943 et møde, hvor det blev diskuteret, hvorvidt hamazkiruth og hamadrichim havde handlet korrekt i tiden fra oprøret omkring den 29. august 1943 og op til jødeaktionen en måneds tid senere. Alt i alt blev der konkluderet, at hamazkiruth havde handlet, som de fandt sikrest, og da katastrofen alligevel indtraf, havde de gjort, hvad de kunne for at advare og hjælpe.²¹²

Hjem

Hachaltzim blev i Sverige betragtet som danske flygtninge, og de havde derfor samme rettigheder som jøder med dansk statsborgerskab. Det betød, at de kunne søge arbejde i hvilken sektor de ønskede.²¹³

Den 4. maj 1945 blev Danmark befriet, og de danske jøder, som nu alle, hvad enten de havde været i Sverige eller Theresienstadt, befandt sig i Sverige, kunne nu vende hjem til Danmark igen.²¹⁴ Men hvad var hjem for hachaltzim? Var hjem deres oprindelsesland, Danmark, Sverige eller Palæstina? Dette er et emne, som hverken Larsen eller Hæstrup beskæftiger sig med.²¹⁵

Jeg vil se på dette aspekt i min analyse af erindringsbilleder blandt tidligere chaltzim af tiden lige før, under og lige efter Danmarks besættelsestid.

²⁰⁸ Hæstrup, 1982, s. 242; bilag nr. 4.

²⁰⁹ Se evt. kap. 2, hvor jeg i forskningsøjemed kommer ind på aspektet omkring jøderne i Danmark og deres deportation og ophold i Theresienstadt.

²¹⁰ Hæstrup, 1982, s. 213.

²¹¹ ”Merkas” var en valgt bestyrelse, der var underlagt hamazkiruth. Hæstrup, 1982, s. 149.

²¹² Hæstrup, 1982, s. 244-245.

²¹³ Larsen, 1993, s. 95; Rünitz, 2005, s. 497.

²¹⁴ Se evt. kap. 2. for aspektet omkring jøderne i Danmark herunder hachaltzims situation i Danmark i tiden efter befrielsen.

²¹⁵ Bilag nr. 2. spørgsmål nr. 12 og evt. 13.

KAP. 7. PRÆSENTATION OG ANALYSE AF DE DANSKE INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER 1938-1945

Jeg vil i dette kapitel præsentere og analysere erindringerne af perioden 1938-1945 blandt tidligere chalutzim, som efter 2. Verdenskrig har bosat sig i Danmark. Fokus i analysen vil være på forholdet mellem hachalutzim i Danmark og de danske myndigheder samt den danske befolkning. Jeg vil i første omgang præsentere de tre interviewpersoner separat og ligeledes kort redegøre for deres erindringer separat.

INTERVIEWPERSON DANNY

Interviewet med interviewperson Danny blev foretaget den 18. december 2007 i Dannys hjem. Ud over Danny og interviewerens var også Dannys hustru til stede under interviewet. Dette interview gik godt, og Danny havde stort set ingen erindringsproblemer.

Redegørelse

Danny er født ind i en fattig familie den 27. august 1919 i provinsbyen Beutehn i det tidligere Østpreussien i Tyskland.²¹⁶ Faderen arbejdede i første omgang som skrædder og sælger, men senere blev han ansat af den jødiske menighed til at passe begravelsespladsen og fik efterhånden også funktion som kantor.²¹⁷ Hjemmet var, som det antydes, også religiøst.²¹⁸ Danny fortæller dog videre, at denne religiøsitet ophørte, da han var i Theresienstadt. Med al den ondskab han der så, var det ikke til at forstå, at Gud skulle være til.²¹⁹

Danny fortæller, at antisemitismen begyndte meget tidligt i Østpreussien. Han ville gerne have været i gymnasiet, men pga. racepolitikken i Tyskland, havde han ikke mulighed for dette. I stedet søgte han så vejen som snedker, men efter 2 ½ år måtte hans mester opsige ham pga. racepolitikken. Kort tid herefter, i november 1937, fik Danny via Hechalutz mulighed for at komme til Danmark som chalutz.²²⁰ Han fortæller, at han og hans forældre godt var klar over, at dette var nok sidste gang, de ville se hinanden,²²¹ men han søgte ud af Tyskland på grund af antisemitismen.²²² Det vil sige, motivet var præget af nød frem for udelukkende lyst til at blive chalutzim. Forældrene overlevede ikke krigen, men hans søster og bror kom til Palæstina.²²³

²¹⁶ Bilag 4. 00.22 –00.49 min; Sode-Madsen, 1995, s. 18, JDK11A12/2/256.

²¹⁷ En kantor er en forsanger, hvis funktion er at lede bønner samt vekselsangen ved gudstjenesten i Synagogen.

²¹⁸ Bilag 4. 01.02.40- 01.03.20 min.

²¹⁹ Bilag 4. 01.03.20- 01.03.41 min.

²²⁰ Bilag 4. 01.23-05.15 min.

²²¹ Bilag 4. 05.20-05.45 min.

²²² Bilag 4. 01.04.41- 01.05.20 min.

²²³ Bilag 4. 01.03.47- 01.04.21 min.

Danny skulle til Assens på Fyn, hvor han blev modtaget på stationen af den gårdmand, han skulle bo og arbejde hos. Det var meget simple kår, Danny levede under på denne gård, hvor han var 5 år.²²⁴ I 1942 skiftede han gård. Det var en bekendt af Danny, som formidlede kontakten til den nye arbejdsgiver, der var proprietær. På den gård, hvor Danny indtil da havde været, fik han kun kost, logi og de tilladte 25 kr. om måneden for sit arbejde. Denne gårdejer tog opsigelsen meget tungt.²²⁵ På proprietærgården fik Danny 450 kr. om måneden, hvilket var en fin løn på daværende tidspunkt. Der var endvidere stor forskel på de 2 gårde. Den første var meget gammeldags og primitiv, og proprietærgården var meget moderne med traktorer osv.²²⁶

Danny blev den 1. oktober tidligt om morgenen overrasket i stalden af SS-folk samt en anden chalutz, der med en pistol i ryggen var blevet tvunget til at vise vej hen til ham. Da han var ved at pakke sine ting, kom gårdmanden også ind i karlekammeret og tilbød med tårer i øjnene Danny rationeringsmærker samt 450 kr. Danny tog imod de 450 kr. men afsløgte rationeringsmærkerne, da han var klar over, at han ikke ville få brug for dem. Danny siger, at han godt vidste, hvad det betød, han blev hentet. Han blev ført ud i en prærievogn, hvor den anden chalutz fra Assens sad. Nu var det Dannys tur til med en pistol i ryggen at vise vej til den næste chalutz, som var hans kæreste.²²⁷ Danny blev kørt til Koldinghus, hvor han sammen med end masse andre jøder fra Danmark i kreaturvogne blev sendt til Theresienstadt. Danny fortæller videre om den både fysisk og psykisk meget vanskelige tid i Theresienstadt, men da dette ophold ikke er mit speciales fokus, vil jeg ikke komme ind på de nærmere detaljer her.²²⁸ Efter 1½ år i Theresienstadt blev Danny den 13. april 1945 sammen med de andre jøder fra Danmark i Theresienstadt kørt med de hvide busser gennem Tyskland og Danmark til Sverige. Her blev de placeret i karantænelejre. Danny kom til Strengnäs. Da Danmark blev befriet den 4. maj 1945, befandt han sig stadig i karantænelejren i Strengnäs. Efterfølgende fik Danny at vide, at han kunne vende tilbage til Danmark, og han fik i den forbindelse udleveret nyt tøj og penge. Da Danny kom tilbage til Assens, boede han først hos en vens familie og dernæst hos proprietæren.²²⁹ Han fik hurtigt efter hjemkomsten via en bekendt i Assens arbejde som arbejdsmand på et Ford - værksted i Assens. Dette var Danny fint tilfreds med, da han stadig på dette tidspunkt regnede med, han skulle til Palæstina.²³⁰ Danny var i mellemtiden også blevet gift med en jødisk tidligere KZ - fange, som han havde mødt i Sverige. Efter meget besvær med myndighederne fik Dannys kone lov til at bo i Danmark. De flyttede efter 14 år i Assens til København, da de gerne ville tættere på et jødisk miljø og have deres søn i en jødisk skole. Danny opgav således planerne om aliyah og blev i Danmark. Dette

²²⁴ Bilag 4. 15.43 min.

²²⁵ Bilag 4. 14.30- 15.54 min.

²²⁶ Bilag 4. 17.47-19.53 min.

²²⁷ Bilag 4. 20.41- 23.55 min.

²²⁸ Bilag 4. 25.11- 42.10 min.

²²⁹ Bilag 4. 44.04- 50.23 min.

²³⁰ Bilag 4. 50.23- 52.28 min.

skyldtes først og fremmest, at hverken han eller hans kone ønskede at opleve mere krig og konflikt.²³¹

INTERVIEWPERSON DENNIS

Interviewet med interviewperson Dennis blev foretaget den 21. december 2007 i Dennis' hjem. Under interviewet var kun Dennis og interviewer til stede. Dette interview gik godt, og Dennis havde ingen erindringsproblemer.

Redegørelse

Dennis er født den 5. maj 1919 i Wien i Østrig. Han kommer ud af det jeg vil betegne som kulturelt religiøs²³² familie. Moderen var fra en venstre radikal zionistisk familie, hvilket, Dennis mener, også har sat sit præg på ham. Familien var imidlertid meget velintegreret i Østrig, så de drømte ikke om at virkeliggøre de zionistiske idealer og gøre aliyah.²³³ Situationen ændrede sig imidlertid efter Anschluss i marts 1938. Da blev de jødelove indført, som havde eksisteret i Tyskland siden 1934, og Dennis og hans familie mærkede for alvor antisemitismen. Det blev f.eks. umuliggjort for faderen at have sin tandlægeklinik, og moderen blev sat til at vaske fortøve med tandbørster. Det værste, Dennis oplevede, var, at hans mange gode venner undgik ham og ignorerede ham af frygt for, hvad kontakt med en jøde kunne føre med sig. Dette beskriver Dennis som en moralsk nedbrydende situation.²³⁴ Efter et halvt år i KZ - lejren Dachau lykkedes det faderen at få visum til USA. Moderen opnåede aldrig visum, da hun havde grøn stær. Hun blev sendt til KZ - lejren Rzeszow i Polen, hvortil Dennis sendte hende pakker fra Danmark, indtil han fik en retur med påskriften ”adressat bortrejst, hvorhen ukendt”. Under sit ophold i Sverige 1943-45 fandt Dennis ud af, at moderen var omkommet i Auschwitz.²³⁵ Det har plaget Dennis far indtil hans død, at han forlod Wien uden moderen.²³⁶ Dennis' to søstre nåede til Palæstina, inden krigen brød ud.²³⁷ Dennis var medlem af Hechalutz i Wien, og kom derigennem til Danmark den 17. december 1938. Baggrunden for valget om at tage på hachsharah i Danmark, siger han, delvis har været zionistisk overbevisning og delvis bevidstheden om, at det var for farligt at blive i Wien. Han var blevet inspireret til zionismen både gennem sin mor og nogle kammerater.²³⁸

Dennis kom til en gård med primitive forhold i Riis ved Skanderborg.²³⁹ Han fik til at starte med de tilladte 25 kr. om måneden, men ef-

²³¹ Bilag 4. 52.29- 53.35 min.

²³² At være kulturelt religiøs definerer jeg som værende bevidst om sit religiøse tilhørsforhold, men uden at religiøse elementer er en integreret del af ens hverdag.

²³³ Bilag 5. 00.05-00.20 min. + 08.10- 08.35 min. + 45.16- 47.41 min.; JDK11A12/4/256.

²³⁴ Bilag 5. 00.20-03.59 min.

²³⁵ Bilag 5. 03.40- 08.06 min.

²³⁶ Bilag 5. 01.07.50- 01.08.18 min.

²³⁷ Bilag 5. 10.40- 11.51 min.

²³⁸ Bilag 5. 08.10- 10.39 min. + 47.42- 49.04 min.

²³⁹ Bilag 5. 10.22- 13.22 min.

terhånden omgik de gårdmænd, han var hos, reglerne og gav ham løn. Et halvt år efter sin ankomst til Riis var han helt inde i det lokale ungdomsmiljø med sportsaktiviteter, ungdomsballer etc. Efter Danmark var blevet inddelt i sikkerhedszoner, måtte Dennis flytte fra Riis ved Skanderborg til en gård i Vallekilde på Sjælland.²⁴⁰ Tiden frem til oktober 1943 var han udover i Vallekilde også 2 steder ved Roskilde. Alle steder havde han det godt, og havde god kontakt med lokalbefolkningen. De var flere chalutzim, der deltog i det kulturelle liv i Roskilde, og Dennis havde via andre chalutzim i kredsen kontakt med et par lærere på arbejderhøjskolen i Roskilde, der var med i modstandsbevægelsen. Alle steder Dennis var i Danmark som chalutz, mødtes han med andre chalutzim i kredsen mindst en gang om ugen i lokaler, som blev stillet til rådighed for dem af lokale præster, skolelærere eller gårdmænd. En af de kredse, hvori Dennis var, fungerede ikke som ønsket, da Hachalutzim havde forskellige holdninger til, hvorledes man som chalutz i Danmark skulle forholde sig til den situation, de alle var i. I den kreds var et par stykker aktive i ”Der neue Weg”.²⁴¹ De mange fragmentationer i kredsen førte til splittelse og til, at denne kreds blev opløst.²⁴²

Efter den 29. august 1943 forberedte Dennis sammen med andre chalutzim sin flugt, men hans flugt blev dog ikke realiseret før jødeaktionen var blevet iværksat i Danmark. Det var de modstandsmænd, de kendte, der arrangerede Dennis’ flugt. Han blev holdt skjult i København hos en lille familie han slet ikke kendte, og denne hjælp han mødte fra vildt fremmede, har gjort et stærkt indtryk på ham. Første flugtforsøg natten mellem den 4. og 5. oktober mislykkedes pga. diverse forvirringer, og fordi de for vild i Grib skov. Det lykkedes så Dennis samt 2 andre chalutzim at komme til Sverige i andet forsøg, som foregik natten efter.²⁴³ Efter 14 dage i Sverige fik han arbejde på en maskinfabrik.

Dennis vendte efter befrielsen tilbage til Danmark. Dette skyldtes, at han havde oparbejdet en meget stærk tilknytning til Danmark. Den var opbygget gennem den nære kontakt, han havde haft til den danske befolkning i sin tid som chalutz i Danmark, samt ikke mindst under flugten til Sverige i oktober 1943.²⁴⁴ Da Danmark blev befriet den 4. maj 1945 befandt Dennis sig i Sverige, men tre uger senere var han tilbage i Danmark. Ved hjemkomsten blev han som flygtning indkvarteret på Holte Gymnasium, men var heldig forholdsvist hurtigt at finde et klubværelse på Frederiksberg sammen med en kammerat. Dennis fik understøttelse og fik også betalt huslejen af Ministeriet for Særlige Anliggender. Det første arbejde, han fik efter hjemkomsten, var i oktober 1945 og derved uden arbejdstilladelse. Det var modstandsgruppen Ringen, der havde skaffet ham det. Han skulle passe på tyske flygtninge, men det brød han sig ikke om, da han ikke måtte snakke med eller på anden måde omgås flygtningene.²⁴⁵ Det næste arbejde, han fik, var også uden arbejdstilladel-

²⁴⁰ Bilag 5. 19.19- 23.17 min.

²⁴¹ Se evt. kap. 6.

²⁴² Bilag 5. 26.54- 32.33 min.

²⁴³ Bilag 5. 34.44- 38.17 + 56.36- 56.47

²⁴⁴ Bilag 5. 38.17- 40.00 min. + 50.55- 54.20 min. + Goldstein, 2006.

²⁴⁵ Kirsten Lyloff og Arne Gammelgård har begge beskæftiget sig med tyske flygtninge i Danmark efter befrielsen 1945. Se Lyloff, 1999, Lyloff, 2006 og Gammelgård, 2005.

se. Arbejdstilladelsen fik han i 1946.²⁴⁶ Statsborgerskabet kom i 1952. Dennis gjorde ikke aliyah, men valgte at blive i Danmark. Det skyldtes, at han var faldet vældig godt til i Danmark, og at han efter at være flygtet 2 gange gerne ville tage den med ro. Senere stiftede han også familie i Danmark, og tanken om aliyah blev mere fjern. Han har dog alle årene besøgt Israel en gang om året og også Wien en gang om året. Disse ture siger Dennis, han nyder, men efter 14 dage vil han gerne hjem til Danmark igen.²⁴⁷

INTERVIEWPERSON DITLEV

Interviewet med Ditlev blev foretaget den 7. januar 2007 i Ditlevs hjem. Ud over Ditlev og interviewereren var også Ditlevs hustru til stede under interviewet.

I dette interview med Ditlev lader det til at være vanskeligt for ham selv at strukturere sine erindringer, hvilket skyldes, at han pga. sin høje alder har erindringsproblemer.

Ditlev siger selv:

”ja, det er jo ikke så nemt sådan pludselig at fortælle det hele”²⁴⁸

og

”...min hukommelse er ikke hvad den har været. Altså det er rigtigt. Det er det.”²⁴⁹

Dette problem afhjælpes til en vis grad, når jeg som interviewer stiller konkrete spørgsmål til et specifikt emne, og dermed kun beder Ditlev om at forholde sig til et spørgsmål af gangen. Det bliver da nemmere for ham at overskue sine erindringer, og dermed har han også nemmere ved at fortælle om sine oplevelser. Der vil dog stadig være erindringer, der i mit interview med Ditlev vil forblive usagte, da han ikke umiddelbart kan huske dem. Jeg har visse steder i redegørelsen og analysen valgt at supplere mit interview med Ditlev med oplysninger fra hans radiointerview med Harry Katlev.²⁵⁰ I de tilfælde vil det være oplyst.

Redegørelse

Ditlev er født den 7. februar 1919 i Wien som den yngste ud af en søskendeflok på 4. Han voksede op i et kulturelt religiøst hjem med en far, der var typograf og en mor, der var skræddermester. Forældrene var selv flygtet til Wien fra Galicien²⁵¹ i 1914 lige før 1. Verdenskrig. Faderen var politisk aktiv i det socialdemokratiske parti, hvis ungdomsafdeling Ditlev også blev medlem af. Senere blev Ditlev også aktiv i den zionistiske for-

²⁴⁶ Bilag 5. 40.00- 41.45 min. + 01.03.21- 01.07.36 min.

²⁴⁷ Bilag 5. 42.00- 45.05 min.

²⁴⁸ Bilag 6. 11.51-11.56 min.

²⁴⁹ Bilag 6. 23.47- 23.55 min.

²⁵⁰ Se kap. 5.

²⁵¹ Galicien ligger idag delvis i Polen og delvis i Ukraine. I 1914 var Galicien en del af det Østrig-Ungarnske rige.

ening og i bevægelsen Hechalutz. Han startede med at gå i gymnasiet, men i 1934, efter dels voldsomme politiske uroligheder i Wien samt senere samme år et nazistisk mislykket kupforsøg, skiftede han over i typograflære, da han regnede med, at han med en færdig erhvervsuddannelse ville stå bedre i en evt. flugtsituation. Ditlev nåede at blive færdiguddannet, inden Østrig blev besat marts 1938, men da det skete, blev han sagt op på sit job.²⁵² For at komme væk fra antisemitismen, søgte han ud af Østrig via Hechalutz. Selvom han var zionist, havde han ingen planer om nødvendigvis at virkeliggøre de zionistiske idealer og gøre aliyah.²⁵³

Den 6. oktober 1938²⁵⁴ kom Ditlev så helt ukendt med landbrugsarbejdet til Danmark, og var de første par år i Alken ved Skanderborg. På den første gård, hvor han var et lille års tid,²⁵⁵ fik han ingen løn ud over de lomme penge, det var lovligt at modtage, men derefter blev han nok ansat som ulønnet landvæsenselev på gårdene men fik alligevel uofficielt løn. Ditlev havde tæt kontakt med den danske lokalbefolkning de steder i Danmark, han var som chalutz, og blev også gift med en dansk ikke-jødisk pige. Ditlev mødtes dog også indimellem med andre chalutzim i de kredse, han hørte til.²⁵⁶ Han korresponderede med sine forældre og sendte dem også pakker med mad, indtil de en dag blev sendt med transport til en koncentrationslejr i Polen, og det var formentlig under denne transport, de i en skov blev dræbt. Det meste af hans øvrige familie omkom også under Holocaust. Hans søskende overlevede alle fire. To søstre nåede at flygte til Schweiz, og han fik sin bror til Danmark som chalutz, efter han selv var kommet herop. Ditlev forsøgte også adskillige gange at få sine forældre til Danmark, men det lykkedes aldrig at få tilladelse af de danske myndigheder.²⁵⁷

Efter Danmark var blevet besat, flyttede han på eget initiativ til Sjælland, da han ønskede at være tættere på Sverige i tilfælde af, det skulle blive nødvendigt at flygte dertil.²⁵⁸ Ditlev flygtede til Sverige med hjælp fra en fisker, som en af hans bekendte kendte, den 7. september 1943, altså ca. 3 uger før jødeaktionen blev iværksat i Danmark.²⁵⁹ Ditlev faldt godt til i Sverige, hvor han hurtigt fik arbejde som typograf. På et ukendt tidspunkt efter Danmark var blevet befriet, kom han tilbage til Danmark fra Sverige.²⁶⁰

²⁵² Bilag 6. 00.00-03.53 min. + 24.44- 25.00 min. + 12.21- 13.26 min. og bilag 10. del 1. 11.52- 12.20 min. + 13.15- 15.18 min. samt JDK11A12/4/256.

²⁵³ Bilag 6. 12.35- 13.26 min.

²⁵⁴ Bilag 10. del 2. 02.30-02.40 min.

²⁵⁵ Bilag 10. del 2. 12.45-13.00 min.

²⁵⁶ Bilag 6. 13.28- 15.06 min + 24.23- 25.57 min. + 28.17- 28.44 min.

²⁵⁷ Bilag 6. 30.44- 40.27 min.

²⁵⁸ Bilag 6. 17.50- 18.50 min.

²⁵⁹ Bilag 6. 18.55- 21.01 min.

²⁶⁰ Bilag 6. 45.34- 46.09 min.

ANALYSE AF DE DANSKE INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER

Dette afsnit vil være samlet analyse af Danny, Dennis og Ditlevs erindringer om perioden 1938-43 i Danmark som chalutz med fokus på deres forhold til den danske nation. Analysen er foretaget ud fra de i indledningen nævnte problemstillinger og temaer.

Livet som chalutz i Danmark 1938- oktober 1943

Danny, Dennis og Ditlev kom alle til Danmark som chalutzim mellem november 1937 og december 1938. Danny og Dennis kommer smilende og i godt humør selv ind på, hvordan livet som chalutz i Danmark var, hvilket viser, det er et emne, de gerne vil tale om. Livet som chalutz er til gengæld ikke et emne, Ditlev selv kommer ret meget ind på, hvilket muligvis skyldes, han har svært ved at huske denne tid. Når jeg så stiller specifikke spørgsmål til emnet, fortæller han imidlertid så godt han kan om emnet. Danny, Dennis og Ditlevs erindringer om livet som chalutz i Danmark har først og fremmest det tilfælles, at de vægter positive erindringer om den danske lokalbefolkning. Danny fortæller, at de gårdfamilier, han boede hos samt de andre ansatte var søde og rare. Han giver indtryk af, at der ikke blev gjort forskel på ham og de andre ansatte på gården, men at der blev vist forståelse for, at han ikke kendte sproget, samt at han ikke havde landbrugserfaring.²⁶¹

Hos Dennis kommer de positive erindringer om den danske lokalbefolkning til udtryk flere steder i interviewet, f.eks. i forbindelse med sikkerhedszonerne blev anlagt, hvor han blev tvunget til at forlade sin plads i Riis ved Skanderborg:

Dennis: *"Og jeg var meget ked af det, for jeg var meget glad for min plads deroppe...gode familiære forhold efterhånden."*

I: *"...hvordan havde du det med lokalbefolkningen?..."*

Dennis: *"meget meget fint meget fint...jeg kom til alle ungdomsballer (grin)...jo jo det gik meget godt...efter et halvt år var jeg helt inde i det lokale ungdomsliv der".²⁶²*

Ditlev har ligeledes positive erindringer om den danske lokalbefolkning, hvilket særligt kommer til udtryk gennem hans fokusering på den tætte tilknytning han hurtigt fik til Danmark.²⁶³ Denne tætte tilknytning resulterede i, at han ikke ønskede at gøre aliyah.

Ditlev: *"...jeg var meget hurtigt assimileret...meget hurtigt. Også fordi jeg ikke var indstillet på at tage til Israel"²⁶⁴*

Det gentager Ditlev 2 gange,²⁶⁵ og det må dermed antages at være vigtigt for ham at få videreformidlet.

²⁶¹ Bilag 4. 07.25- 07.43 min, 16.02-16.27 min. og 01.07.19- 01.07.30 min.

²⁶² Bilag 5. 22.36- 23.06 min. Et andet eksempel kan ses 32.24-32.34 min.

²⁶³ Bilag 6. 14.49-15.13 min. + 22.11- 22.22 min. + 26.30- 27.26 min.

²⁶⁴ Bilag 6. 26.55- 27.10 min.

²⁶⁵ Bilag 6. 15.00- 15. 05 min. og 21.46- 22.20 min.

Interessen for fodbold var en integrationsmæssig faktor for både Danny, Dennis og Ditlev. Dennis fortæller, hvorledes der blev arrangeret en kamp mellem chalutzimskredsens fodboldhold og et lokalt fodboldhold. Kampen blev behandlet under overskriften ”Testrup kontra jøderne” i Skanderborg Amtsavis.²⁶⁶ Denne historie illustrerer på glimrende vis, hvorledes fodbolden skabte positiv kontakt med lokalbefolkningen. Dennis fortæller historien med åbenlys glæde. At hachalutzims fodboldhold omtales som ”jøderne”, ligger der ifølge Dennis ikke noget negativt i. Det er således blot en måde at definere folk på i lokalsamfundet. Lige så vel som der er tømrerens søn, præstekonen, skolelæreren etc. Danny fortæller ligeledes begejstret og engageret om sine fodboldoplevelser med Assens fodboldhold. Danny udtrykker selv sit forhold til lokalbefolkningen således:

”...jeg har altid haft det sådan at alle døre åbnede sig for mig i Assens også igennem fodbold ikke sandt, og igennem nogle spillere som deres familier igen inviterede mig osv. Jeg har aldrig nogen sinde følt, at jeg blev betragtet som en fremmed en for dem, ikke sandt, aldrig.”²⁶⁷

Heri gør Danny selv opmærksom på fodboldens betydning for hans tætte tilknytning til lokalbefolkningen. Endvidere bliver det sagt, at Danny aldrig har oplevet diskriminering i sin tid som chalutz ved Assens. Dette bliver gentaget senere i interviewet,²⁶⁸ og er således noget, Danny finder vigtigt at få formidlet klart ud.

At den kulturelle omvæltning og arbejdsforholdene på gårdene som chalutz var hårde, lægger ingen af interviewpersonerne skjul på, men der er dog forskel på, hvor meget de snakker om det. Danny vægter generelt ikke arbejdets karakter højt i interviewet. Ditlev fortæller ikke eksplicit om den kulturelle omvæltning, men forholdene på landet som chalutz var kontante.

Ditlev: ”...den første gård der kunne jeg jo ikke dansk...så da en af de 3 karle drillede mig, så stak jeg ham et par på kassen, og siden blev jeg så anerkendt. Alt så siden så var de helt anderledes venlige over for mig.”²⁶⁹

Dennis vægter som den eneste den kulturelle omvæltning, han som chalutz i Danmark gennemgik. Han finder det betydningsfuldt at få dette formidlet.

Dennis: ”...jo det var et kulturшок...det var yderst primitivt, når man kommer fra skal vi sige et godt borgerligt hjem i Wien i en storby.”²⁷⁰

²⁶⁶ Bilag 5. 01.01.12-01.02.43 min.

²⁶⁷ Bilag 4. 13.33-13.58 min.

²⁶⁸ Bilag 4. 01.07.37-01-07.48 min.

²⁶⁹ Bilag 6. 16.31- 17.23 min. Ditlev fortæller også denne historie i radiointerviewet med Harry Katlev, hvilket styrker dens erindringsværdi. Se bilag 10. del 2. 06.30- 08.00 min. Endvidere skjuler Ditlev ikke sin utilfredshed med at arbejdet skulle være ulønnet. Se f.eks. Bilag 6. 14.02-14.45 min + 13.28- 13.48 min.

²⁷⁰ Bilag 5. 11.56- 12.45.

De primitive forhold, Danny og Dennis skulle leve under, er et element, både Danny og Dennis lægger vægt på i omtalen af den kulturelle forskel. Andre elementer var sproget, maden og landbrugsarbejdet. Sproget og maden var i småtingsafdelingen, og det vænnede man sig forholdsvis hurtigt til. Arbejdet på landet var til gengæld meget hårdt, specielt i den første tid. I starten måtte man som chaltz anstrenge sig for at kunne følge med de andre karle, der var vant til landbrugsarbejde. Erindringerne om arbejdet på gårdene fortælles dog af Danny og Dennis uden nogen form for beklagelse eller lignende. Det ligger mellem linjerne, at de jo blot skulle udføre det samme stykke arbejde, som de andre karle på gårdene gjorde, og dermed havde de ingen grund til beklagelse.²⁷¹

I: *"Der blev ikke taget hensyn til på nogen måde, at du ikke havde kendt til det og ikke havde prøvet det før?"*

Danny: *Nej nej nej nej...de viste mig ikke sandt, og...jeg skulle fandeme mase på, for at jeg ikke skulle falde igennem der."*²⁷²

Hos Danny og Dennis kommer det frem, at der var meget at leve op til i et dansk landbrugsmiljø. Dennis fortæller, at gårdejereren og de ansatte forventede, at Dennis havde samme kvalifikationer som en almindelig dansk karl, der var vant til landbrugsarbejde. Dennis mener, han derfor skuffede dem lidt i begyndelsen.²⁷³ Dennis fortæller ikke, om han har mødt forståelse hos gårdfamilien eller ej.

Danny, Dennis og Ditlevs forhold til andre jøder i Danmark er det kendetegnet ved, at de eneste andre jøder, de havde kontakt med i Danmark var andre chaltzim. Danny, Dennis og Ditlev erindrer alle deres samvær med andre chaltzim som hyggeligt.²⁷⁴ Det er dog kun Dennis, der fokuserer på disse erindringer i sin fortælling, hvorved jeg kan forestille mig, at samværet med andre chaltzim har haft større betydning for Dennis end for Danny og Ditlev. Dennis havde dog også en oplevelse med en kreds, der ikke fungerede,²⁷⁵ hvilket viser, at der internt i chaltzimiljøet også var stridigheder.

Hvad angår Danny, Dennis og Ditlevs forhold til myndighederne - både i form af deres egen organisation Hechalutz og de officielle danske myndigheder, udtrykkes det vidt forskelligt i erindringerne. Hverken Danny eller Ditlev fortæller i interviewet om deres forhold til Hechalutz, og Danny fortæller heller ikke om sit forhold til de officielle danske myndigheder i perioden 1938-1943. Da erindringer er personlige, er det naturligvis svært at vide hvorfor.

Til gengæld fortæller både Dennis og Ditlev om de danske officielle myndigheder. Hvad angår Dennis og specielt Ditlevs forhold til de danske myndigheder, så står det klart, at de mener, de officielle danske myndigheder førte en meget stram flygtningepolitik, og de forholder sig kri-

²⁷¹ Bilag 4. 08.00- 09.02 min., 16.00- 16.14 min. og Bilag 5. 11.53- 17.52 min, 01.00.15- 01.01.06 min.

²⁷² Bilag 4. 17.12-17.42 min.

²⁷³ Bilag 5. 16.31-17.14 min.

²⁷⁴ Bilag 4. 10.14- 11.30 min., Bilag 6. 28.18- 28.44 min.

²⁷⁵ Se redegørelsen af interviewet med Dennis i dette kapitel.

tisk til den. Det kommer specielt til udtryk i Ditlevs fortælling om hans forgæves kamp for at få sine forældre til Danmark.

Ditlev: ”...det er sådan, at jeg prøvede på, om vi kunne få tilladelse til at få dem (forældrene²⁷⁶) herop, men det lykkedes ikke. Danskerne var ikke særlige villige til at hjælpe i denne sag...jeg prøvede alt...ved du hvad...den sidste gårdejer, jeg var hos, før jeg stak af til Sverige, han var villig til, at de gerne måtte komme, og han ville sørge for dem, og det tog jeg ind til dem og fortalte, at de kommer ikke til at falde Danmark til last...men det var ganske simpelt ikke muligt at få indrejse-tilladelse for jøder.”²⁷⁷

Det kan indskydes her, at det ovenstående citat desuden er et eksempel på Ditlevs meget nære forhold til danske borgere (her gårdejeren) samt hans positive erindring derom.²⁷⁸

Det virker af betydning for Dennis at få formidlet, at langt de fleste chalutzim i Danmark ingen problemer skabte i Danmark og var velaccepterede i lokalbefolkningerne.

Dennis: ”Der vil selvfølgelig altid være brodne kar i alle grupper...Men de fleste var lovlydige borgere...og opførte sig ordentligt.”²⁷⁹

Dermed bliver der også insinueret, at de danske officielle myndigheder ingen grund havde til at være så strikse, som Dennis mener, de var.²⁸⁰

Hvad angår hans forhold til Hechalutz, siger han selv i interviewet, at sekretariatet for de jødiske landvæsenselever ikke var vellidte blandt hachalutzim, da de var meget strenge:

”...komiteen i København som administrerede vores historie var også meget striks...de var ikke populære hos os”²⁸¹

Dennis taler her ikke kun på sine egne vegne, men også på andre chalutzims vegne. Han generaliserer dermed hachalutzims forhold til sekretariatet for de jødiske landvæsenselever. Senere i sit voksne liv har Dennis dog ændret sit syn på sekretariatet for de jødiske landvæsenselever, og udtrykker forståelse for sekretariatets strengthed.²⁸²

Men i situationen som ung chalutz i Danmark i 1938 til oktober 1943, var det til tider svært at forstå, de politiske forhold som hachalutzim måtte indordne sig under. Det viser sig i forhold til Dennis ved, at han kom på kant med sekretariatet for de jødiske landvæsenselever, da han, efter

²⁷⁶ Min indsatte oplysning.

²⁷⁷ Bilag 6. 38.37- 40.27 min. Ditlev fortæller også om dette i radiointerviewet med Harry Katlev, hvilket styrker dens erindringsværdi. Se bilag 10. del 2. 19.40- 21.07 min. Dennis giver udtryk for, han fandt de regler hachalutzim i Danmark måtte overholde for særdeles strenge. Det ses bl.a. af bilag 5. 19.19-19.33 min.

²⁷⁸ Hvad angår Ditlevs forhold til lokalbefolkningen se s. 63.

²⁷⁹ Bilag 5. 01.02.48- 01.03.16 min.

²⁸⁰ Dennis' kritik af de danske myndigheders flygtningepolitik ses tydeligere i senere i dette kapitel under temaet Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-1945 samt hjemkomsten til Danmark i 1945.

²⁸¹ Bilag 5. 20.37- 20.46 min.

²⁸² Bilag 5. 20.46-21.22 min.

sikkerhedszonerne var blevet indført, nægtede at skifte plads. Dennis endte med at blive sendt op til fremmedpolitiet. Der blev han truet med at blive sendt med det næste tog til Gedser, hvis ikke han tog til sin nye plads med det samme. Efter krigen fandt Dennis ud af, at det blot havde været en tom trussel, men Dennis tilføjer, at han nok tog det forholdsvis let, men andre i hans situation kunne have taget skade for livet af en sådan trussel.²⁸³ Dennis ønsker at få fortalt de barske vilkår, man som chalutz i Danmark i perioden 1938 til oktober 1943 måtte indordne sig under. Hans erindringer om at sekretariatet for de jødiske landvæsenselever var meget strenge, når reglerne ikke blev overholdt, understøttes også af adskillige brevvekslinger mellem sekretariatet for de jødiske landvæsenselever, gårdejere og chalutzim.²⁸⁴ Disse brevvekslinger bærer også præg af, at de unge chalutzim, som f.eks. Dennis, til tider kunne have svært ved at forstå, hvor alvorlig en situation de befandt sig i som statsløse jøder i et besat Danmark.

Danny, Dennis og Ditlevs erindringer om de danske lokalbefolkninger i perioden 1938 – 1943 er langt overvejende positive. I den periode var andre chalutzim de eneste andre jøder i Danmark, som Danny, Dennis og Ditlev havde tilknytning til. I Dennis og Ditlevs erindringer kommer det til udtryk, at de mener, de officielle danske myndigheder førte en meget stram flygtningepolitik i perioden 1938 til oktober 1943, og Dennis og Ditlev forholder sig kritisk til denne. Dennis ytrer endvidere, at Hechalutz i Danmark også førte en stram linje over for hachalutzim - specielt efter Danmark var blevet besat.

Besættelse, vendepunkt, befrielse samt holdninger til besættelsesmagten inden oktober 1943

Danny og Dennis kommer i interviewet selv ind på deres erindringer om Danmarks besættelse den 9. april 1940. Ditlev omtaler ikke Danmarks besættelse den 9. april 1940. Jeg vil vurdere, at han ikke gør dette pga. erindringsproblemer, da han i radiointerviewet med Harry Katlev fortæller beskrivende om oplevelsen, samt hvad der fulgte med af tanker og beslutninger. Jeg vil, hvad angår Ditlevs erindringer om den 9. april, bruge hans radiointerview med Harry Katlev som kilde til hans erindringer om Danmarks besættelse den 9. april. 1940.

Danmarks besættelse den 9. april 1940 står tydeligt i både Danny, Dennis og Ditlevs erindring. De reagerede alle med usikkerhed og angst, hvilket kan ses af følgende citater fra Dennis:

*”Men efter den 9. april var der... lukket for det hele, og så var situationen sørme ikke jov...hvordan skal det ende? Hvad skal vi gøre...det var ikke rart”.*²⁸⁵

²⁸³ Bilag 5. 20.25 – 26.55 min. Korrespondance vedr. denne sag ses i Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 572. Denne korrespondance vidner om den af Dennis fortalte sag om end den i korrespondancen virker mere kompliceret.

²⁸⁴ Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 266- 271.

²⁸⁵ Bilag 5. 18.20-18.58 min.

Roslyng-Jensen skriver i bogen ”Danskerne og besættelsen”,²⁸⁶ at hans undersøgelse viser, at besættelsen den 9. april kom som en overraskelse for de fleste danskere, og mange danskeres reaktioner var følelsesladede og prægede af stemningen, hvilket ofte kom til udtryk ved usikkerhed og bekymring eller ligefrem frygt.²⁸⁷ Det er kun hos Danny, at besættelsen af Danmark direkte udtrykkes som en overraskelse.²⁸⁸ Men hos både Danny, Dennis og Ditlev kommer det klart til udtryk, at de reagerede med usikkerhed og angst. Selvom jeg fuldt ud har forståelse og respekt for danskernes reaktion den 9. april, var Danny, Dennis og Ditlevs reaktion om nogens forståelig, set i lyset af deres baggrund. De var kommet til Danmark fra Tyskland eller Østrig, hvori de havde mærket antisemitismen på tættest hold, og nu havde Tyskland pludselig også invaderet Danmark.

Selvom hverken Danny, Dennis eller Ditlev siger det direkte, må det formodes, at de frygtede, at den antisemitisme, de som jøder fik at føle i Tyskland eller Østrig efter Tysklands annektering, også ville komme til Danmark. Hos Ditlev understøttes denne formodning også af, at han, efter nyheden om Danmark var blevet besat, tog ind til Skanderborg og mødtes med andre chalutzim, og de aftalte, de hurtigst muligt skulle søge pladser på Sjælland, således de var tættere på Sverige, hvis det nu skulle blive nødvendigt at flygte.²⁸⁹ I Ditlevs erindringer ses det, at flere andre chalutzim på egnen reagerede ligesom han med frygt og angst, og tanken om flugt trængte sig øjeblikkelig på. Disse erindringer af Ditlevs kan også understøttes af korrespondance mellem Margolinsky og en gårdejer i dagene efter den 9. april, hvoraf det fremgår, at en chalutz hos den pågældende gårdejer efter nyheden om Danmarks besættelse var stukket af fra gården i panik.²⁹⁰

Jeg vil nu se nærmere på, hvorledes Danny, Dennis og Ditlev erindrer et evt. vendepunkt under besættelsen samt danskernes holdninger til besættelsesmagten. Ditlev nævner i interviewet med mig intet om noget vendepunkt under besættelsen, men i radiointerviewet med Harry Katlev fremstår den 29. august 1943 med den danske regerings tilbagetræden som et vendepunkt i Ditlevs oplevelse af besættelsestiden i Danmark, idet han herefter føler sig nødsaget til at flygte til Sverige.²⁹¹

I mit interview med Ditlev er det ikke meget, han fortæller om holdningerne i Danmark til besættelsesmagten. Det er svært at vide, om det skyldes hans erindringsproblemer. Ditlev fortæller dog, at han aldrig har mødt antisemitisme i Danmark:

*”...jeg har ikke været i kontakt med antisemitisme...ikke på noget tidspunkt her i Danmark. Nej, det har jeg ikke...”*²⁹²

²⁸⁶ Se kap. 2.

²⁸⁷ Roslyng-Jensen, 2007 s. 43-44.

²⁸⁸ Bilag 4. 09.55-10.11 min.

²⁸⁹ Bilag 10. del 2. 17.02-18.35 min.

²⁹⁰ Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk.nr. 569.

²⁹¹ Bilag 10. del 3. 01.33-02.38 min.

²⁹² Bilag 6. 27.26 – 27.50 min.

Hverken Ditlev eller Danny har haft nogen personlige oplevelser med danske nazister eller nazistiske sympatisører i Danmark i perioden 1938-1943,²⁹³ og formentlig derfor er det ikke et emne, nogen af dem har meget at fortælle om.

Vendepunktet i Danmark i forhold til besættelsesmagten placerer Danny og Dennis ligesom Ditlev til den 29. august 1943, hvor den danske regering trådte tilbage. Deres erindringer om dette vendepunkt er dog af forskellig karakter. Danny kommer først ind på et vendepunkt, da jeg spørger ind til hans kendskab til modstandsbevægelsen. Hermed kæder Danny modstandsbevægelsens aktivitet sammen med regeringens tilbagetræden i august 1943.²⁹⁴

I Dennis' fortælling ses der et vendepunkt i forhold til besættelsesmagten i sommeren 1943. Her fortæller han om store demonstrationer og strejker i Roskilde.

*"...i løbet af sommeren 1943 begyndte de store demonstrationer og strejker...et gartneri, hvor datteren havde noget med tyskerne at gøre, der blev der demonstreret med det resultat, at hendes far tilkaldte tyskerne for at beskytte dem mod demonstranter, og de kom, og så blev en fuldstændig sagesløs fyr skudt, som slet ikke var med i demonstrationen. Og det var en kæmpe begravelse..., og der var næsten hele byens befolkning med, og det endte med en demonstration...der var altså rigtig optræk og som du ved kom den 29. august."*²⁹⁵

I dette citat fortæller Dennis om en række danskeres reaktioner mod tyskvenlige i sommeren 1943. Disse reaktioner ses både i form af aktiv modstand og passiv modstand, og modstanden mod besættelsesmagten og dens sympatisører generaliseres, hvad enten den er aktiv eller passiv. Det ses f.eks. ved at demonstrationerne, der er et udtryk for aktiv modstand, var store, og til begravelsen af en, af tyskerne skudt, dansker, dukkede stort set hele byens befolkning op, hvilket udtrykker modstand i passiv form. Roslyng-Jensen har peget på, at danskerne, specielt i takt med at den danske politik vendte, også udtrykte en klar anti-tysk holdning.²⁹⁶ Dennis' erindringer om sommeren 1943 harmonerer således med Roslyng-Jensens undersøgelse.

Endvidere udtrykkes Dennis' erindring af den aktive danske modstand også ved hans personlige kontakt til modstandsbevægelsen fra november 1942.

*"...i november '42...der havde vi allerede meget stærk kontakt med nogen altså via højskolen folk fra modstandsbevægelsen"*²⁹⁷

Danmarks befrielse den 4. maj 1945 kommer Danny og Dennis ind på af sig selv.

²⁹³ Bilag 4. 01.09.13- 01.09.40 min. samt bilag 6. 27.26 – 27.51 min.

²⁹⁴ Bilag 4. 01.08.05-01.08.42 min.

²⁹⁵ Bilag 5. 32.47-33.36 min.

²⁹⁶ Se kap. 2.

²⁹⁷ Bilag 5. 30.01-30.19 min.

Danny: "...så kom den 5. maj i radioen...Der var vi stadigvæk i Strengnæs i Lejren"...hvor der blev meddelt om freden, og der var jo et jubelskrig af alle dem, der hørte det, og man rendte fra barak til barak, og så blev vi bekendt med vi kunne rejse hjem til Danmark...".²⁹⁸

Danny daterer Danmarks befrielse til den 5. maj og ikke den 4. maj. Det skyldes formentlig, at det er den dato, man siden hen nationalt i Danmark har fejret befrielsen.

Befrielsen udtrykkes hos Dennis som forløsende, men i den henseende, at den gav ham mulighed for at vende hjem til Danmark og dermed også til normaliteten, som var blevet brudt i oktober 1943, da han måtte flygte fra Danmark. Hos Danny opfatter jeg befrielsen fra Theresienstadt i april 1945 og turen i de hvide busser som den største forløsning for ham.²⁹⁹

Befrielsen den 4. maj 1945 kommer Ditlev først ind på til sidst i interviewet, da jeg spørger specifikt til, hvordan han husker den. Ditlev fortæller således slet ikke noget om oplevelsen. Han fortæller derimod om, at han var faldet så godt til i Stockholm, at han ingen foreløbige planer havde om at vende tilbage til Danmark.³⁰⁰ Dette stemmer ikke overens med, hvad han tidligere i interviewet har sagt om at vende hjem til Danmark efter befrielsen:

*"...i Stockholm der var jeg så indtil krigen var slut, og så var der en del af mine kammerater, som blev i Sverige, men jeg ville gerne tilbage til Danmark, så jeg tog tilbage til Danmark."*³⁰¹

Der er heller ikke megen hjælp at hente i Ditlevs radiointerview med Harry Katlev, da dette interview ikke omhandler tiden i Sverige og hjemkomsten til Danmark.

I specielt Danny og Dennis' erindringer om Danmarks besættelse, et vendepunkt og befrielsen udtrykkes deres tætte tilknytning til Danmark. Hvad angår Danny, Dennis og Ditlevs erindringer om danskernes holdning til besættelsesmagten indtil oktober 1943, kædes de oftest sammen med tiden omkring den 29. august 1943, hvor danskerne sættes i et modsætningsforhold til besættelsesmagten.

Jødeaktionen i oktober 1943

Danny, Dennis og Ditlevs erindringer om oktober 1943 er af forskellig karakter, om end Dennis og Ditlevs oplevelser har visse lighedspunkter. Både Dennis og Ditlev kommer selv ind på deres flugtoplevelse i 1943, og vil gerne fortælle herom, hvilket viser, de vægter flugtopplevelserne af betydning for deres erindringer.³⁰² Det lykkedes Dennis i oktober 1943

²⁹⁸ Bilag 4. 45.20-45.53 min. Dennis' beskrivelse af befrielsen: Bilag 5. 39.09-39.53 min.

²⁹⁹ Dannys hjemkomstoplevelse med de hvide busser uddybes senere i dette kap.

³⁰⁰ Bilag 6. 45.33- 45.54 min.

³⁰¹ Bilag 6. 09.08- 09.31 min.

³⁰² For Dennis' erindring se bilag 5. 34.44- 38.17 min. og for Ditlevs erindringer se bilag 6. 05.19- 07.47 min. og 18.55-20.35 min.

at flygte til Sverige, og hans taknemmelighed over for de danskere, der hjalp ham med at flygte til Sverige er stor. Dennis erindrer her den danske befolkning som stående spontant solidarisk med jøderne i Danmark, selvom de ikke nødvendigvis i forvejen havde noget personligt forhold til jøder i Danmark.³⁰³ Herved bliver danskernes reaktion på jødeaktionen også fremstillet som en del af både den aktive og passive modstand mod besættelsesmagten - afhængig af hvorledes de pågældende danskere hjalp.

Dannys erindringer om jødeaktionen i oktober 1943 er anderledes end Dennis og Ditlevs og de fleste andre jøder i Danmarks, da han ikke nåede at flygte til Sverige men blev arresteret og sendt til KZ - lejren Theresienstadt. Dannys erindringer derom er ubehagelige, og Danny har tydeligvis mange svære følelser involveret i disse erindringer. Dette afspejler sig i Dannys fortælling ved, at han til tider har svært ved at holde tårerne tilbage. Dette betyder imidlertid ikke, at han ikke vil tale om oplevelserne. Danny fortæller beskrivende om arrestationen i oktober 1943. Fokus for Danny i forbindelse med oktober 1943 er ikke flugten til Sverige men deportationen til Theresienstadt. Han udtrykker klar forbitrelse over ikke at være blevet advaret om den forestående jødeaktion i oktober 1943. Denne forbitrelse tillægges dog den jødiske menighed i København³⁰⁴ og ikke danskerne generelt.

*"...vi var jo lidt forbitrede over, at man vidste i København i den jødiske menighed- de var jo blevet advaret igennem den tyske...Duckwitz...at man ikke havde advaret os i provinsen, det var jeg så forbitret over...det var vi lidt kedde af, fordi der var ingen af os, der var forberedte på det. Ingen."*³⁰⁵

Det er interessant, at Danny ensidigt tillægger Det Mosaiske Troessamfund ansvaret for at få formidlet advarslen ud. Det er ikke til at sige, hvad det skyldes, men citatet giver det indtryk, at det har været af betydning for Dannys ansvarsplacering, at Det Mosaiske Troessamfund var blevet advaret om den forestående jødeaktion, og at de fik formidlet advarsler ud til langt de fleste jøder i Danmark. Ikke at være blandt dem har skuffet Danny samt givet ham en følelse af at være svigtet.

Danny udtrykker sin tilknytning og tillid til lokalbefolkningen i Assens, gennem sin overbevisning om, at hvis han var blevet advaret om den forestående jødeaktion, ville han blandt lokalbefolkningen have kunne få hjælp til skjulesteder samt flugt til Sverige.³⁰⁶

Danny, Dennis og Ditlevs forhold til Danmark og danskerne i forbindelse med jødeaktionen i oktober 1943 kommer overvejende kun til udtryk i Danny og Dennis' erindringer, da Ditlev på det tidspunkt allerede var flygtet til Sverige. Dennis tegner et billede af den ikke-jødiske danske befolkning som værende solidariske med jøderne og imod besættelsesmagten i forbindelse med jødeaktionen i oktober 1943. Danny gør det samme - dog uden at have haft disse oplevelser selv.

³⁰³ Bilag 5. 35.31- 35.53 min.

³⁰⁴ Det er mit klare indtryk, at med "Den jødiske menighed i København" mener Danny "Det Mosaiske Troessamfund".

³⁰⁵ Bilag 4. 01.10.00-01.10.35 min.

³⁰⁶ Bilag 4. 01.10.45-01.10.55 min.

Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-45 samt hjemkomsten til Danmark i 1945

Dannys positive erindringer om Danmark og danskernes indsats for at hjælpe jøderne fra Danmark i Theresienstadt, kan illustreres ved en oplevelse, Danny havde ved hjemkomsten til Danmark i juni 1945. Det første Danny gjorde, da han kom til Danmark, var at opsøge afsenderen på de ”Røde Kors pakker” han havde modtaget i Theresienstadt. Danny beskriver rørt mødet:

”...dengang vi mødtes, vi faldt hinanden om halsen og græd som små børn...og det venskab bestod til han døde...”³⁰⁷

Dette møde er særdeles følelsesladet, hvilket fortæller, at det har været et møde af stor personlig betydning for begge parter.

Turen med de hvide busser, kommer Danny selv ind på, hvilket viser, det er et emne, han gerne vil tale om. Det kan skyldes, at det vækker glade minder frem om Danmark og danskerne. Danny fortæller meget rørt og entusiastisk om denne tur.³⁰⁸

”...vi kom så til Padborg. Modtagelsen var så enestående. Vore jøder er kommet hjem. (Danny fortsætter grådkvalt³⁰⁹) De smed cigaretpakker, chokolade ind i busserne. Det var helt fantastisk.”³¹⁰

Dannys fortælling er struktureret således, at den går fra den ene yderlighed med beskrivelse af forholdene i Theresienstadt til den anden med beskrivelse af modtagelsen i Danmark. Sådanne oplevelser vil selvsagt altid være subjektive og af en så stærk følelsesmæssig karakter, at det som lyttende fra en langt senere generation aldrig vil være helt til at forstå. Danny får ved førnævnte fortællestruktur givet lytteren en fornemmelse af, hvilket bredt følelsesmæssigt register, han ved turen i de hvide busser har måtte gennemgå. Kontrasten mellem den mørke tid i Theresienstadt og den lyse tid i Danmark bliver herved fremhævet. Dennis og Ditlev fortæller ikke meget om deres tid i Sverige 1943-1945. Dennis fortæller kun noget om tiden i Sverige i forbindelse med sin beslutning om at vende tilbage til Danmark.

”Jeg har haft det dejligt i Sverige, jeg kan ikke klage, men der var næsten alle indstillet på at komme tilbage til Danmark. Både den der tid, den der nære kontakt vi har haft med den danske landbefolkning, og specielt de oplevelser vi havde med flugten til Sverige havde skabt en meget stærk tilknytning til danskbeden hos de fleste af os.”³¹¹

³⁰⁷ Bilag 4. 47.32-47.41 min.

³⁰⁸ Se f.eks. også bilag 4. 48.55-49.26 min. for et eksempel mere fra Dannys tur i de hvide busser gennem Danmark, hvorved Dannys positive erindring af modtagelsen blandt den danske befolkning skildres.

³⁰⁹ Min kommentar.

³¹⁰ Bilag 4. 42.11-42.30 min.

³¹¹ Bilag 5. 38.16-38.51 min.

Det er ikke fordi, Dennis ikke vil tale om tiden i Sverige, for han svarer gerne, da jeg senere i interviewet stiller et par spørgsmål om emnet. Som det ses af ovenstående citat vendte Dennis tilbage til Danmark pga. det tætte tilhørsforhold han havde fået til Danmark gennem sine positive oplevelser med den danske befolkning. Det kan endvidere påpeges her, at Dennis i ovenstående citat generaliserer sine oplevelser med den danske befolkning til også at gælde for andre chalutzim.

Ditlev kommer selv ind på sine erindringer om tiden i Sverige i mit interview med ham,³¹² men taler dog kun om emnet i et par minutter, hvilket bl.a. skyldes hans erindringsproblemer. Ditlev ytrer sig hverken udpræget positivt eller negativt om opholdet. Dog fortæller han om hjælpsomme mennesker og gode jobs, så jeg vurderer, hans ophold i Sverige har været af overvejende positiv karakter.³¹³

Hvornår Ditlev vendte tilbage til Danmark fra Sverige er som nævnt tidligere i dette kapitel noget tvetydigt, og må derfor stå hen i det uvisse. Ditlev fortæller intet om hjemkomsten til Danmark. Hvorfor han ikke gør dette, er naturligvis ikke til at vide, men eftersom han giver modsatte oplysninger om tidspunktet for sin hjemkomst, kan det meget vel tænkes, at det er pga. erindringsproblemer. Ditlevs forhold til de officielle danske myndigheder i perioden 1943-1945 udtrykkes ikke i mit interview med ham. Det gør Danny og specielt Dennis' til gengæld i mine interviews med dem. Dennis' forhold til de danske myndigheder i sin tid i Sverige, kommer frem, da jeg spørger, om han var i den danske brigade:

*"nej...det var noget, som gav mig en ordentlig øretæve...jeg havde sendt et brev til ministeriet deroppe i Stockholm, i Sverige var vi under dansk administration...så skrev jeg et brev om jeg føler taknemmelighed overfor Danmark, og jeg ville gerne være medlem af brigaden...så fik jeg tilbage, ja de betragter, at jeg ikke har tilknytning nok til Danmark. Og det var som en spand kold vand at få i hovedet."*³¹⁴

Dennis negative oplevelser med de danske myndigheder kommer også til udtryk andetsteds i interviewet, og her kommer Dennis selv ind på emnet, hvilket også viser, det er et emne, han ønsker at få formidlet. I Sverige havde hachalutzim haft samme status som flygtninge, der var danske statsborgere, men ved hjemkomsten til Danmark måtte de indordne sig under de samme regler, som inden jødeaktionen i 1943.³¹⁵ Det betød for Dennis, at han først fik en arbejdstilladelse i februar 1946, hvilket han finder kritisabelt.

*"Det eneste der ikke var i orden, det vi ikke fik arbejdstilladelse."*³¹⁶

³¹² Bilag 6. 1. gang Ditlev fortæller om tiden i Sverige: 07.48- 09.30 min. og 2. gang Ditlev fortæller om tiden i Sverige er det dog ganske kort: 20.35-21.00 min.

³¹³ Bilag 6. 08.00- 09.10 min.

³¹⁴ Bilag 5. 52.41-54.09 min.

³¹⁵ Rünitz og Kirchhoff, 2007, s. 447, 448, 453.

³¹⁶ Bilag 5. 01.06.44- 01.06.54 min. Dette ses også 40.06- 40.24 min. og 58. 14-58.19 min.

Dennis generaliserer sine oplevelser med de danske myndigheder til også at omfatte de andre chalutzim. Set ud fra Kirchhoff og Rünitz arbejde,³¹⁷ kan Dennis dog også godt tillade sig at generalisere. Dennis' negative oplevelser med de danske myndigheder viser det dilemma, som Dennis befandt sig i ved på den ene side at føle sig velaccepteret i den danske befolkning og på den anden side at være udelukket af dette fællesskab af myndighederne.

Som det fornemmes på sidstnævnte citat er Dennis' forhold til de danske myndigheder ikke kun præget af kritik. Hjemkomsten til Danmark var velorganiseret, og de danske myndigheder havde således sørget for alt, siger Dennis. I forbindelse med hjemkomsten til Danmark blev hachalutzim behandlet på lige fod med andre jødiske flygtninge fra Sverige.³¹⁸

"...Ork det var velorganiseret...der var sørget for det hele...det hele var tip top i orden".³¹⁹

Danny skildrer ligesom Dennis sin hjemsendelse til Danmark fra Sverige umiddelbar problemfri.³²⁰ Men når det kommer til Dannys erindringer om de arbejdsvilkår, man som chalutz fik af de danske myndigheder efter hjemkomsten til Danmark, ser de anderledes ud end Dannys.

"...jeg ville gerne søge et arbejde, fordi dengang var det så blevet tilladt at vi kunne få et normalt arbejde- ikke kun på landet"³²¹

Dannys erindring om, at det efter befrielsen var blevet tilladt hachalutzim at tage det erhverv de ønskede, stemmer ikke overens med Dennis' erindringer og heller ikke med Kirchhoff og Rünitz undersøgelser. De viser, at det først var muligt fra januar 1946 lovligt at få andre erhverv, da de danske myndigheder indtil da førte samme stramme politik som før besættelsen, hvad angik arbejdstilladelse og opholdstilladelse for hachalutzim i Danmark.³²²

Det er fortrinsvis Danny og Dennis, der har erindringer om tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-45 samt særligt hjemkomsten til Danmark i 1945. Deres forhold til Danmark og danskerne er overvejende af positiv karakter, om end Dennis også ytrer kritik af den officielle danske flygtningepolitik, som vanskeliggjorde muligheden for at blive lukket ind i det danske nationale fællesskab.

³¹⁷ Rünitz og Kirchhoff, 2007, s. 447,448, 453.

³¹⁸ Sofie Lene Bak, 2006, s. 30, 37, 38.

³¹⁹ Bilag 5. 01.03.32- 01.06.44min.

³²⁰ Bilag 4. 45.47-46.01 min.

³²¹ Bilag 6. 50.31- 50.39 min.

³²² Rünitz og Kirchhoff, 2007, s. 447, 448, 453

KAP. 8. PRÆSENTATION OG ANALYSE AF DE ISRAELSKES INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER 1938-1945

Dette kapitel vil præsentere og analysere erindringerne af tiden i Danmark i perioden 1938-1945 blandt tidligere chalutzim, som efter 2. Verdenskrig har bosat sig i Israel. Dette kapitel vil have samme fokus og være opbygget på samme måde som kap. 7.

INTERVIEWPERSON IDA

Interviewet med Ida blev foretaget på dansk den 17. og 18. januar 2008 i Idas hjem i kibbutz Neoth Mordechai. Kun Ida og interviewer var til stede. Dette interview er foretaget over 6 optagelser, der alle gik godt, og Ida havde stort set ingen erindringsproblemer.

Redegørelse

Ida er født den 18. juni 1920 i Berlin. Idas forældre drev først en skrædderforretning men senere oparbejdede de en trykkerivirksomhed. Ida erindrer sin opvækst som fyldt med kærlighed, men hun var meget overladt til sin 7 år ældre bror, som hun derfor havde et meget nært forhold til. Idas bror var meget zionistisk engageret, og gjorde aliyah i 1936. Præget af sin bror, meldte Ida sig ind i den zionistiske ungdomsforening i Berlin, men de ville ikke sende hende til Palæstina, før hun havde en praktisk uddannelse. Det var i 1936, hvilket, Ida mener, var sent, men selv i den zionistiske forening, fortæller hun, havde de ikke fantasi til at forstille sig, hvordan nazismen skulle udvikle sig i Tyskland.³²³ Ida blev børnehavelærerinde og arbejdede indtil sommeren 1938 i Berlin på et jødisk børnehjem. Hun havde indtil da følt antisemitismen i det små - ved udelukkelse af skoler etc., men på sin fødselsdag i 1938 oplevede hun, hvorledes forældrenes forretning blev malet til med rød farve med slagord som ”Judenschwein” og ”Juden raus”. Da besluttede Ida, at hun ville ud af Berlin. Hun var for gammel til at komme til Palæstina som Jugend Aliyah, men via WIZO³²⁴ kunne hun komme på Hachsharah i Hessel i Centraltyskland og derfra videre til Palæstina.³²⁵ Ida oplevede den voldsomme Krystalnat i 1938 i Hessel, men som en af de ganske få undgik hun at blive sendt i koncentrationslejr.³²⁶ Hun fik kort efter et tilbud fra den zionistiske organisation om at komme på udenlandshachsharah, indtil der var skaffet et certifikat til hende til Palæstina. Det tog hun imod, da hun på dette tidspunkt bare ville ud af Tyskland hurtigst muligt.³²⁷

³²³ Bilag 7. del. 1. 00.00- 59.03 min.

³²⁴ WIZO står for "Women's International Zionist Organisation", og foreningen blev grundlagt i 1920. Dengang som nu er foreningens målsætning hjælp til kvinder og børn i Israel. WIZO har afdelinger over hele verden. Se http://www.wizo.dk/readarticle.php?article_id=1

³²⁵ Bilag 7. del. 1. 59.04-01.06.28 min.

³²⁶ Bilag 7. del 1. 01.06.29- 01.11.21 min. samt bilag 7. del 2 00.00- 14.25 min.

³²⁷ Bilag 7. del 2. 14.25- 16.10 min.

I den tid Ida var i Danmark, korresponderede hun med sine forældre frem til 1943, hvor hendes mor blev sendt til Auschwitz og omkom. Idas far blev ca. i 1941 fundet død på toilettet på arbejdspladsen.³²⁸

Ida ville egentlig helst have været til England, da man da ville være placeret i grupper og ikke som i Danmark alene på en gård, men da hendes kæreste fik visum til Danmark, ændrede Ida beslutning, og i februar 1939 kom hun til en landsby i nærheden af Fredensborg i Danmark.³²⁹ De næste 2 år arbejdede Ida ulønnet³³⁰ på forskellige gårde på Fredensborgegnen. Visse steder havde hun plads sammen med sin kæreste, som hun i den periode blev gift med. Ida arbejdede et sted med gæs, et andet sted med grøntsager og et tredje sted som husholderske. Ingen af stederne havde hun noget personligt forhold til gårdejerne eller de andre ansatte. Hun holdt sig for sig selv og sammen med andre chalutzim. Forholdene på de forskellige pladser var meget forskellige. På de små gårde var forholdene yderst primitive, mens de på den store gård var meget gode og moderne.³³¹ I marts 1941 blev Ida og hendes mand madrichim i Nyborg for tre grupper af aliyah-børn.³³² Her havde de kontakt med lokalbefolkningen. De havde næsten daglig kontakt med Anna Christensen, der var kredsformand for aliyah-børnene ved Nyborg. Derudover blev de også gode venner med specielt to lokale bibliotekarer samt den lokale boghandler.³³³ Ida fortæller, at der ingen andre chalutzim var i nærheden, så derfor søgte de kontakt med lokale danskere. Ida og hendes mand fik en datter i den tid, de var i Nyborg, og denne datter fik et dansk mellemnavn, som skulle minde hende om det land, som hun var født i.³³⁴

Ida blev advaret om jødeaktionen i oktober 1943 af sin mand, der da var i København. Hendes flugt blev organiseret udefra, og hun fik information om flugtplanerne af sin mand. Ida, Idas mand og deres datter flygtede til Sverige natten til den 2. oktober 1943.³³⁵

I Sverige havde Ida forskellige jobs. Det meste af tiden arbejdede hun sammen med sin mand for Hechalutz, men for en periode arbejdede hun også på et sindssygehospital i Helsingborg.³³⁶ Hun blev i Sverige til 1947, hvorefter hun tog til Palæstina og bosatte sig i en kibbutz. Hun betegner sig selv som værende meget idealistisk og ville med sikkerhed efterleve tanken om aliyah.³³⁷

³²⁸ Bilag 7. del 5. 33.45- 38.50 min.

³²⁹ Bilag 7. del 3. 00.00- 06.19 min.

³³⁰ Idas lønforhold fortæller hun dels selv om (se note 328) og dels kan det for én plads vedkommende ses i korrespondance fra maj 1940 mellem Brygmester Lassen og Sekretariatet for de jødiske landvæsenselever. Korrespondancen findes på Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 569.

³³¹ Bilag 7. del 3. 09.21- 29.18 min. samt bilag 7. del 4. 00.24- 05.45 min.

³³² Se attest udstedt jan. 1947 fra Margolinsky til D. Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. g. ”Sekretariatet for jødisk efterkrigshjælp”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 583.

³³³ Bilag 7. del 5. 18.32- 27.40 min.

³³⁴ Bilag 7. del 5. 01.00.47-01.05.03 min. samt korrespondance mellem sekretariatet for de jødiske landvæsenselever og Idas mand. Denne korrespondance findes på Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 568 og pk.nr. 570.

³³⁵ Bilag 7. del 5. 40.46- 55.18 min. + 01.08.36- 01.12.42 min.

³³⁶ Bilag 7. del 5. 03.18- 05.43 min.

³³⁷ Bilag 7. del 6. 03.23- 04.03 min.

INTERVIEWPERSON IVAN

Interviewet med Ivan blev foretaget på dansk den 19. januar 2008 i Ivans hjem i Neoth Mordechai. Ud over Ivan og interviewerens var også Ivans hustru til stede under interviewet. Dette interview gik godt, og Ivan havde stort set ingen erindringsproblemer.

Redegørelse

Ivan er født i Berlin den 12. marts 1920. Han mistede sin far allerede som ca. 15-årig, og hans mor giftede sig på ny og rejste til Brasilien, så fra da af var han overladt til sig selv.³³⁸ Ivan var religiøs og medlem af den zionistisk - religiøse bevægelse Bachad³³⁹ i Berlin. Gennem Bachad søgte han at komme til Palæstina, og i den forbindelse blev han så sendt på hachsharah i Tyskland. Hachsharahen blev afbrudt af Krystalnatten i november 1938, hvorefter Ivan måtte tage tilbage til Berlin. Her tog han så imod et tilbud fra Bachad om at komme på udenlandshachsharah i Danmark, og den 20. december 1938 tog han til Danmark.³⁴⁰ De første tre år var han i Smidstrup på Sjælland. Han arbejdede der på forskellige gårde, men da han var religiøs og gerne ville leve kosher, var det for besværligt at bo hos gårdejerne. Derfor boede Ivan sammen med 15 andre religiøse unge chalutzim i en lille kibbutz i Smidstrup.³⁴¹ Efterhånden blev Ivan mindre religiøs, og derfor meldte han sig i 1942 ud af Bachad og ind i Hechalutz.³⁴² Derefter boede han og spiste på de gårde, gartnerier og forsøgsstationer, hvor han havde plads som ulønnet chalutz. I efteråret 1943 havde han plads på en forsøgsstation lidt uden for Korsør. Ivan blev advaret om den forestående jødeaktion den 1. oktober 1943 af forsøgsstationens direktør, der var medlem af modstandsbevægelsen. Herefter startede hans flugt, der tog ca. en uges tid. Ivan cyklede rundt til forskellige danske venner på Sjælland, hvor han hvert sted kunne være skjult et par dage. Det sidste stop var Smidstrup, hvor han skjulte sig i 3 dage hos købmand Gilbert Lassen. Denne Gilbert Lassen organiserede flugttransporter til Sverige, og Ivan kom med på en af dem til Sverige.³⁴³ I Sverige arbejdede han indtil 1948 forskellige steder for Hechalutz. Ivan havde mødt sin kone i Sverige, og sammen tog de som overbeviste zionister i 1948 til Israel, hvor de siden har boet i kibbutz.³⁴⁴

³³⁸ Bilag 8. 05.15- 05.33 min. og 32.01-32.43 min. samt JDK11A12/4/256.

³³⁹ Bachad arbejdede ligesom Hechalutz for at jøder i diasporaen skulle gøre aliyah. Ordet Bachad er et akronym af "Brit Chalutzim Datiim", der på dansk kan oversættes til "Forening af religiøse pionerer.

³⁴⁰ Bilag 8. 00.23-05.15 min. samt 34.58-35.36 min.

³⁴¹ Bilag 8. 05.35-07.20 min. samt 17.44-18.28 min. og Hæstrup, 1982 s. 74-76 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenselever", Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 267, 269.

³⁴² Bilag 8. 15.09-15.45 min.

³⁴³ Bilag 8. 09.00-13.13 min.

³⁴⁴ Bilag 8. 13.13-14.30 min. samt 26.06-30.18 min.

INTERVIEWPERSON INGE

Interviewet med Inge blev foretaget delvis på dansk og delvis på engelsk den 23. januar 2008 i Inges hjem i Jerusalem. Kun Inge og interviewereren var til stede.

Redegørelse

Inge er født i Prag den 17. oktober 1921³⁴⁵ og kom til Danmark som chalutz i formentlig 1939.³⁴⁶ I Danmarks mødte hun sin mand, der også var chalutz, og de blev gift i Danmark i 1941.³⁴⁷ Inge var alene og senere sammen med sin mand på forskellige gårde i Danmark, indtil hun i oktober 1943 med hjælp fra lokale danske venner flygtede til Sverige.³⁴⁸ Hun blev sammen med sin mand og deres børn som chalutzim i Sverige indtil formentlig 1946, hvor de tog til Palæstina og bosatte sig.³⁴⁹

Interviewet med Inge bærer i høj grad præg af, at hun har svære hukommelsesproblemer. Af den grund var det særdeles svært for hende at fortælle sine erindringer.³⁵⁰ Inge var selv opmærksom på dette.

*"My head is not good any longer...my brain is getting very old suddenly"*³⁵¹

Jeg har derfor fravalgt at redegøre dybere for hendes erindringer, men hvad der må findes relevant fra interviewet vil indgå i dette kapitels analyse.

ANALYSE AF DE ISRAELSKES INTERVIEWPERSONERS ERINDRINGER

Dette afsnit vil være samlet analyse af Ida, Ivan og Inges erindringer om perioden 1938-1943 i Danmark som chalutzim med fokus på deres forhold til Danmark og danskerne. Analysen er foretaget ud fra de i indledningen nævnte problemstillinger og temaer.

Livet som chalutz i Danmark 1938 til oktober 1943

Ida, Ivan og Inge kom alle til Danmark som chalutzim mellem dec. 1938 og marts 1939. Ida og Ivan smiler ofte, når de selv kommer ind på, hvordan livet som chalutz var. Dette viser, det er et emne, der vækker positive minder, og et emne de gerne vil fortælle om. Inge kommer sjældent selv ind på emnet, hvilket med al sandsynlighed skyldes hendes svæ-

³⁴⁵ JDK11A12/4/256.

³⁴⁶ Se bilag 9. 01.42-01.51 min.

³⁴⁷ Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenlever", Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 570.

³⁴⁸ Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenlever", Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 570, 571 samt bilag 9. 05.06-06.12 min.

³⁴⁹ Bilag 9. 08.57-09.24 min.

³⁵⁰ Se evt. kap. 5.

³⁵¹ Bilag 9. 34.25-34.57 min.

re hukommelsesproblemer. En enkelt gang svarer hun dog kortfattet på, hvordan hun erindrer tiden på gårdene:

Inge: *"It was fantastic. They loved us, and in the beginning we had morningcoffee and I didn't know a word of Danish, so when they spoke about me...I heard Renate this and Renate that I began to learn Danish. Nu taler jeg dansk."*³⁵²

Her skildrer Inge tiden som chalutza i Danmark frem til oktober 1943 som fantastisk og problemfri. Denne positive erindring om Danmark og danskerne kæder Inge konsekvent i interviewet sammen med jødeaktionen og flugten i oktober 1943, hvorfor disse erindringer vil blive brugt i det senere afsnit "Jødeaktionen oktober 1943".

Det er kun Ida, der vægter sine erindringer om arbejdet på gårdene i sin fortælling.³⁵³ Ida gør dog ikke meget ud af de vilkår, hun arbejdede under som chalutza. Hvorfor hun ikke gør dette, vides ikke, men hun virker indifferent overfor dette. Ida gør dog opmærksom på, at boligforholdene ofte var primitive, og arbejdet ofte var kedeligt og til tider også hårdt. Det bliver dog fortalt uden beklagelse.

I: *"Var det hårdt"*

Ida: *"Ja, det var indtil et om natten, men vi overkom det, vi var da unge. Men vi ville flytte igen...det er klart."*³⁵⁴

Både Ida og Ivan flyttede plads adskillige gange. Ovenstående citat er også et eksempel på, at Ida indirekte udtrykker, at pladsskiftene oftest skyldtes et ønske om en bedre plads. Ivan udtrykker dette direkte:

I: *"I Danmark flyttede du også rundt."*

Ivan: *"Det gjorde jeg, fordi jeg ville have noget bedre arbejde..."*

I: *"Så arbejdet blev bedre, når du flyttede?"*

Ivan: *"ja vist"*³⁵⁵

Det lader til, at det har haft betydning for Ivans forhold på gårdene, om han boede der, men om det har indvirket på hans beslutning om at skifte forening til Hechalutz fortælleres ikke:

I: *"Hvordan havde du det på gårdene?"*

Ivan: *"Jeg havde det i orden...i den første tid var det lidt besværligt, fordi jeg ikke spiste hos bonden...men da jeg flyttede fra Bachad til Hechalutz, begyndte jeg at spise hos bonden."*³⁵⁶

At gårdejerne måske har været hårdere ved Ivan, da han af religiøse årsager ikke kunne bo på gårdene som de andre karle, kan understøttes af en korrespondance mellem en gårdejer og sekretariatet for de jødiske land-

³⁵² Bilag 9. 09.30-10.15 min.

³⁵³ Bilag 7. del 3. 11.09-29.19 min., del 4. 00.00- 06.00 min.

³⁵⁴ Bilag 7. del 3. 29.06-29.23 min.

³⁵⁵ Bilag 8. 30.22-31.33 min.

³⁵⁶ Bilag 8. 17.11-17.28 min.

væsenselever.³⁵⁷ Heri fremgår det, at Ivan er blevet opsagt på en gård, da han ville have fri på jødiske helligdage. Det har således været den pågældende gårdejer imod, at skulle tage særhensyn til Ivan pga. hans religiøsitet. Ivan fortæller ikke i interviewet specifikt om denne oplevelse, men derimod om at han havde gode forbindelser med gårdejerne og de andre ansatte,³⁵⁸ samt at han ikke på nogen måde oplevede forskelsbehandling på gårdene.

”...nej nej nej, ingen forskel...om lørdagen fik jeg lagkage, alt som de andre også fik...det var faktisk en fin tid...”³⁵⁹

De arbejdsgivere og ansatte, Ivan specifikt nævner, er arbejdsgivere og ansatte på pladser, hvorpå han boede. Det lader dermed til, at han i interviewet vælger at vægte de positive erindringer om livet som chaltz i Danmark. Dette billede gentages, når han fortæller om sit forhold til danskere generelt i perioden. Han havde danske venner fra lokalsamfundet, de forskellige steder på Sjælland han havde plads.³⁶⁰ Alt i alt er Ivans erindringer om livet som chaltz i Danmark 1938 til oktober 1943 positive:

”De 5 år i Danmark, jeg kan kun tænke på det som det bedste, det var en dejlig tid.”³⁶¹

Idas erindringer om sit forhold til arbejdsgivere og danskere generelt i Danmark fra 1938 til oktober 1943 er lidt mere nuanceret end Ivans. Ida fortæller:

*”Vi havde ikke noget personligt forhold. Ikke med en eneste bonde. Det kan jeg ikke huske”...³⁶²
...”Vi levede i vores verden og tænkte hele tiden kun på Palæstina...det var det, vi levede for. Og vi var ikke interesserede i nogen kontakt med danskere. Først senere, da vi var i Nyborg, så var det vældig fint, for der var ikke en gruppe, der var bare Ernst og jeg, og der manglede mennesker...”³⁶³*

Ida ligger således i sin fortælling ikke skjul på, at hun ikke ønskede kontakt med danskere, før hun og hendes mand følte sig isolerede som mardrichim i Nyborg fra ca. 1941.³⁶⁴ I Nyborg fik Ida og hendes mand så til gengæld gode venner blandt den danske lokalbefolkning.³⁶⁵ Idas erin-

³⁵⁷ Se Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 569.

³⁵⁸ Bilag 8. 21.04-21.53 min. Andre eksempler på Ivans gode pladser og gode forhold til arbejdsgivere og ansatte på pladser, hvor han boede: 05.54-09.51 min. og 31.11-31.28 min.

³⁵⁹ Bilag 8. 35.47-36.11 min.

³⁶⁰ Bilag 8. 19.48-20.10 min. og 24.43-25.02 min.

³⁶¹ Bilag 8. 24.24- 24.38 min.

³⁶² Bilag 7. del 3. 27.39-27.54 min.

³⁶³ Bilag 7. del 5. 59.02-01.00.00 min.

³⁶⁴ Se Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 566.

³⁶⁵ Se redegørelsen af interviewet med Ida i dette kapitel.

dringer om den danske lokalbefolkning, er fra det øjeblik hun tog kontakt til dem, overvejende positive. Ida fortæller i ovenstående citater, at hun intet personligt forhold til gårdejerne havde. Det skyldtes dels, at gårdejerne overlod hende til sig selv, og dels at hun ikke var interesseret i kontakten.³⁶⁶

Til gengæld havde Ida, Ivan og Inge alle kontakt med andre chalutzim i Danmark i perioden 1938 til oktober 1943. Det er et emne, de alle tre selv kommer ind på og dermed vægter i deres fortælling. Erindringerne om disse bekendtskaber er positive. Inge fortæller dog kun kortfattet herom,³⁶⁷ mens Ivan og særligt Ida fortæller meget mere om deres forhold til og oplevelser med andre chalutzim. Ivan havde naturligvis meget kontakt med andre chalutzim, da han som medlem af Bachad boede sammen med andre medlemmer de første 3 år.³⁶⁸ Senere da han meldte sig ind i Hechalutz, mødtes han også med andre chalutzim i sin kreds.³⁶⁹ Ida fortæller meget om sin kontakt med andre chalutzim, hvilket formentlig skyldes, det kun var blandt disse mennesker, hun frem til 1941 havde sine venner.³⁷⁰ De mødtes, hvor lokale præster eller skolelærere gerne gav dem et rum.³⁷¹

Det lader ikke til i interviewene med Ida, Ivan og Inge, at de havde kontakt med andre jøder i Danmark end andre chalutzim og ledelsen naturligvis.

Hverken Ida, Ivan eller Inge kommer ind på kontakt med de officielle danske myndigheder i perioden 1938 til oktober 1943. Jeg kan selvfølgelig ikke vide hvorfor, men hvad angår specielt Ida og Ivan kan en del af forklaringen være, at de som nævnt begge i flere år stort set kun omgik andre chalutzim samt ledelsen.

Ivans kontakt med ledelsen skyldtes, at Bachad kibbutzen af praktiske årsager var nødt til at have kontakt med de interne Hechalutz myndigheder. De skulle føre tilsyn med kibbutzen, da den var underlagt dem både økonomisk og administrativt. Endvidere sørgede de interne Hechalutz myndigheder også for, at Bachad-kibbutzen fik de rigtige kosherfødevarer til sabbaten.³⁷² Det er svært at vide, om Ivans kontakt med de interne Hechalutz myndigheder har været af overvejende positiv eller negativ karakter. Han giver ikke selv klart udtryk for det i interviewet, og i korrespondancerne mellem sekretariatet for de jødiske landvæsenselever og Bachad-kibbutzen er tonen både af omsorgsfuld og irettesættende karak-

³⁶⁶ Bilag 7. f.eks. del 3. 19.32-20.42 min. samt del 5. 14.32-14.40 min.

³⁶⁷ Bilag 9. 32.27- 33.16 min.

³⁶⁸ Bilag 8. 06.55-07.44 min og 15.09-18.35 min samt 22.31-23.57 min. At læse ud fra diverse korrespondancer mellem Bachad Kibbutzen i Smidstrup og sekretariatet for de jødiske landvæsenselever, har der til tider dels været kontroverser mellem kibbutzen og ledelsen og dels interne problemer i kibbutzen, hvilket viser den diversitet, der har været blandt medlemmerne. Se Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 668 og 669.

³⁶⁹ Bilag 8. 36.12- 37.05 min.

³⁷⁰ Bilag 7. del 3. 04.18-06.15 min. og 20.41- 21.18 min., del 4. 05.55-08.40 min, del 5. 13.15-14.17 min. og 16.35-17.20 min.

³⁷¹ Bilag 7. del 3. 04.18-06.15 min.

³⁷² Bilag 8. 17.45- 18.18 min. Se endvidere Hæstrup, 1982 s. 74-76 samt Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. ”Komiteen for de jødiske landvæsenselever”, Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 668 og 669.

ter. Men disse korrespondancer er jo ikke møntet på Ivan personligt men på kibbutzen som helhed, så der ud fra kan det kun udledes, at kibbutzens kontakt med Hechalutz myndighederne overvejende har været god, om end der ser ud til at have været visse uoverensstemmelser.

Ida fik fra 1941 tæt kontakt med de interne Hechalutz myndigheder, da hun fra da af sammen med sin mand skulle være madrachim i Nyborg.³⁷³ Ida fortæller ligesom Ivan ikke noget om, hvordan hendes forhold var til Hechalutz myndighederne, men da hun blev valgt som mardricha, må sekretariatet for de jødiske landvæsenselever have haft tillid til hende, og forholdet dem imellem må således have været at positiv karakter. Det understøttes desuden af venlige korrespondancer mellem sekretariatet for de jødiske landvæsenselever og specielt Idas mand.³⁷⁴

Ida og Ivans erindringer om de danske lokalbefolkninger i perioden 1938 til oktober 1943 er langt overvejende positive, selvom det specielt for Idas vedkommende tog nogle år, før hun havde lyst til at få kontakt med lokale danskere. Af jøder i Danmark havde Ida, Ivan og Inge alle kun kontakt med andre chalutzim. Denne kontakt var til gengæld ganske tæt og hyppig for i hvert fald Ida og Ivans vedkommende. Også de interne Hechalutz myndigheder havde specielt Ida og Ivan kontakt med, og denne kontakt lader til at være af forholdsvis positiv karakter. De offentlige danske myndigheder ytrer hverken Ida, Ivan eller Inge til gengæld erindringer om, hvorved det kan antages, at de ikke har haft meget kontakt med dem.

Besættelse, vendepunkt, befrielse samt holdninger til besættelsesmagten inden oktober 1943

I modsætning til de danske interviewpersoner kommer personlige erindringer om Danmarks besættelse den 9. april 1940, et vendepunkt den 29. august 1943 og Danmarks befrielse den 4. maj 1945 hverken til udtryk hos Ida, Ivan eller Inge.

Det eneste Ida fortæller om Danmarks besættelse var, at hun på ingen måde brød sig om, at Danmark og danskerne overgav sig helt uden protester.

Ida: "...jeg kunne ikke så godt lide den danske politik. Tyskerne gik ind, og de sagde bare kom ind!...der var ikke en eneste, der skød eller noget...det danske folk havde ikke noget imod tyskerne...og de fik alt, hvad de ville..."³⁷⁵

Ivan nævner den 9. april 1940 men blot for at gøre opmærksom på, at vi i hans fortælling befinder os inden krigen var kommet til Danmark.³⁷⁶

Et vendepunkt under Danmarks besættelse eller den 29. august 1943 kommer ingen af de israelske interviewpersoner som sagt ind på. Ida

³⁷³ Se redegørelsen af interviewet med Ida i dette kapitel.

³⁷⁴ Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. e. "Komiteen for de jødiske landvæsenselever", Arkiv nr. 10.411, pk. nr. 668 og 670.

³⁷⁵ Bilag 7. del 4. 01.05.57- 01.06.34 min.

³⁷⁶ Bilag 8. 22.28-23.55 min.

nævner 1943 som et vendepunkt, men det er i forhold til, hvad vej krigen gik generelt i verden.

Ida: "...indtil krigen vendte, det var for '43, det begyndte med Rommel og Stalingrad. Det var '43 ca. Men indtil da var man da helt fortvivlet..."³⁷⁷

Hvis man på nogen måde skal kunne finde et vendepunkt under Danmarks besættelse i Ida og Ivans erindringer må det placeres til oktober 1943, da jødeaktionen blev iværksat i Danmark, men den begivenhed vil jeg se nærmere på under afsnittet "Jødeaktionen i oktober 1943".

Danmarks befrielse den 4. maj 1945 er som nævnt heller ikke en begivenhed Ida, Ivan og Inge kan fortælle personlige erindringer om. Ivan kæder blot, da jeg spørger, om han kan huske Danmarks befrielse, begivenheden sammen med Den Danske Brigade, hvilket kan skyldes, de var meget synlige i gadebilledet i befrielsesdagene.

I: "Kan du huske Danmarks befrielse? Der var du i Sverige."

Ivan: Der var jeg i Sverige... ja... danskerne gik jo i armeen... den danske brigade... jeg havde gode venner derfra..."³⁷⁸

Mere siger Ivan ikke til Danmarks befrielse. Af det ovenstående citat ses det endvidere, at Ivan vægter at fortælle om sin kontakt med danske brigadesoldater. Hermed markerer han sin kontakt med og tilknytning til Danmark og danskere under sin tid i Sverige.

Ida kommer ikke selv ind på Danmarks befrielse den 4. maj 1945, og da jeg spørger hende om det, kan hun intet huske, hvilket hun selv underer sig over.

I: "Hvordan oplevede I befrielsen af Danmark?"

Ida: "...jeg kan ikke huske det. Det er meget interessant, hvorfor jeg ikke kan det, men sådan er det..."³⁷⁹

Hvad angår holdninger i Danmark til besættelsesmagten inden 1943, er det kun Ida og Ivan, der kommer ind på dette.

Hverken Ivan eller Ida mærkede generelt noget personligt til nazismen i Danmark, men Ida fortæller imidlertid om andre chaltzim, der fortalte om gårdejere, der var nazister.³⁸⁰ Derudover nævner Ivan en oplevelse, han havde med en dansk nazistisk familie, da han arbejdede på et gartneri:

"Jeg måtte bringe blomster til en dansk familie, hvis søn havde været i det danske SS og faldt i Tyskland... meget mærkelig situation... den lille jøde kommer med kransen og blomster..."³⁸¹

Denne oplevelse har sat sine spor i Ivans erindringer, hvilket også viser sig ved, at han gentager episoden senere i interviewet.³⁸² Ivan gør dog

³⁷⁷ Bilag 8 del 6. 01.58- 02.18 min.

³⁷⁸ Bilag 8. 37.57-38.32 min.

³⁷⁹ Bilag 7. del 5. 01.15.48-01.17.29 min.

³⁸⁰ Ida: bilag 7. del 5. 01.05.23-01.05.53 min., Ivan: bilag 8. 37.11-37.57 min.

³⁸¹ Bilag 8. 20.15-20.58 min.

stadig klart, at han ellers intet mærkede til nazismen eller nazistiske sympatisører i Danmark, og den danske befolkning bliver derved fremstillet som værende generelt imod besættelsesmagten (passiv modstand). Det kan endvidere understøttes af, at Ivan kendte til modstandsbevægelsens eksistens, da direktøren på forsøgsstationen ved Korsør, hvor Ivan havde plads i 1943, var medlem af modstandsbevægelsen (aktiv modstand).³⁸³

Hvis vi kigger nærmere på Idas erindringer om holdningerne til besættelsesmagten i Danmark inden oktober 1943, udtrykker hun ikke erindringer om modstandsbevægelsen før oktober 1943. I det omfang Ida udtrykker kendskab til modstandsbevægelsen, er det i forhold til oktober 1943 eller i årene efter, da hun kendte en chaltz, som blev i Danmark efter jødeaktionen i 1943 og blev aktiv i modstandsbevægelsen.³⁸⁴ Hvad angår nazismen eller nazistiske sympatisører i Danmark, har Ida ingen personlige oplevelser haft med dem. Ida tillægger sin placering på landet som en mulig eller blot medvirkende årsagsforklaring.³⁸⁵ Hun lægger endvidere ikke skjul på, at hun bestemt ikke brød sig om den samarbejdspolitik, Danmark førte den første del af krigen.

”Jeg syntes slet ikke om det danske folks politik, og at det danske folk tog imod tyskerne, så de kunne tage alle svin, alt smør og æg og alt hvad de ville... Danmark var et spisekammer for Tyskland, og de gjorde ikke noget! De første år, de gjorde ikke noget!”³⁸⁶

Selvom Ida ingen antisemitiske eller nazistiske oplevelser har haft med danskere, erindrer hun, at Danmark og den danske befolkning i de første år samarbejdede med besættelsesmagten.

Mærkedagene i traditionel dansk besættelsestidshistorie den 9. april 1940, den 29. august 1943 og den 4. maj 1945 vægter Ida, Ivan og Inge ikke i deres erindringer. Hvad angår holdningerne i Danmark til besættelsesmagten inden oktober 1943, udtrykker Inge ingen erindring derom, og Ivan og Idas erindringer om emnet ser noget forskellige ud. Ivan erindrer Danmark og danskerne som generelt værende imod besættelsesmagten, og Ida erindrer, at Danmark og danskerne villigt samarbejdede med besættelsesmagten.

Jødeaktionen i oktober 1943

Det lykkedes både for Ida, Ivan og Inge at flygte til Sverige i oktober 1943. I interviewet kommer de alle tre selv ind på deres flugtopplevelser i oktober 1943, og det er således en begivenhed, de vægter i deres fortællinger.³⁸⁷ Det er ikke meget, Inge kan huske fra sin tid i Danmark som

³⁸² Bilag 8. 37.11.37.57 min.

³⁸³ Bilag 8. 33.45-34.37 min.

³⁸⁴ Bilag 7. del 5. 01.11.51-01.14.17 min.

³⁸⁵ Bilag 7. del 5. 38.52- 39.18 min.

³⁸⁶ Bilag 7. del 6. 00.02-00.37 min.

³⁸⁷ Idas flugtfortælling: Bilag 7 del 5. 41.13-51.57 min. samt 01.07.45- 01.12.41 min.

Ivans flugtfortælling: Bilag 8. 08.57-13.14 min.

chalutza. Det eneste, hun kan huske, er den hjælp, som hun modtog fra danske borgere i forbindelse med sin flugt i oktober 1943. Det er bemærkelsesværdigt, at det er det eneste element Inge, som lider af store hukommelsesproblemer, kan huske fra sin tid i Danmark.

*"...I came to Danny teacher, Thorngren...and he saved us. The Danish people were fantastic, really. And Thorngren is really Danny saint."*³⁸⁸

I dette citat kommer Inges positive erindring om den danske befolkning til udtryk. Det samme vil ses hos Ida og Ivan.

Ivan kommer i interviewet hurtigt ind på sin flugtoplevelse i oktober 1943, hvilket understøtter, det er en begivenhed, han vægter højt i sin erindring. Ivan fik ligesom Inge hjælp til sin flugt af danske ikke-jøder³⁸⁹, og Ivan udtrykker også sin taknemmelighed overfor den hjælp hans danske bekendte og venner udøvede:

*"...så sagde han...du kan bo hos os en dag eller to dage, så længe du vil. Og det gjorde jeg, og de var så fantastiske, ja en dag arbejdede jeg i marken, og så sagde han, du skal passe på naboen er nazist. Altså du må ikke komme derhen..."*³⁹⁰

Af citatet ses det dog også, at selvom Ivan fik hjælp af den danske befolkning, så erindrer han også, at der fandtes danskere i oktober 1943, der havde nazistiske sympatier.

Ida blev advaret om den foranstående jødeaktion af sin mand, som på det tidspunkt var i København. Hvor Ivan selv tog initiativet til sin flugt, da han havde fået advarslen, tog Ida intet initiativ til sin flugt, da den var organiseret af andre. Hvem præcist er Ida ikke klar over. Hendes flugtoplevelse er ligesom Ivan og Inges præget af den hjælp, hun modtog af den danske befolkning, og Ida udtrykker også meget taknemmelig for denne hjælp.

I: *"Fik I nogen hjælp af danskere?"*

Ida: *"Ja, vi var da, jeg følte det ikke personligt, men den her bolig i København, det var nogle danskeres. Jeg kendte ikke nogen. Jeg var organiseret...det var noget specielt...det var meget, som jeg sagde, spontant. Hvis jeg læser om det, så græder jeg altid, for jeg synes, det er så vældig skønt. Det var folket, det er rigtigt, som gjorde det"*³⁹¹

Ida erindrer således den danske befolkning som stående spontant solidarisk med jøderne i Danmark, selvom de ikke nødvendigvis i forvejen kendte de pågældende jøder.³⁹² Herved bliver danskernes reaktion på jødeaktionen fremstillet som en del af både den aktive og passive modstand mod besættelsesmagten - afhængig af hvorledes de pågældende danskere hjalp.

Inges flugtfortælling: Bilag 9. 22.58-23.42 min.

³⁸⁸ Bilag 9. 22.58-23.42 min.

³⁸⁹ Se Ivans flugthistorie i redegørelsen af interviewet med Ivan i dette kapitel.

³⁹⁰ Bilag 8. 10.45-11.18 min.

³⁹¹ Bilag 7. del 5. 01.08.36-01.12.41 min.

³⁹² Bilag 7. del 5. 35.31- 35.53 min.

Ida, Ivan og Inges forhold til Danmark og danskerne i forbindelse med jødeaktionen i oktober 1943 er kendetegnet ved, at de alle har positive erindringer om den danske befolkning, og derved tegner et billede af den ikke-jødiske danske befolkning som værende generelt solidariske med jøderne og imod besættelsesmagten.

Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-45 samt hjemkomsten til Danmark i 1945

Ida, Ivan og Inge opholdt sig alle som flygtninge i Sverige fra oktober 1943-1945. Inge fortæller ikke andet om sin tid i Sverige, end at hun også der arbejdede ved landbruget.³⁹³

Både Ivan og Ida fortæller imidlertid om tiden i Sverige, om end det er kortfattet for begge vedkommende. Ivan og Ida fortæller, at de begge var engageret i det zionistiske arbejde i Sverige, og at de begge arbejdede for Hechalutz. Hverken Ida, Ivan eller Inge fortæller eksplicit, hvordan de har haft det i Sverige, men at læse mellem linjerne lader det til, at opholdet har været af fortrinsvis positiv karakter. Det kan endvidere understøttes af, at både Ida, Ivan og Inge blev i Sverige efter Danmarks befrielse. Ida, Ivan og Inge var alle sikre på, at deres vej var Palæstina, hvilket for alles vedkommende skyldtes stærk zionistisk overbevisning. Hos Ida kommer det i interviewet f.eks. til udtryk således:

”Vi sagde altid til hinanden, at vi ikke måtte glemme, vi skulle til Palæstina...vi var meget idealistiske...”³⁹⁴

Ida, Ivan og Inge rejste alle til Palæstina fra Sverige. Inge formentlig i ca. 1946, Ida i 1947 og Ivan i 1948.³⁹⁵ Hermed er det også sagt, at Ida, Ivan og Inge ikke har haft hjemkomstoplevelser til Danmark i 1945.

Ida, Ivan og Inge fortæller intet om deres forhold til de danske myndigheder, og stort set heller ikke noget om deres forhold til danske flygtninge i Sverige. Ivan fortæller dog som den eneste, at han havde danske venner fra brigaden, og han er dermed også den eneste, som ytrer kontakt til Danmark og danskere i Sverige i 1943-1945.

”Den danske brigade ja. Jeg havde gode venner derfra.”³⁹⁶

Ida, Ivan og Inge har til gengæld alle haft kontakt til Hechalutz i perioden 1943-1945, og jeg vurderer, at den generelt må have været positiv. Det bygger jeg for Ida og Ivans vedkommende på, at de arbejdede for Hechalutz i Sverige. Hvad gælder Inge, kom hun til Palæstina med hjælp fra Hechalutz, og jeg vil derfor antage, at også hendes kontakt med Hechalutz fortrinsvis har været positiv.

³⁹³ Bilag 9 12.00-12.05 min.

³⁹⁴ Bilag 7 del 6. 03.41-04.03 min.

³⁹⁵ Ida: Bilag 7. 14.07-14.33 min.; 26.00-30.20 min.; 38.25-38.53 min.

Ivan: Bilag 8 del 4. 12.30-16.22 min.; del 5. 03.17-05.43 min.; del 6. 03.23-04.03 min.

Inge: Bilag 9. 08.57-09.24 min; 19.46-20.02 min.; 36.56-37.13 min.

³⁹⁶ Bilag 8. 38.24-38.33 min.

Der bliver i Ida, Ivan og Inges erindringer generelt ikke udtrykt, hvorledes deres forhold til Danmark og danskerne er under deres tid i Sverige 1943-1945. Dog vides det, at de havde kontakt til Hechalutz i Sverige, og at deres zionistiske overbevisning førte dem alle til Palæstina i årene efter krigen. Af den grund har de naturligvis ingen erindringer om hjemkomsten til Danmark i 1945.

KAP. 9 DISKUSSION AF ERINDRINGERNE SET I FORHOLD TIL HINANDEN SAMT KONSENSUSFORTÆLLINGEN

På baggrund af kap. 7 og kap. 8's analyse vil jeg i dette afsnit sammenligne og diskutere de danske og israelske interviewpersoners erindringer med den konsensusfortælling jeg præsenterede i kap. 4.

Livet som chalutz i Danmark 1938 til oktober 1943

Konsensusfortællingen beskæftiger sig ikke med forholdet mellem jøderne i Danmark og den danske befolkning samt myndighederne i Danmark i perioden 1938-1943. Interviewpersonernes erindringer om tiden som chalutzim i Danmark i perioden 1938-1943 ligger således udenfor konsensusfortællingen.³⁹⁷ Det gælder således både de konkrete erindringer om hachalutzim og Hechalutz i Danmark, forholdet til den danske befolkning og forholdet til de danske myndigheder.

I det følgende vil de danske og israelske interviewpersoners erindringer om livet som chalutzim i Danmark 1938-1943 blive sammenlignet.

Danny, Dennis, Ditlev, Ida, Ivan og Inges erindringer om den danske lokalbefolkning under tiden som chalutzim i Danmark 1938 til oktober 1943 er langt overvejende positive. Men de israelske Ida og Ivan vægter ikke deres forhold til den danske befolkning og de officielle danske myndigheder så højt som de danske Danny, Dennis og Ditlev gør.

De officielle danske myndigheder er det kun de danske interviewpersoner, der ytrer sig om. Disse ytringer ses specielt i Ditlevs og til dels også i Dennis' erindringer at være kritiske. Som nævnt i forskningsoversigten, har Vilhjålmsson, Rünitz, Kirchhoff og Banke siden hen undersøgt de danske myndigheders flygtningepolitik i den pågældende periode.³⁹⁸ Disse undersøgelser understøtter alle specielt Ditlevs erindringer om, at Danmark førte en særdeles stram flygtningepolitik i perioden 1938-1943, hvor Ditlev var chalutz i Danmark og prøvede at få sine forældre til Danmark. Men muligheden for, at påvirkningen er gået den anden vej, eksisterer naturligvis også. Hermed mener jeg, at historikernes fokus på den stramme flygtningepolitik, kan have fået Ditlev til at tænke mere på sine oplevelser relateret dertil.

Danny, Dennis og Ditlevs erindringer om livet som chalutz i Danmark i perioden 1938 til oktober 1943 viser, at de danske Danny, Dennis og Ditlev 65-70 år senere vægter deres erindringer om kontakten med den danske lokalbefolkning og de officielle danske myndigheder større end kontakten med andre jøder i Danmark, som i så fald begrænsede sig til at være andre chalutzim og de interne hechalutz myndigheder. Hos de israelske interviewpersoner Ida og Ivan ser billedet anderledes ud, idet de i deres erindringer vægter samværet med andre chalutzim i Danmark i perioden 1938-1943 langt højere i deres erindringer end de danske interviewpersoner Danny, Dennis og Ditlev gør.

³⁹⁷ Se konsensusfortællingen kap. 4.

³⁹⁸ Se kap. 2.

De danske interviewpersoner synes således at have været stærkere tilknyttet Danmark og den danske befolkning i perioden 1938-1943 end de israelske interviewpersoner, der har haft tættere tilknytning til Hechalutz og de andre chalutzim. Hermed ses det, at interviewpersonernes nationale tilhørsforhold i 1945 har haft afgørende betydning for deres bosættelsesvalg.

Besættelse, vendepunkt, befrielse samt holdninger til besættelsesmagten inden oktober 1943

Konsensusfortællingen tager sit udgangspunkt i Danmarks besættelse den 9. april 1940, hvor Danmark må se sig nødsaget til for landets og landets befolknings skyld at overgive sig og indgå en samarbejdspolitik med tyskerne. Besættelsen af Danmark kommer som en pludselig overraskelse for den danske befolkning, der de efterfølgende ca. 3 år forholder sig forholdsvis roligt og stort set kun udøver modstand af passiv karakter. Modstanden ændrer da karakter til at være mere aktiv i løbet af sommeren 1943 og den 29. august 1943 ser regeringen sig nødsaget til efter pres fra befolkningen at træde tilbage. Herefter intensiveres den aktive modstand mod tyskerne. Forløsningen kommer med Danmarks befrielse den 4. maj 1945, hvor Danmark efter 5 onde/forbandede år står som en samlet enig og nu fri nation.³⁹⁹

De israelske interviewpersoner Ida, Ivan og Inge ytrer intet om den 9. april 1940, den 29. august 1943 eller den 4. maj 1945. De danske interviewpersoner fortæller til gengæld om begivenhederne, og jeg vil vurdere, at Danny, Dennis og Ditlevs erindringer om de førnævnte begivenheder generelt ligger indenfor konsensusfortællingen, om end visse nuancer ses.

Hvad gælder de danske og israelske interviewpersoners erindringer om holdningerne i Danmark til besættelsesmagten indtil oktober 1943, udtrykker alle interviewpersonerne med undtagelse af Inge erindringer derom. I forhold til passiv og aktiv modstand i den danske befolkning i perioden frem til oktober 1943, udtrykker Danny, Dennis, Ditlev og Ivan erindringer derom. Danny erindrer, at efter den 29. august 1943 aktiveredes modstandsbevægelsens indsats.⁴⁰⁰ Danny taler dog i den forbindelse kun om modstandsbevægelsen og ikke om den danske befolkning generelt.

Dennis erindrer til gengæld både passiv og aktiv modstand i den danske befolkning - dog fortrinsvis fra slutningen af 1942. Denne aktive og passive modstand bliver af Dennis karakteriseret som optakt til den 29. august 1943.

Hos de israelske interviewpersoner er det kun Ivan, der erindrer både passiv og aktiv modstand i den danske befolkning i perioden frem til oktober 1943. Den danske befolkning fremstår i både Danny og Ditlevs erindringer som ikke antisemitiske og dermed heller ikke havende nazistiske sympatier, hvilket sætter dem i et modsætningsforhold til besættelsesmagten. Selv om Ivan har haft en ubehagelig oplevelse med en nazi-

³⁹⁹ Se konsensusfortællingen kap 4.

⁴⁰⁰ Bilag 4. 01.08.38 – 01.08.54 min.

stisk dansk familie, fremstiller han ligesom Danny, Dennis og Ditlev den danske befolkning som værende generelt imod besættelsesmagten. Ida er den eneste interviewperson, der fremstiller den danske befolknings holdninger til besættelsesmagten indtil oktober 1943 anderledes. Hun erindrer derimod den danske befolkning som samarbejdsvillig med Tyskland.

Således kan det konkluderes, at interviewpersonerne Danny, Dennis Ditlev og Ivan skildrer den danske befolkning som værende en samlet nation imod besættelsesmagten, hvilket stemmer overens med konsensusfortællingen, mens Ida som den eneste fremstiller danskerne som samarbejdsvillige med tyskerne, hvilket klart står i modsætning til konsensusfortællingen.

Hvis vi sammenligner de danske og de israelske interviewpersoners erindringer om den 9. april 1940, den 29. august 1943, den 4. maj 1945 og holdningerne til besættelsesmagten indtil oktober 1943, ses der tydelige forskelle. Hvad angår de førnævnte begivenheder, ytrer Ida, Ivan og Inge i modsætning til de danske interviewpersoner intet om de førnævnte, i dansk kontekst, traditionelle mærkedage. Jeg er af den overbevisning, at forklaringen på denne forskel skal findes i det nationale tilhørsforhold og den kollektive erindrings form i Danmark og i Israel. Både kap. 2 og kap. 3 viste, at forskningen såvel som de offentlige fremstillinger tager udgangspunkt i fænomenet den offentlige nationalitet, forstået som Böss definerede det. Det vil sige som den nationalitet, der dominerer i nationalstatens offentlige rum.⁴⁰¹ I Danmark er udgangspunktet for forskningen og de offentlige fremstillinger Danmarks besættelsestid, og begivenhederne den 9. april 1940, den 29. august 1943 og den 4. maj 1945 har derfor en central plads i den danske kollektive erindring om 2. Verdenskrig. I Israel er udgangspunktet for forskningen og de offentlige fremstillinger Holocaust, og derfor har de førnævnte mærkedage ingen central plads i den israelske kollektive erindring om 2. Verdenskrig. De danske og israelske interviewpersoners erindringer om de førnævnte begivenheder er således udtryk for den kollektive erindring om Danmark under 2. Verdenskrig i deres respektive lande.

Hvad angår holdningerne til besættelsesmagten, er de danske interviewpersoner enige om at skildre Danmark og danskerne som en samlet enhed imod besættelsesmagten. For de israelske interviewpersoners vedkommende er det kun Ivan, der udtrykker det samme. Inge, der som bekendt havde hukommelsesproblemer, fortæller intet om holdningerne i Danmark til besættelsesmagten inden oktober 1943. Ida fremstiller imidlertid som nævnt tidligere, som den eneste, den danske befolkning som samarbejdsvillig med Tyskland. Idas erindringer er dermed også som den eneste i modstrid med konsensusfortællingen. Som nævnt før er Israels kollektive erindring om Danmark under 2. Verdenskrig bundet til det nationale udgangspunkt for at beskæftige sig med emnet, hvilket er Holocaust. Af den årsag er danskernes holdning til besættelsesmagten inden jødeforfølgelserne i oktober 1943 ikke en del af den kollektive erindring i Israel som den ellers er i Danmark.

⁴⁰¹ Se kap. 1 for Böss' definition.

Jødeaktionen i oktober 1943

I konsensusfortællingen giver regeringens fratrædelse den 29. august 1943 direkte anledning til, at en jødeaktion iværksættes i Danmark i oktober 1943. G. F. Duckwitz får imidlertid lækket oplysningerne om den forestående jødeaktion på en sådan måde, at det lykkedes at få advaret langt de fleste jøder i Danmark. Duckwitz tildeles dermed en helterolle i konsensusfortællingen. Den danske befolkning opfattede et angreb på jøderne i Danmark som et angreb på hele den danske nation, og de stod derfor sammen og fik spontant iværksat en redningsaktion, der resulterede i, at det lykkedes langt de fleste af jøderne i Danmark at flygte til Sverige.

Med undtagelse af Ditlevs og Dannys erindringer ligger alle interviewpersonernes erindringer om den danske nation i forbindelse med jødeaktionen i oktober 1943 inden for konsensusfortællingen.

Hos både Dennis og Ditlev leder den 29. august med den danske regerings tilbagetræden automatisk over i fortællingen om deres flugtoplevelser og jødeaktionen i oktober 1943.⁴⁰²

Dennis, Ditlev, Ida og Ivan taler i forhold til interviewenes længde forholdsvist kort tid om selve flugten i oktober 1943. Interviewene med dem omhandler således også mange andre aspekter af deres erindringer om tiden som chalutz 1938-1945. I interviewet med Inge, er det derimod opsigtsvækkende, at det eneste, hun kan erindre fra sin tid i Danmark som chalutz, er den hjælp, hun modtog fra danske borgere i forbindelse med sin flugt til Sverige.

Ivan planlagde selv første del af sin flugt - det vil sige den over Sjælland. I Smidstrup organiserede en dansk ven hans videre flugt over sundet.

Ifølge konsensusfortællingen fandt flugtforberedelserne først sted spontant efter oplysningen om, at den forestående jødeaktion var blevet lækket af Duckwitz. Ida, Ivan og Inges erindringer om deres flugtforberedelser stemmer overens med dette, men Dennis og Ditlevs erindringer viser imidlertid eksempler på flugtforberedelser en god måned før.

Det kan her tilføjes, at en gruppe af chalutzim faktisk flygtede til Sverige allerede i april 1943.⁴⁰³ Kreth og Mogensen gør også opmærksom på, at selvom både de danske myndigheder og Det Mosaiske Troessamfunds ledelse på det kraftigste frarådede flugtforsøg, flygtede 609 personer i perioden fra den 29. august til den 28. september 1943 til Sverige over Øresund. Det var dog de færreste af de flygtende, der var jøder.⁴⁰⁴

Leni Yahil har vurderet, at med undtagelse af hachalutzim, forholdt jøderne i Danmark sig generelt passivt i forhold til jødeaktionen og flugt-

⁴⁰² Ditlev fortæller i mit interview med ham separat om sin flugt og om den 29. august 1943 og kæder dermed ikke den 29. august 1943 sammen med sin flugt eller jødeaktionen i oktober 1943, men i bilag 10. del 3. 01.33-02.39" kæder Ditlev den 29. august 1943 sammen med både sin egen flugt og også iværksættelsen af jødeaktionen i oktober 1943.

⁴⁰³ Se kap. 6.

⁴⁰⁴ Mogensen og Kreth, 1995 s. 38-39.

ten i oktober 1943.⁴⁰⁵ Kreth og Mogensen samt Bak har opponeret imod denne vurdering og påvist, hvorledes jøder i Danmark var beslutsomme og handlekraftige, da iværksættelsen af en jødeaktion blev en realitet.⁴⁰⁶ Jeg kan ikke ud fra min undersøgelse vurdere, hvorvidt jøderne generelt i Danmark forholdt sig aktivt eller passivt til truslen fra det nazistiske Tyskland og den i oktober 1943 iværksatte jødeaktion og flugt. Jeg kan dog sige, at mht. mine interviewpersoner, gik både Dennis og Ditlevs flugtplaner i gang umiddelbart efter den 29. august 1943. Dennis kom dog først afsted i oktober med hjælp fra danske borgere og modstandsbevægelsen. Det lykkedes Ditlev at flygte på eget initiativ, og inden jødeaktionen var blevet iværksat. Ivan flygtede først den 1. oktober 1943, da han havde fået advarslen om den foranstående jødeaktion. Han planlagde som sagt selv først del af sin flugt. Dennis, til dels Ivan og i høj grad Ditlevs erindringer stemmer overens med Leni Yahils udsagn om, at flere hachalutzim forholdt sig aktivt og selvstændigt til deres flugt. Men jeg vil gerne påpege, at i denne diskussion er der tale om 2 forskellige grupper af jøder, hvilket jeg mener, man bør forholde sig til i sin vurdering. På den ene side er der de jøder i Danmark, som nok var en mangfoldig størrelse, men dog alle havde det tilfældes, at de var danske statsborgere, der ofte i generationer havde levet trygt i Danmark. Hachalutzim var derimod ikke danske statsborgere men statsløse jøder, der blot havde midlertidig opholdstilladelse i Danmark. De havde personligt oplevet den nazistiske antisemitisme i deres oprindelsesland, og den havde oftest været en medvirkende faktor for, at de havde søgt til Danmark som chaltuzim. Denne forskellige baggrund kan jeg kun forestille mig har spillet en væsentlig rolle for, hvor tæt man som jøde i Danmark har følt truslen fra Tyskland. Hachalutzim har unægtelig følt truslen tættere på end de jøder i Danmark, der var danske statsborgere. Denne vurdering kan også blandt de danske interviewpersoner underbygges af specielt Ditlevs reaktion på Danmarks besættelse den 9. april. 1940, samt en korrespondance mellem Margolinsky og en gårdejer i dagene efter den 9. april.⁴⁰⁷

I både Dannys og Dennis' fortælling får Duckwitz æren for, at advarslen om den foranstående jødeaktion via den socialdemokratiske politiker Hans Hedtoft nåede Det Mosaiske Troessamfund.

*Dennis: "Ja, så var det at der kom besked om at Duckwitz gav besked til Hedtoft at der er en jødeaktion og det der i oktober, og Hedtoft gik op til Lachmann altså formanden af den jødiske menighed...han ville slet ikke tro på det der, sådan noget kan ikke ske i Danmark, men det skete altså..."*⁴⁰⁸

I Dennis' citat ses det også, at Dennis gør opmærksom på, at formanden for Det Mosaiske Troessamfund⁴⁰⁹ ikke ville tro på advarslen. Hvorvidt

⁴⁰⁵ Leni Yahil "Et demokrati på prøve", s. 336.

⁴⁰⁶ Se kap. 2.

⁴⁰⁷ Se note 290.

⁴⁰⁸ Bilag 5. 34.44-35.11 min. Dannys beskrivelse: Bilag 4. 01.10.00-01.10.35 min.

⁴⁰⁹ Det var nu ikke Karl Lachmann, som Dennis siger, der var formand for Det Mosaiske Troessamfund, men C. B. Henriques. Karl Lachmann var næstformand i Det Mosaiske Troessamfund. Se Kreth og Mogensen, 1995 s. 19-20 samt Bak, 2001 s. 63.

Det Mosaiske Troessamfund reagerede passivt eller ej på advarslen, har været et følsomt område i forskningen i mange år. Den seneste forskning tyder dog på, at ledelsen i Det Mosaiske Troessamfund til det sidste kørte efter den passive strategi i håb om, den ville undtage dem for antisemitiske forfølgelser. Endvidere påpeger Arthur Arnheim, at Det Mosaiske Troessamfund ikke opfattede det som sit ansvar at advare jøderne i Danmark.⁴¹⁰

Flugten til Sverige er et centralt element i konsensusfortællingen, men dette element indgår slet ikke i Dannys erindring. Det er nu ikke fordi, konsensusfortællingen udelukker deportationen af jøder fra Danmark, det er blot et element, der kun medtages perifert. Hvis det medtages i litteraturen, ses det i så fald med fokus på det, de danske myndigheder og den danske befolkning gjorde for at hjælpe de jøder fra Danmark, der var deporteret til Theresienstadt.⁴¹¹ I konsensusfortællingen har flugten den funktion, at den skal vise den danske befolknings modstand til besættelsesmagten gennem den hjælp, som almene danskere ofte gav fremmede jødiske medborgere.⁴¹² Selvom Danny ingen flugterindringer har, ses dette element i Dannys forventning om hjælp fra den danske ikke-jødiske lokalbefolkning - i tilfælde af at han var blevet advaret og måtte flygte.

Afslutningsvis kan det siges, at Dennis, Ida, Ivan og Inge i overensstemmelse med konsensusforestillingen fremstiller den danske befolkning som værende imod besættelsesmagten og stående solidarisk med jøderne i Danmark under jødeaktionen, hvorved de udøvede både passiv og aktiv modstand til besættelsesmagten.

Endvidere ses det, at de danske og israelske interviewpersoners erindringer om oktober 1943 generelt ikke adskiller sig fra hinanden. I såvel Danmark som Israel har den kollektive erindring om oktober 1943 haft sit fokus på den danske befolknings sammenhold og som følge deraf jøderne i Danmarks redning. Det tyder på at der, hvad dette tema angår, ikke kan spores nogen forskel i interviewpersonernes nationale tilknytning og kollektive erindring.

Tiden i Sverige og/eller Theresienstadt 1943-45 samt hjemkomsten til Danmark i 1945

Konsensusfortællingen beskæftiger sig hverken med tiden i Sverige eller Theresienstadt for jøderne fra Danmark eller hjemkomsten til Danmark i 1945. Dermed er det også sagt, at Danny, Dennis, Ditlev, Ida, Ivan og Inges erindringer om tiden i Sverige samt Dannys erindringer om tiden i Theresienstadt alle ligger uden for konsensusfortællingen. Det samme gælder også i henseende til Dannys erindringer om turen i de hvide busser gennem Danmark samt Danny, Dennis og Ditlevs hjemkomst til Danmark. Eftersom Ida, Ivan og Inge ikke vendte tilbage til Danmark og

⁴¹⁰ Se kap. 2 samt Bak, 2001 s. 88-93.

⁴¹¹ Yahil, 1967 som kap. 3's konsensusfortælling bygger på, behandler deportationen af jøder fra Danmark i kap. VIII. Fokus her er dog stadig på den danske nations solidaritet med og hjælp til de jøder fra Danmark, der kom til Theresienstadt.

⁴¹² Bryld og Warring 1999 s. 71-72.

bosatte sig i Palæstina efter befrielsen, er deres manglende erindringer mindre relevante at vurdere i forhold til konsensusfortællingen.

Hvad angår tiden i Sverige, fortæller Inge næsten intet derom, mens Dennis, Ditlev, Ida og Ivan fortæller noget mere, om end det ikke er et emne, nogen af dem vægter højt i deres fortællinger. Det er ikke til at vide, hvad det skyldes, men det kan tænkes, at de ikke finder disse erindringer relevante, da de ikke er en del af konsensusfortællingen. De erindringer om tiden i Sverige, de ytrer, er alle fortrinsvis positive. Der ses dog en forskel i de danske og israelske interviewpersoners erindringer, hvad gælder deres tilknytningsforhold i perioden 1943-1945.

En yderligere forskel mellem de danske og de israelske interviewpersoner ses i forbindelse med deres valg af bosættelse efter befrielsen. Danny, Dennis og Ditlev vendte alle tilbage til Danmark, da deres ønske om aliyah var stilnet i takt med, at deres følelse af tilknytning til Danmark blev stærkere. Ida, Ivan og Inge følte stadig som overbeviste zionister tilknytningen til Palæstina højest, og de havde derfor ikke opgivet målet om aliyah. Det var derfor mere nærliggende for dem at blive i Sverige, hvor de nu havde bygget en ny tilværelse op, indtil de fik mulighed for at komme til Palæstina.

Det synes klart, at de danske interviewpersoner Danny og Dennis har haft stærkere tilknytning til Danmark og de danske myndigheder i Sverige end de israelske, og at de israelske interviewpersoner har haft stærkere tilknytning til zionismen og Hechalutz i Sverige, end de danske interviewpersoner har. Det kan have været afgørende for deres valg af bosættelse efter befrielsen, hvilket også blev beskrevet tidligere i dette kapitel under temaet livet som chalutz i Danmark 1938-1943.

Interviewpersonernes erindringer har således vist sig at være en del af den kollektive erindring om Danmark og den danske befolkning under Danmarks besættelse.

Sammenligningen af de danske og israelske interviewpersoners erindringer har vist en forskel i interviewpersonernes tilknytningsforhold i perioden 1938-1945, og dette tilknytningsforhold lader til at have spillet ind på interviewpersonernes valg af bosættelsesområde efter krigen. Ydermere viser den førnævnte sammenligning, at interviewpersonernes erindringer er en del af en national kollektiv erindring, idet der har vist sig forskelle i erindringerne, afhængig af hvor interviewpersonerne har været bosat de sidste 65-70 år. De interviewpersoner, der har været bosat i Israel, er påvirket af den nationale kollektive erindring, der har domineret i Israel, og de interviewpersoner, der har været bosat i Danmark, er ligeledes påvirket af den nationale kollektive erindring, der har domineret i Danmark.

KAP. 10 DISKUSSION AF SPÆNDINGEN MELLEM DET INDIVIDUELLE OG KOLLEKTIVE I ERINDRINGER

Denne diskussion vil med udgangspunkt i teorien i kap. 1 og specialets primære kildemateriale vise, hvorledes erindringer er et produkt af et spændingsforhold mellem det kollektive og det individuelle.

Böss siger, at fortællingen og den efterfølgende fortolkning tager form efter den omverden, vi omgives af, hvad enten vi ønsker det eller ej. Denne narrative erindring har grupper såvel som individer, og nationen som gruppe, siger Böss, er kendetegnet ved at være en del af et erindringsfællesskab. Det er dette erindringsfællesskab, der ligger bag dannelsen af en kollektiv erindring. Eriksen sætter den kollektive erindring ind i en national kontekst, da hun mener, at den kollektive erindring er skabt med et nationalt formål. Den tese, har mit speciale vist, gør sig gældende, hvad angår den nationale kollektive erindring om Danmark og den danske befolkning i perioden 9. april 1940 – 4. maj 1945.⁴¹³

Böss' tese om, at den offentlige nationalitet er en vigtig betingelse for udviklingen af den personlige nationalitet og nationalfølelse⁴¹⁴, ses også eksemplificeret i specialet. Det er som vist i kap. 4 en politiske konsensus i Danmark såvel som i Israel, der har stået bag den kollektive erindring om Danmark og den danske befolkning under Danmarks besættelse. I og med, at interviewpersonernes erindringer viste sig at være en del af den, er de således udtryk for, at den offentlige nationalitet, der kommer til udtryk i den kollektive erindring, har udviklet den personlige nationalitet og nationalfølelse hos interviewpersonerne. Dette harmonerer med Halbwachs pointe om, at den sociale kontekst og nutiden er udgangspunktet for alle erindringsprocesser.

Endvidere har den nationale identitet ifølge Böss en stor psykologisk betydning, fordi mennesket får styrket sin identitet gennem sin identifikation med nationalstaten. Dette speciales undersøgelse har understreget, at interviewpersonerne i perioden 1938-1945 enten havde en stærk tilknytning til Danmark eller til Palæstina, og at denne tilknytning var afgørende for deres senere bosættelsesvalg. Specialets undersøgelse har som sagt også vist, at interviewpersonernes erindringer i dag er påvirket af den nationale kollektive erindring, der dominerer i deres nationalstat. Heraf kan det konkluderes, at interviewpersonerne identificerer sig med deres nationalstat. Om der hos dem har været et psykologisk behov for at få styrket deres nationale identitet, har ikke været specialets formål at undersøge, men jeg kan forestille mig, at der har. Interviewpersonernes erindringer giver udtryk for, at de var tvunget til at forlade deres oprindelsesland, og da 2. Verdenskrig sluttede i 1945, søgte de til det land, som de følte sig stærkest knyttet til, og hvor de kunne forblive. Hermed gives der et indtryk af, at interviewpersonerne søgte tryghed og fandt, at et nationalt fællesskab kunne give dem dette. Grundet dette tryghedsbehov synes interviewmaterialet at pege på, at interviewpersonerne har haft

⁴¹³ Se kap. 4.

⁴¹⁴ Se kap. 1.

et psykologisk behov for at få styrket deres nationale identitet til deres nye land.

Interviewpersonerne tager således det nationale til sig, og det bliver dermed personligt. Eriksen siger, at det er det, der sker når historieviden-skaben forvandles til erindring - mennesker tager historien til sig og opfatter den som sin. Dette skisma imellem hvornår erindringerne er selv-oplevende eller senere tilegnet historisk viden ses afspejlet i de interviews, jeg har foretaget. Jeg vil her give to eksempler på det.

Det ses hos Ida tydeligt, hvorledes senere tilegnet viden bruges til at understøtte hendes erindringer. Ida er dog bevidst om, at hun fortæller om historisk viden, hun har læst sig til senere.

*Ida: "Men i hvert fald, hvad jeg læser nu, og det er vist nok rigtigt, for ellers ville hele hjælpen til flugten til Sverige og flygtningene ikke have eksisteret, at som danskere var de interesseret og de sagde, at det er da vores danske jøder. Ja de holdt hånden over, og det er vistnok rigtigt, det har jeg læst nu, men jeg føler, det var rigtig nok, for ellers som jeg sagde, ville hele hjælpen til flygtningene ikke kunne have eksisteret...Det var ikke som undergrundsbevægelsen organiserede, det begyndte fra alle sider, og det var rigtig spontant, og der var da sygehuset som hjælp til, og der var da præsterne som kirken hjalp til."*⁴¹⁵

Hos Danny ses det i forbindelse med hans arrestationsoplevelse i oktober 1943:

*Danny: "...vi var jo lidt forbitrede over, at man vidste i København i den jødiske menighed - de var jo blevet advaret igennem den tyske...Duckwitz...at man ikke havde advaret os i provinsen, det var jeg så forbitret over...det var vi lidt kedde af, fordi der var ingen af os, der var forberedte på det. Ingen."*⁴¹⁶

Danny har i situationen netop ikke været klar over, at andre jøder var blevet advaret af Det Mosaiske Troessamfund, så denne viden er tilegnet senere og derfor ikke en egentlig erindring.

Eksistensen af en kollektiv erindring og dennes indvirkning på, hvorledes interviewpersonerne fortæller deres erindringer, er de med al sandsynlighed ikke bevidst om. Som Eriksen siger, er den kollektive erindring en mentalitet, som former menneskers tanker og handlinger, og når en velfungerende kollektiv erindring først er etableret, vil den ofte tjene som styrende tolkningsramme for den enkeltes erindringer. Den kollektive erindring er således med til at sætte erindringerne ind i en større sammenhæng, hvorved de giver dybere mening.⁴¹⁷ I dette tilfælde er sammenhængen national.

Der kan være adskillige årsager til, at personlige erindringer er indeholdt i den kollektive erindring. Først og fremmest kan det skyldes, at de pågældende oplevelser ganske enkelt er i overensstemmelse med konsensus. Det kan i f.eks. en interviewsituation også ske, at de personlige erindringer er indeholdt i den kollektive erindring, blot fordi interviewpersonen tror, interviewereren ønsker et bestemt svar, som han/hun gerne vil

⁴¹⁵ Bilag 7. del 5. 01.07.24-01.08.29 min.

⁴¹⁶ Bilag 4. 01.10.00-01.10.35 min.

⁴¹⁷ Se kap. 1.

give. Slutteligt er der også den mulighed, at interviewpersonen er så stærkt påvirket af den kollektive erindring, at han/hun ubevidst harmoniserer sine erindringer med konsensus. Som set tidligere i dette kapitel er en stor del af interviewpersonernes erindringer indeholdt i den kollektive erindring om Danmark og den danske befolkning i perioden fra den 9. april 1940 til den 4. maj 1945. Det drejer sig specielt om erindringer vedrørende interviewpersonernes forhold til den danske befolkning, erindringer om besættelsestidens mærkedage den 9. april 1940, den 4. maj 1945 og den 29. august 1943, erindringer om den danske befolkning holdning til besættelsesmagten, og jødeaktionen i oktober 1943. Disse erindringer er netop personlige, og derfor kan jeg som interviewer ikke vide, hvilken af de førnævnte årsager, der kan ligge bag.

Det samme gør sig gældende, hvad angår erindringer, der adskiller sig fra den kollektive erindring. Selv om erindringer, som vist i dette speciale, ofte kan tage form efter en kollektiv erindring, må man ikke glemme, at de altid vil være individuelle og unikke, og derfor kan de også adskille sig fra den kollektive erindring.

Årsagerne hertil kan være flere. Først og fremmest kan det være, at oplevelserne ganske enkelt skiller sig ud fra den kollektive erindring, samtidig med at den kollektive erindring ikke har påvirket interviewpersonens erindringer. Det kan også være, at interviewpersonen er bevidst om, at erindringerne adskiller sig fra det, der plejer at blive fortalt om emnet, og derfor vælger bevidst eller ubevidst at fortælle erindringerne således, at de adskiller sig fra den kollektive erindring. Endeligt kan årsagen til, at erindringerne adskiller sig fra den kollektive erindring, blot være, at interviewpersonen er overbevist om, at interviewerens ønsker et bestemt svar, som han/hun gerne vil give. Som set tidligere i dette kapitel skiller visse af dette speciales interviewpersoners erindringer sig ud fra den kollektive erindring om Danmark og danskerne under Danmarks besættelse. Erindringerne skiller sig for det første ud, hvad angår de emner, som den kollektive erindring ikke beskæftiger sig med, såsom specifikke erindringer af tiden som chaltz i Danmark, Danmarks flygtningepolitik, tiden i Sverige og/eller Theresienstadt for jøderne fra Danmark og hjemkomsten til Danmark i 1945.⁴¹⁸ For det andet skiller nogle få af erindringerne sig ud ved at være direkte i modsætning til den kollektive erindring. Det gælder f.eks. Idas erindringer om danskernes samarbejdsvillighed med tyskerne den første del af besættelsen.

Nu har jeg nævnt årsager til, at erindringer kan være eller ikke være indeholdt i den kollektive erindring, men der må også tages højde for, at der altid vil være erindringer, der ikke er blevet fortalt i f.eks. en interviewsituation. Der kan skyldes, at interviewpersonen af personlige årsager ikke ønsker at fortælle om de pågældende erindringer, eller at interviewpersonen ikke tror, interviewerens vil finde det interessant at høre om. I disse tilfælde står jeg som interviewer uvidende, men jeg finder det vigtigt at få udtrykt, at jeg er bevidst om, at jeg muligvis ikke har fået alle for specialet relevante erindringer at vide i de 6 interview, jeg har foretaget. Derudover er der også den mulighed, at visse erindringer ikke er blevet fortalt, da interviewpersonen har glemt de pågældende oplevelser.

⁴¹⁸ Se kap. 9.

I dette speciales interviewmateriale vil årsagen grundet interviewpersonernes alder typisk være hukommelsesproblemer, hvilket særlig ses hos Ditlev og Inge. Andre årsager jeg ikke kender til, kan selvfølgelig heller ikke udelukkes.

Halbwach har sagt, at det kun er gennem sit medlemskab af en social gruppe, at mennesker kan genkalde sine erindringer, da det isoleret ikke kan beslutte, hvad der skal eller ikke skal fortælles, og hvordan erindringerne i så fald skal fortolkes. Jeg vil tilføje, at eftersom mennesket stort set altid lever i grupper, vil de altid være påvirket af og selv være en del af et erindringsfællesskab. Jeg mener imidlertid godt, at mennesker kan være medlem af flere grupper og dermed af flere erindringsfællesskaber. Dette speciales undersøgelse viste, at på visse punkter, var interviewpersonernes erindringer en del af den kollektive erindring om Danmark og danskerne under Danmarks besættelse, og på visse punkter skilte de sig ud eller blev måske ikke fortalt. De erindringer, der skilte sig ud og/eller ikke blev fortalt, står muligvis ikke isoleret, men er en del af en anden kollektiv erindring i et andet erindringsfællesskab. Dette erindringsfællesskab vil dog være betydelig mindre end erindringsfællesskabet nationen, og den pågældende kollektive erindring vil derfor have en mindre målgruppe end den kollektive erindring om Danmark og den danske befolkning i perioden 9. april 1940 til 4. maj 1945.

I det foregående er der således blevet argumenteret for, at erindringer er et produkt af et spændingsforhold mellem det kollektive og det individuelle. Som heraf følger er erindringer ikke at foretrække som kilde til et begivenhedsforløb. Til gengæld kan erindringer, som det er tilfældet med dette speciales undersøgelse, formidle viden om, hvorledes mennesket erindrer fortiden, hvorledes denne proces kan have en identitetsskabende funktion, samt hvilke faktorer der kan påvirke en sådan proces.

KONKLUSION

Dette speciales formål har med fokus på forholdet til Danmark og danskerne været at foretage en komparativ undersøgelse af det erindringsbillede tidligere chaltzim, nu bosat i Danmark og Israel, giver af perioden 1938-1945. Det primære kildemateriale til denne undersøgelse er erindringer, der er indsamlet gennem interview. Undersøgelsen forholder sig dels til den konsensusfortælling, jeg hævder eksisterer om Danmark og den danske befolkning i perioden fra den 9. april 1940 til den 4. maj 1945, og dels historiografisk til den hidtidige danske og israelske forskning, der beskæftiger sig med forholdet mellem jøderne i Danmark og den danske befolkning samt myndighederne i Danmark i perioden 1938-1945.

I kap. 1 er specialets teoretiske grundlag præsenteret. Specielt Halbwegs, Böss og Eriksens arbejder om erindring som historieforskning samt definition af begrebet kollektiv erindring placeret i en national kontekst danner baggrund for den tese, specialets undersøgelse er foretaget ud fra. Tesen er, at der i Israel og Danmark eksisterer en national kollektiv erindring om Danmark og danskerne under Danmarks besættelsestid.

Specialets forskningsoversigt i kap. 2 og præsentationen af den offentlige fremstilling af Danmarks besættelsestid og rolle i 2. Verdenskrig i Danmark og i Israel i kap. 3 danner rammen for denne tese. Den nationale kollektive erindring manifesterer sig gennem en konsensusfortælling, som er præsenteret i kap. 4. Baggrunden for konsensusfortællingens indhold skal både i Danmark og i Israel findes i et politisk såvel som et psykologisk behov hos henholdsvis politikere og statsborgere for at styrke identitetsforholdet til nationalstaten.

Kap. 9's sammenligning af interviewpersonernes erindringer med den i kap. 4 præsenterede konsensusfortælling bekræfter førnævnte tese om eksistensen af en kollektiv erindring, om end visse nuancer ses i de enkeltes erindringer. Det drejer sig fortrinsvis om personlige erindringer, der ligger uden for konsensusfortællingen. Det er personlige erindringer om tiden som chaltzim i Danmark, om flugt på eget initiativ inden jødeaktionen blev iværksat, om manglende flugterindringer grundet deportation til Theresienstadt, om tiden i Sverige 1943-1945 samt hjemkomsten til Danmark i 1945. Erindringer, der står i direkte modsætning til konsensusfortællingen, ses kun hos Ida i beretningen om Danmark og danskeres samarbejdsvillige holdning til besættelsesmagten indtil jødeaktionen i oktober 1943.

I kap. 9 er der endvidere foretaget en sammenligning af de danske og israelske interviewpersoners erindringer. Den viser en forskel i interviewpersonernes tilknytningsforhold i perioden 1938-1945, og dette tilknytningsforhold lader til at have spillet ind på interviewpersonernes valg af bosættelsesområde efter krigen. De danske interviewpersoner følte sig tættest tilknyttet Danmark i 1945, mens de israelske interviewpersoner i 1945 var stærkere tilknyttet troen på zionismen og Palæstina.

Sammenligningen viste endvidere, at idet der var forskelle i erindringerne, afhængig af hvor interviewpersonerne har været bosat de sidste

65-70 år, er interviewpersonernes erindringer en del af det nationale kollektiv. Generelt set, er de israelske interviewpersoners erindringer således et udtryk for den nationale kollektive erindring, der har domineret i Israel, og de danske interviewpersoners erindringer er ligeledes et udtryk for den nationale kollektive erindring, der har domineret i Danmark.

Både de israelske og de danske interviewpersoners erindringer er dog ikke indbyrdes entydige. Der ses nogen differentiering.

Hos de danske interviewpersoner ses det fortrinsvist i forbindelse med erindringer om forholdet til de officielle danske myndigheder, forholdet til Hechalutz, jødeaktionen i oktober 1943 samt hjemkomsten til Danmark i 1945.

Hos de israelske interviewpersoner ses det kun i forbindelse med Danmark og danskernes holdninger til besættelsesmagten inden jødeaktionen i oktober 1943.

Disse differenser i interviewpersonernes erindringer skyldes, at personlige erindringer er udtryk for en spænding mellem det individuelle og det kollektive. I kap. 10 diskuteres dette aspekt med udgangspunkt i interviewpersonernes erindringer i forhold til teorien fra kap. 1.

Specialets analyse påpeger som sagt, at interviewpersonernes erindringer er en del af den nationale kollektive erindring om Danmark og den danske befolkning i perioden fra den 9. april 1940 til den 4. maj 1945. Idet interviewpersonerne tager den kollektive erindring til sig, opstår der et skisma imellem, hvad der er selvoplevet, og hvad der er senere tilegnet historisk viden. I og med den kollektive erindring er en mentalitet, der former menneskers tanker, tyder interviewmaterialet på, at interviewpersonerne ikke selv er klar over, hvorledes en kollektiv erindring indvirker på deres selvoplevende erindringer. Der kan være adskillige årsager til, at interviewpersonernes personlige erindringer er indeholdt i eller adskiller sig fra den kollektive erindring, men i og med at erindringerne er personlige, vil udefrakommende ikke kunne vide, hvilke årsager der ligger bag. Personlige erindringer vil således altid være en sammenblanding af noget kollektivt og individuelt. Erindringer er derfor en oplagt kilde til viden om, hvordan mennesker erindrer den selvoplevende fortid. Ved at sammenligne personlige erindringer med elementer, som f.eks. en kollektiv erindring, der som udgangspunkt er udefrakommende men efterhånden bliver en del af den personlige erindring, har man mulighed for at undersøge, hvad der kan påvirke den erindringsproces, der foregår i mennesker over tid. Endvidere kan man ved en sådan sammenligning åbne op for en undersøgelse af, hvorledes en erindringsproces kan have en identitetskabende funktion, som dette speciale viser, at den kollektive erindring om Danmark og den danske befolkning under Danmarks besættelse har haft på Danny, Dennis, Ditlev, Ida, Ivan og Inge.

Afslutningsvis vil jeg sige, at dette speciale åbner for nye perspektiver i forhold til besættelsestidsforskningen. Det ses ved specialets emnevalg, da der som nævnt i indledningen ikke tidligere er nogen, der har undersøgt og analyseret hachalutzims erindringer om tiden i Danmark. Som kap. 6 viste, har specielt Hæstrup beskæftiget sig med hachalutzim, men det har været med fokus på det historiske begivenhedsforløb.

Specialets undersøgelse og analyse påpeger, hvorledes eksistensen af en national kollektiv erindring afspejler sig i personlige erindringer. Disse er skabt i samspil mellem en kollektiv påvirkning og en individuel oplevelse. Erindringer må ses ud fra den kontekst, de er skabt i, og i dette speciales undersøgelse var konteksten således national. Dette kildekritiske perspektiv medtager Hæstrup ikke i sin brug af erindringer af chalutzim.

Warring og Bryld har med udgangspunkt i det historiografiske og erindringsmiljømæssige undersøgt den kollektive erindring i forhold til Danmarks besættelsestid, og Bak har foretaget en historiografisk undersøgelse af den kollektive erindring vedrørende jødeaktionen i oktober 1943. Min undersøgelse af den kollektive erindring hos hachalutzim har derimod fokus på forholdet mellem jøderne i Danmark og den danske befolkning samt myndighederne. Endvidere er min undersøgelse primært empirisk funderet i selvindsamlede interview og ikke i historiografien og erindringsmiljøet, selvom aspektet er inddraget.

Historikere som Rünitz, Kirchhoff, Banke og Vilhjålmsson, Bak, Yahil, Sode-Madsen samt Kreth og Mogensen, der på forskellig vis har beskæftiget med jøder i Danmark i perioden 1938 - 1945, har fortrinsvis haft fokus på historiske begivenheder samt forløb. Interessen har langt mindre samlet sig om en undersøgelse af jøders erindringer om Danmark og danskerne i perioden op til, under og lige efter Danmarks besættelsestid. Det har dette speciale bidraget til, hvad angår den jødiske gruppe chalutzim i Danmark.

ABSTRACT OF THE MASTER THESIS “MEMORY IMAGES OF DENMARK 1938-1945 AMONG FORMER CHALUTZIM”

This Master thesis is a comparative study of the memory image former chalutzim (pioneers) give of Denmark 1938-1945. These chalutzim have settled either in Denmark or Israel after The Second World War. Focus has been on their relations to Danish citizens and authorities in Denmark.

The primary source material of this study consists of memories which have been collected through interviews with former chalutzim. One part of the research relates to the consensus narrative, defined as the general agreement of opinion I claim exists about attitudes in Denmark and among Danish citizens in the period from 9th April 1940 to 4th May 1945. The other part of the study relates historiographically to the Danish and Israeli research which deal with the relations between Jews in Denmark and Danish citizens as well as authorities in the period 1938-1945. The main part of the memories of the interviewees seem to be rooted in the narrative of consensus and the memories showed to be part of the collective memory of the setting and conditions in which the Jews in Denmark found themselves during the years 1938-1945.

However, I find differences in the memories depending on where the interviewees have been settled in the last 65-70 years. The differences show that the memories of the interviewees are part of a national collective memory.

Political consensus in Denmark as well as in Israel has shaped the national collective memory and that of the interviewees to use the period of the occupation of Denmark and the Holocaust respectively as events which help shape the identity of a nation.

The memories of the interviewees show that public nationality, which is expressed in the collective memory, has influenced the personal nationality and national feelings of the interviewees.

But in all probability the interviewees have not adopted the national collective memory only because of political initiatives, but also because of a psychological need to establish a new national identity and strengthen their link to the new country.

Consequently, it is not possible to separate the collective and the individual in personal memories. Personal memories will always be based on a mixture of collective and individual memories

BILAG 1.

	Køn:	Fødselsdato:	Oprindelsesland:	By/land miljø:	Familiebaggrund:religiøs/areligiøs/ kulturelt religiøs, zionistisk:	Forældres profession
Interviewperson Danny:	Mand	27.08.1919	Tyskland	By	Religiøs	Skræddere
Interviewperson Dennis:	Mand	05.05.1919	Østrig	By	Kulturelt religiøs, zionistisk	Tandlæge
Interviewperson Ditlev:	Mand	07.02.1919	Østrig	By	Kulturelt religiøs	Typograf, skrædder
Interviewperson Ida:	Kvinde	18.06.1920	Tyskland	By	Kulturreligiøs, zionistisk	Skræddere
Interviewperson Ivan:	Mand	12.03.1920	Tyskland	By	Religiøs	Ukendt
Interviewperson Inge:	Kvinde	17.10.1921	Tjekkiet	By	Ukendt	Ukendt

At være kulturelt religiøs definerer jeg som værende bevidst om sit religiøse tilhørsforhold, men uden at religiøse elementer er en integreret del af ens hverdag.

	Egen profession ved udrejse af oprindelsesland:	Chalutz ved hvilket geografisk område i Danmark:	Fra okt. 1943 flygtning i Sve- rige/ deporteret til Theresienstadt:	Bosat i Dan- mark/Israel efter krigen:
Interviewperson Danny:	Snedkerlærling	Fyn	Theresienstadt	Danmark
Interviewperson Dennis:	Student, maskinlærling	Jylland, Sjælland	Flygtning i Sverige	Danmark
Interviewperson Ditlev:	Typograflærling	Jylland, Sjælland	Flygtning i Sverige	Danmark
Interviewperson Ida:	Børnehavelærerinde	Sjælland, Fyn	Flygtning i Sverige	Israel
Interviewperson Ivan:	Ukendt	Sjælland, Fyn	Flygtning i Sverige	Israel
Interviewperson Inge:	Ukendt	Jylland, Sjælland	Flygtning i Sverige	Israel

BILAG 2. HÆSTRUPS SPØRGESKEMA

- 1) Hvorfra-land eller by- kom De til Danmark og på hvilket tidspunkt?
- 2) Hvordan formede rejsen sig?
- 3) Hvordan formede modtagelsen sig?
- 4) Hvor blev De efter ankomsten til Danmark anbragt?
- 5) Hvad kan De efter erindringen berette om opholdet i Danmark?
- 6) Havde de under opholdet i Danmark mulighed for kontakt med familie eller med kammerater i samme situation som De selv?
- 7) Blev forbindelsen med de danske plejehjem" opretholdt efter deres udrejse og hvordan var reaktionerne - på godt og ondt- til disse midlertidige hjem?
- 8) Fik De under opholdet i Danmark anden uddannelse end den de modtog i de midlertidige danske hjem- landbrugsskole, Højskoler el.lign.?
- 9) Hvornår og under hvilke omstændigheder forlod De Danmark?
- 10) Hvis De endnu var i Danmark i oktober 1943, hvorledes nåede advarsler Dem og lykkedes det Dem 1) at gå under jorden - eller 2) at komme til Sverige -eller 3) blev De deporteret til Theresienstadt? Omstændigheder i alle 3 tilfælde - herunder flugtomstændigheder - vil være af stor historisk interesse.
- 11) Hvis de rejste til Palæstina inden oktober 1943, hvordan formerede rejsen sig da - tidspunkt og rejserute samt rejsens tilrettelæggelse?
- 12) Hvilken blev deres livsvej (opholdssted og eventuelt beskæftigelse) efter 1945?
- 13) Eventuelt alle andre oplysninger, som De måtte skønne relevante.

BILAG 3 INTERVIEWSPØRGSMÅL

1) Jeg vil til at starte med gerne høre lidt om din oprindelsesmæssige baggrund?

Hvilket land er du udvandring fra og hvornår?
Hvad var din familiemedlemmers professionelle erhverv?
Hvorledes var din familie integreret/assimileret i dit oprindelsesland?
Hvilket miljø er du vokset op i? (land/by, samfundslag, religiøst/areligiøst,)
Hvilken politisk orientering prægede evt. din familie?
Var din familie religiøs?
Hvis ja, hvordan?

2) Hvad var grunden til du valgte at udvandre til DK?

Hvad fik dig til at beslutte dig for at udvandre til DK fra dit oprindelsesland? (politisk zionistisk engagement, religiøst engagement, flugt, familiens forslag)
Hvordan blev din rejse arrangeret? (selvarrangeret/via Hechalutz)

3) Hvordan oplevede du rejsen til DK:

Hvilke oplevelser husker du fra rejsen?
Hvor skulle du hen i DK?

4) Hvordan var modtagelsen i DK?

Hvor blev du modtaget? (på den lokale st., i den nærmeste større by)
Hvem modtog dig? (Landbrugsfamilien, andre Chaluzim, repræsentanter for Hechalutz?)
Hvordan blev du modtaget? (hjerteligt, køligt, nysgerrigt)
Hvordan kom du hjem til gården? (hvilket transportmiddel)
Hvor mange gårde var du på i DK som Chalutz?

5) Hvordan oplevede du gårdfamilien/familierne?

Hvordan var familien/familierne? (venlige/uvenlige, åbne/lukkede, strikse/ fleksible, interesserede/uinteresserede m.m.)
Hvordan behandlede de dig? (som en del af familien, som enhver anden ansat)
Hvordan kommunikerede i? (tysk, dansk, engelsk, tegn)
Hvilke arbejdsopgaver havde du?
Havde du prøvet den slags arbejde før du kom til DK?
Hvad syntes du om arbejdet?
Fik du løn af familien/familierne?
Hvordan var relationerne ml. dig og de andre ansatte på gården/gårdene?
Fik du nogen anden uddannelse i DK i den tid du var Chaluzim? (højskoleophold, landbrugsskole)
Hvis ja, hvem arrangerede den og hvorfor?

6) Hvordan tog lokalsamfundet/lokalsamfundene imod dig?

Hvordan var kontakten med andre Chaluzim i området?

7) Havde du kontakt med din egen familie?

Hvis ja hvordan og hvor længe?

8) Hvordan oplevede du det danske samfund?

Hvad tænkte du om danskerne (meget fremmede/anderledes m.m.)

Hvordan opfattede danskerne dig? (tysk, jøde, flygtning)

Hvordan blev du modtaget af det danske samfund?

Ændrede danskerne opførelse overfor dig iløbet af den tid du var i DK som Chaluzim?

9) Hvordan var det at være jøde i DK under besættelsen?

Ændrede den sig iløbet af den tid du var i DK som Chaluzim?

Havde du kontakt til det dansk jødiske samfund?

Hvis ja hvordan og med hvem?

Overholdte du nogle religiøse traditioner

Hvis ja, hvilke, hvordan og evt. sammen med hvem?

10) Hvordan oplevede du nazisterne i DK? (tyske såvel som danske)

Ændrede denne oplevelse sig iløbet af den tid, du var i DK

Så og mærkede du noget til nazisterne i hverdagen?

11) Oplevede du noget til den danske modstandsbevægelse inden okt. 1943?

Hvis ja, hvordan?

Og hvorfor?

12) Hvordan oplevede du okt. 1943?

Hvornår vidste du noget om iværksættelsen af "Endlösung" i DK?

Hvordan vidste du noget om iværksættelsen af "Endlösung" i DK?

Hvordan reagerede du på nyheden?

Hvordan reagerede din landbofamilie?

Hvordan reagerede de andre Chaluzim, hvis du nåede at kontakte dem?

Hvordan reagerede lokalsamfundet?

Kom du til Sverige eller Theresienstadt?

Hvis Theresienstadt, vil du så fortælle om, hvordan de havde fået fat i dig? (via politiets lister, angivere)

Og vil du også fortælle lidt om oplevelserne i Theresienstadt?

Hvis Sverige, vil du så fortælle om flugten?

Hvordan oplevede du tiden i Sverige?

Hvad skete der med dine Chaluzim i kredsen? (hvis han/hun altså sås med dem)

13) Hvordan oplevede du DK's befrielse?

Hvor tog du hen efter DK's befrielse?

Hvorfor?

Hvis du tog til DK, hvordan oplevede du så tiden lige efter DK's befrielse i DK?

Og oplevede du anderledes behandling som jøde fra et andet oprindelsesland end DK fra danskere generelt efter befrielsen?

Hvis ja, hvordan?

oplevede du anderledes behandling som jøde fra et andet oprindelsesland end DK fra det dansk jødiske samfund efter befrielsen?

Hvis ja, hvordan?

14) Hvorfor blev du i DK?/Hvorfor tog du til Israel?

15) Vil du afslutningsvis fortælle om, hvordan dit liv har formet sig siden befrielsen?

BILAG 4-10 INTERVIEW MED TIDLIGERE CHALUTZIM

Til bedømmelsen var her indsat en CD-ROM med de indsamlede interview som lydfile. Der er adgang til disse interview på Dansk Jødisk Museum og på Det Kongelige Bibliotek.

LITTERATURLISTE

LITTERATUR

- Appel, Charlotte; Henningsen, Peter; Hybel, Nils (red), 2002. "Mentalitet og historie- om fortidige forestillingsverdener", Skippershoved, Ebeltoft. (Appel, Henningsen og Hybel, 2002)
- Arnheim, Arthur, 1997. "Opgøret som udeblev", Rambam. (Arnheim, 1997)
- Bak, Sofie Lene, 2004. "Dansk antisemitisme 1930-1945", Aschenhough, København. (Bak, 2004)
- Bak, Sofie Lene, 2006. "Indtil de vender hjem. Københavns Socialtjeneste og de danske jøder 1943-45", Historiske Meddelelser om København, 99. årgang. (Bak, 2006)
- Bak, Sofie Lene, 2001. "Jødeaktionen oktober 1943. Forestillinger i offentlighed og forskning", Museum Tusulanums Forlag, København. (Bak, 2001)
- Banke, Cecilie Felicia Stokholm, 2005. "Demokratiets skyggeside: Flygtninge og menneskerettigheder i Danmark før Holocaust", Syddansk Universitets Forlag, Odense. (Banke, 2005)
- Bekker-Nielsen, Tønnes; Jensen, Bernard Eric, Sørensen, Nils Arne; Ulf-Møller, Paul (red), 2001. Gads historieleksikon, Gad, København.
- Berntsen, Dorte, 2005. "Lidt skydning i gaderne tog vi ret roligt", Klim, Århus.
- Brustin-Berenstein, Tatiana, 1986. "The Historiographic Treatment of the Abortive Attempt to Deport the Danish Jews", Yad Vashem Studies XVII. (Brustin-Berenstein, 1986)
- Bryld, Claus, 2001. "Kampen om historien", Roskilde Universitets Forlag, Frederiksberg. (Bryld, 2001)
- Bryld, Claus og Warring, Anette, 1999. "Besættelsestiden som kollektiv erindring", Roskilde Universitets Forlag, 3. udg., Frederiksberg. (Bryld og Warring, 1999)
- Böss, Michael, 2006. "Forsvar for nationen- nationalstaten under globaliseringen", Århus Universitets Forlag, Århus. (Böss, 2006)
- Edelberg, Peter, 2005. "Arven fra Hæstrup", Historisk Tidsskrift. (Edelberg, 2005)

-Eriksen, Anne, 1995. "Det var noe annet under krigen- 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon", Pax Forlag, Oslo. (Eriksen, 1995)

-Eriksen, Anne, 1999 "Historie, Minne og Myte", Pax, Oslo. (Eriksen, 1999)

-Gammelgaard, Arne, 2005 "På Hitlers befaling. Tyske flygtninge i Danmark 1945-49", Museet for Varde By og Omegn, Varde. (Gammelgaard, 2005)

-Goldstein, Hans, 2006. "Hachshara i Danmark", RAMBAM, tidsskrift for jødisk kultur og forskning, nr. 15. (Goldstein, 2006)

-Hæstrup, Jørgen, 1982. "Dengang i Danmark- Jødisk Ungdom på træk", Odense Universitets Forlag, Odense. (Hæstrup, 1982)

-Haagensen, Helga Kirkeskov: Speciale ved Københavns Universitet, 2005: "Besættelsen i forsknings-og undervisningsfaget historie. En undersøgelse af udviklingen i fremstillingen af Danmarks besættelsestid 1940-1945 i historielæreboer gennem de sidste 60 år"

-Jensen, Gitte: Historiespeciale ved Københavns Universitet, 1999: "En undersøgelse af "grundfortællingen" om Danmarks besættelse i TV og dagspresses fejring af 50-året for befrielsen i 1995"

-Kirchhoff, Hans, 2005. "Et menneske uden pas er ikke noget menneske", Syddansk Universitets Forlag, Odense. (Kirchhoff, 2005)

-Kirchhoff, Hans, 1998. Nekrolog over Jørgen Hæstrup, Historisk Tidsskrift. (Kirchhoff, Nekrolog over Jørgen Hæstrup, 1998)

-Kirchhoff, Hans, 2004. "Besættelsestidens historie - forsøg på en status", Artikel i Historisk Tidsskrift bd. 104. (Kirchhoff, 2004)

-Kirchhoff, Hans, 1997. "Oktober 1943 set "Från hinsidan, Det svenske utrikesdepartement og jødeforfølgelserne i Danmark en studie i humanitær hjælp og realpolitik". Artikel i Historisk Tidsskrift bd.97.

-Kirchhoff, Hans, 1994. "SS-Gruppenführer Werner Best and the Action Against the Danish Jews – October 1943", Yad VaShem Studies XXIV, Jerusalem. (Kirchhoff, 1994)

-Kirchhoff, Hans, 1998. "Den store myte om det danske folk i Kamp" i Dethelsen, Henrik (red): "Fra mellemkrigstid til efterkrigstid - festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65 årsdagen", Museum Tusulanum, København. (Kirchhoff, 1998)

-Kirchhoff, Hans, 1985. "Konsensus og konflikt i synet på besættelsestidens historie. Forsøg på et rids af forskningsdiskussionen", Artikel fra Historie & Samtidsorientering, 1/1985. (Kirchhoff, 1985)

- Kreth, Rasmus og Mogensen, Michael, 1995. "Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder oktober 1943", Gyldendal, København. (Kreth og Mogensen, 1995)
- Kvale, Steiner, 1997. "Interview- En introduktion til det kvalitative forskningsinterview", Hans Reitzel, København. (Kvale, 1997)
- Larsen, Henning Bjørn, 1993. "De unge jøder i Roskilde amt 1933-43", Historisk Årbog fra Roskilde amt, Elsgaards bogtrykkeri, Roskilde. (Larsen, 1993)
- Lidegaard, Bo, 2005. "Kampen om Historien", netmagasinet www.historie-nu.dk d. 4. maj. (Lidegaard, 2005)
- Lund, Jørn (red), 1998. Den Store Danske Encyklopædi, bd. 11, Gyldendal, Haslev. (Lund, 1998)
- Lundbak, Henrik, 1996. "Besættelse og frihedskamp 1940-45", Frihedsmuseet, Nationalmuseet og Skoletjenesten, København. (Lundbak, 1996)
- Lylloff, Kirsten, 1999. "Kan lægeløftet gradbøjes? Dødsfald blandt og lægehjælp til de tyske flygtninge i Danmark i 1945", Historisk Tidsskrift, bd.99. (Lylloff, 1999)
- Kirsten Lylloff, 2006. "Barn eller fjende? Uledsagede tyske flygtningebørn i Danmark 1945-1949", Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, København. (Lylloff, 2006)
- Løndal-Nielsen, Poul, 1989. "En israelers gensyn med Faaborg-egnen. En pilgrimsfærd med modsat fortegn i efteråret 1987", Fynske årbøger, Historisk Samfund for Fyns stift, Odense. (Løndal-Nielsen, 1989)
- Matzen, Jeppe, 2002. "Israels historie om Holocaust", Akademisk Forlag, Viborg. (Matzen, 2002)
- Paldiel, Mordechai, 1988. "To the Righteous among the Nations who Risked Their Lives to Rescue Jews", Yad Vashem Studies XIX.
- Perks, Robert og Thomsen, Alistair, 1998. "The Oral History Reader", Routledge, London.
- Politiken, 11.06.2005. "Bogdebat: Kynisme eller antisemitisme", 4 sektion. (Politiken, 11.06.2005)
- Roslyng-Jensen, Palle, 2007. "Danskerne og besættelsen. Holdninger og meninger 1939-1945.", Gads Forlag, København. (Roslyng-Jensen, 2007)

- Roslyng-Jensen, Palle, 1995. "Befrielsesjubilæet og den nyeste besættelseslitteratur. Idealister og "materialister" i besættelsesforskningen", Historisk Tidsskrift, bd.95.
- Roslyng-Jensen, Palle, 2001. "Besættelsesforskningen 1995-2001, En national eller ideologisk historieskrivning", Historisk Tidsskrift, bd.101. (Roslyng-Jensen, 2001)
- Roslyng-Jensen, Palle, 2006. "Besættelseslitteraturen 2001-2006. Postmodernistisk variation og fortsat hausse", Historisk Tidsskrift, bd.106, (Roslyng-Jensen, 2006)
- Rünitz, Lone, 2000. "Danmark og de jødiske flygtninge 1933-1940", Museum Tusulanums Forlag, København. (Rünitz, 2000)
- Rünitz, Lone, 2005. "Af hensyn til konsekvenserne", Syddansk Universitets Forlag, Odense. (Rünitz, 2005)
- Rünitz, Lone og Kirchhoff, Hans, 2007. "Udsendt til Tyskland. Dansk flygtningepolitik under besættelsen.", Syddansk Universitets Forlag, Odense. (Rünitz og Kirchhoff, 2007)
- S. Adler –Rudel, 1966. "A Chronicle of Rescue Efforts", Yearbook of The Leo Baeck Institute Vol. XI
- Schack, Birgit, 1993. "Unge jøder på Bramming-egnen i 30'erne.", Lokal- årbogen, årg. 11.
- Schwarz Lausten, Martin, 2007. "Jødesympati og jødehad i folkekirken: forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra begyndelsen af det 20. århundrede til 1948.", Anis, København. (Schwarz Lausten, 2007)
- Shimoni, Gideon, 1995. "The Zionist ideologi", Brandeis University Press, Waltham Masschusetts. (Shimoni, 1995)
- Sinnreich, Rudi, 2007. "En Fødselsfejl", Lychnos Publihing, Tjele. (Sinnreich, 2007)
- Smith, Anthony D., 2003. "Nationalisme", Hans Reitzels Forlag, København. (Smith, 2003)
- Sode-Madsen, Hans, 2005. Reddet fra Hitlers helvede. Danmark og de hvide busser 1941-45", Aschehoug, København. (Sode-Madsen, 2005)
- Sode-Madsen, Hans, 1995. "Dengang i Theresienstadt - deportationen af de danske jøder 1943-45", Det Mosaiske Troessamfund, København. (Sode-Madsen, 1995)

-Sode-Madsen, Hans, 1992. "Theresienstadt - og de danske jøder 1940-45", Frihedsmuseets Venners Forlags Fond, København. (Sode-Madsen, 1992)

-"The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations, Rescuers of Jews during the Holocaust", Yad VaShem, Jerusalem 2007. (The Encyclopedia of the Righteous Among the Nations, 2007)

-Thor, Malin og Hansson, Lars, 2006. "Muntlig historia", Studentlitteratur, Danmark.

-Thor, Malin, 2005. "Hechalutz- en rörelse i tid och Rum-tysk-judiska ungdomars exil i Sverige 1933-1943", Växjö University Press, Växjö.

-Åge Trommer (red.), 2002. Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45, Gad, København. (Trommer, 2002)

-Vilhjálmsón, Vilhjálmur Örn, 2005. "Medaljens bagside. Jødiske flygtningeskæbner i Danmark 1933-45", Forlaget Vandkunsten, København. (Vilhjálmsón, 2005)

-Warring, Anette, 1996. "Kollektiv erindring- et brugbart begreb?" s. 209-210 i bogen "Erindringen og glemslens politik", Roskilde Universitets Forlag, Frederiksberg, red: Jensen, Bernard Eric; Nielsen, Carsten Tage; Weinreich, Torben. (Warring, 1996)

-Yahil, Leni, 1967. "Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under besættelsen", Gyldendal, København. (Yahil, 1967)
Bogen er oprindeligt skrevet på hebraisk med den transskriberede titel: "Hatzalat hayehudim bedania demokratia sheamda bemivchan".

-Yahil, Leni, 1972. "Methods of Persecution. A comparison of the "Final Solution" in Holland and Denmark", Studies in History vol. XXIII.

-Yahil, Leni, 1967. "Scandinavian Countries to the Rescue of Concentration Camp Prisoners", Yad Washem Studies VI.

-Yaari, Uri, 1980. "Konfrontationer", Munksgaard, København. (Yaari, 1980)

KILDEHENVISNINGER

Arkiver

The Labour Archives (LA) i Tel Aviv, følgende arkivalier:

-IV-209-4-477
-III-37A-5-116
-III-37A-1-57
-IV-209-4-306
-IV-209-4-30
-IV-209-4-152

The Central Zionist Archives (CZA) i Jerusalem, følgende arkivalier:

-S1/3503
-S1/2836
-S6/2108
-S6/2109

Rigsarkivet, følgende arkivalier:

-Håndskriftsamlingen IV.T. Reg.204: Beretninger fra besættelsestiden, 38.E.1: Beretninger fra Hechaluz-elever. (Rigsarkivet, IV.T. Reg. 204: 38.E.1)
-Mosaik Troessamfunds arkiv. I. Repræsentantskabet, 12. Flygtningehjælp,
e. Komiteen for de jødiske landvæsenselever, (Rigsarkivet, MT arkiv I.12. e. Komiteen for de jødiske landvæsenselever)
f. Flygtningetiden 1943-45 i Sverige, (Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. f. Flygtningetiden 1943-45 i Sverige)
og
g. Sekretariatet for jødisk efterkrigshjælp, (Rigsarkivet, MT arkiv I. 12. g. Sekretariatet for jødisk efterkrigshjælp)

Dansk Jødisk Museum, følgende arkivalier og fotos:

-JDK256A33/1
-JDK11A12/2/256
-JDK11A12/4/256
-JDK207F25
-JDK207F60
-JDK207F119
-JDK207F120.
-JDK207F70

Erhvervsarkivet i Århus

Interview

- Bilag 4: Interview med Danny, foretaget den 18. december 2007 i Rødovre.
- Bilag 5: Interview med Dennis, foretaget den 21. december 2007 på Frederiksberg.
- Bilag 6: Interview med Ditlev, foretaget den 7. januar 2008 i Espergærde.
- Bilag 7: Interview med Ida, foretaget den 17.-18. januar 2008 i Neoth Mordechai, Israel.
- Bilag 8: Interview med Ivan, foretaget den 19. januar 2008 i Neoth Mordechai, Israel.
- Bilag 9: Interview med Inge, foretaget den 23. januar 2008 i Jerusalem, Israel.
- Bilag 10: Radiointerview "Det er ikke bekvemt at være flygtning" fra den 24-26 januar 1994 på P2.

MUSEER

- Yad VaShem, Jerusalem
- Dansk Jødisk Museum, København
- Frihedsmuseet (Museet for Danmarks frihedskamp 1940-45), København

MINDESMÆRKER

- "Danmarkspladsen" i Jerusalem
- "Avenue of the Righteous Among Nations" på Yad VaShem i Jerusalem
- "The Garden of the Righteous Among the Nations" på Yad VaShem i Jerusalem
- "The Valley of the Communities" på Yad VaShem i Jerusalem
- Mindestenen på Israels Plads i København, 1975
- Skulpturen "såret kvinde" i Churchillparken i København, 1969
- Mindestenen ved Tuborg havn i København, 1947
- Skulpturen "Foden" ved Tuborg havn i København, 1994

-Monumentet på Mosaisk vestre begravelsesplads i København for jødiske ofre i Theresienstadt

INTERNETSIDER

-<http://www.befrielsen1945.dk/>

-www.historie-nu.dk

-www.jewishagency.org

-<http://www.jewmus.dk/>

-<http://www.natmus.dk/sw4604.asp/>

-<http://www.teponia.dk/museumsposten/index.php?artikelid=40>

- <http://www.wizo.dk/>

-<http://www.yadvashem.org/>